

## บทที่ 2

### เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

#### เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกัน เพื่อแสวงหารูปแบบการฝึกอบรมอริยสัจ 4 ที่เหมาะสมกับกระบวนทัศน์ของเยาวชนในการแก้ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชน ดังนั้นในบทที่ 2 นี้ผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้าเอกสารและวิเคราะห์หารูปแบบที่ควรจะเป็นในการอบรมอริยสัจ 4 เพื่อนำไปสังเคราะห์รูปแบบที่เหมาะสมร่วมกับข้อมูลจากแบบสอบถามนักศึกษากลุ่มตัวอย่างต่อไป การวิเคราะห์เอกสารแยกเป็น 2 ประเด็นหลักคือ

#### 1. กระบวนทัศน์ของมนุษย์ในยุคต่าง ๆ

1.1 ยุค คดึกดำบรรพ์ (primitive paradigm)

1.2 ยุคโบราณ (ancient paradigm)

1.3 ยุคกลาง (medieval paradigm)

1.4 ยุคสมัยใหม่ (modern paradigm)

1.5 ยุคหลังสมัยใหม่ (postmodern paradigm)

#### 2. สภาพสังคมไทยในยุคต่าง ๆ

##### 2.1 ยุคก่อนสมัยใหม่

- สภาพสังคมทั่วไป
- ศาสนาและการศึกษา

##### 2.2 ยุคสมัยใหม่

- ความเป็นมาของแนวคิดแบบสมัยใหม่
- ความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม
- ความเปลี่ยนแปลงด้านระบบการศึกษา
- ความเปลี่ยนแปลงด้านศาสนา
- ปัญหาของสังคมยุคสมัยใหม่

##### 2.3 ยุคหลังสมัยใหม่

- เปรียบเทียบความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่
- สภาพสังคมไทยยุคหลังสมัยใหม่

- ปัญหาสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์
- สาเหตุของปัญหาสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์
- การสอนพระพุทธศาสนาในระบบการศึกษา
- อริยสัจ 4 กับพุทธศาสนิกชนยุคโลกาภิวัตน์
- หลักการฝึกอบรมในทางพระพุทธศาสนา
- สติปัฏฐาน 4
- วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมด้วยสติปัฏฐาน 4
- วิปัสสนากรรมฐาน
- ความหมายและระดับของสมาธิ
- ผลสำเร็จในระดับต่าง ๆ ของการเจริญสมาธิ
- ประโยชน์และผลจำกัดของสมาธิ
- วิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น
- วิธีฝึกอานาปานสติเบื้องต้น
- การเจริญสติ
- ความหมายของสติ
- ประโยชน์ของการฝึกฝนสติ
- กระบวนการปฏิบัติในการเจริญสติ

### กระบวนการทัศน์ของมนุษย์ในยุคต่าง ๆ

กระบวนการทัศน์ (paradigm) หมายถึงความเชื่อพื้นฐานที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคน ซึ่งกิริติ บุญเจือ (2545, หน้า 13 – 14) แบ่งเป็น 5 กลุ่ม สรุปได้ดังนี้

1. **กระบวนการทัศน์ดึกดำบรรพ์** เชื่อกันว่ามนุษย์ในยุคดึกดำบรรพ์นับตั้งแต่อุบัติขึ้นมาจนถึง 2 – 3 ล้านปีมาแล้วชีวิตอยู่ตามธรรมชาติ เคารพและเชื่อในอำนาจลึกลับว่าสามารถบันดาลโชคหรือโชคร้ายให้มนุษย์ คนที่มีกระบวนการทัศน์แบบดึกดำบรรพ์จึงเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เบื้องบน จนถึงสิ่งแปลกประหลาดต่าง ๆ เช่น ปลาไหลเผือก ต้นกล้วยมีปลีกล้วยดอกบัว ฯลฯ

2. **กระบวนการทัศน์โบราณ** เกิดขึ้นประมาณก่อน ค.ศ. 650 ปีถึง ค.ศ. 529 ในตะวันตก เป็นกระบวนการทัศน์ที่เชื่อในกฎของธรรมชาติ คนที่เชื่อตามกระบวนการทัศน์นี้จะเป็นคนที่เคารพกฎของธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ แต่พยายามปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในยุคนี้ พระธรรมคำสั่ง

สอนของพระพุทธเจ้าล้วนเป็นกฎธรรมชาติที่พระองค์ทรงค้นพบและนำมาสั่งสอนให้ทุกคนเข้าใจและปฏิบัติตาม

**3. กระบวนทัศน์ยุคกลาง** ยุคกลางในยุโรปเริ่มตั้งแต่ประมาณ 2,000 ปี มาแล้วในราวต้นคริสตศตวรรษ แต่ทางตะวันออกกระบวนทัศน์แบบยุคกลางเกิดก่อนประมาณ 500 ปี คือตั้งแต่ต้นพุทธกาล เป็นยุคที่ศาสนารุ่งเรืองมีการสร้างถาวรวัตถุทางศาสนามากขึ้น คนกระบวนทัศน์แบบยุคกลางจึงเป็นคนที่ชอบทำบุญทางวัตถุมากกว่ากระบวนทัศน์ยุคโบราณ ซึ่งชอบปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ และปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพระพุทธองค์

**4. กระบวนทัศน์สมัยใหม่** นับจากประมาณ ค.ศ. 1600 เป็นต้นมา วิทยาศาสตร์แยกตัวเป็นวิชาอิสระและพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว วิทยาศาสตร์เป็นวิชาที่ศึกษาหากฎธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อนำมาดัดแปลงเป็นสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ที่ทำให้มนุษย์สะดวกสบายยิ่งขึ้น และพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นยุคอุตสาหกรรมที่สามารถผลิตสินค้าได้ครั้งละมาก ๆ จนถึงยุคเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทำให้โลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ คนกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์เป็นคนที่เชื่อว่าความรู้ต่าง ๆ หรือความจริงมีเพียงเครือข่ายเดียวเท่านั้น คือความรู้หรือความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ นอกนั้นก็ถือว่าเป็นเท็จ หรือมมายกระบวนกรเรียนการสอนที่มีแนวการจัดการศึกษาแบบตะวันตกได้หล่อหลอมคนให้มีกระบวนทัศน์แบบสมัยใหม่ คือเชื่อมั่นในเหตุผลและข้อมูลที่ได้จากวิธีวิทยาศาสตร์ จึงเชื่อว่าความรู้ ความจริง ความถูกต้องดีชั่ว มีเกณฑ์เดียวที่ทุกคนสามารถเข้าใจตรงกันได้ และอยู่ในกรอบเดียวกันได้ มีวิธีการอบรมสั่งสอนที่ยึดหลักสูตรเป็นศูนย์กลางมาจนถึงยุคปฏิรูปการศึกษาจึงหันมายึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แต่ถ้าผู้สอนยังมีกระบวนทัศน์สมัยใหม่อยู่ก็ยากที่จะเป็นไปได้ โดยเฉพาะเมื่อกระบวนทัศน์ของเยาวชนเปลี่ยนเข้าสู่แนวคิดหลังสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกด้วยอำนาจของโลกาภิวัตน์

**5. กระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่** มีแนวคิดที่ว่า ความคิดต่าง ๆ ที่เกิดจากระบบใด ๆ ก็ตามถือว่าไม่ตรงกับความเป็นจริง เพราะถูกระบบบิดเบือน มนุษย์เราได้พยายามสร้างระบบมาตามลำดับ ตั้งแต่เริ่มใช้รูปแบบปรัชญาโบราณ (ancient philosophical paradigm) เรื่อยมาจนถึงรูปแบบปรัชญายุคใหม่ (modern philosophical paradigm) ซึ่งล้วนแต่บิดเบือนความจริงให้เข้ากรอบลัทธิหรือระบบความคิดของตนด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อจับประเด็นปัญหาได้อย่างนี้จะแก้ปัญหาก็ต้องแก้ที่สาเหตุ จึงเริ่มมีแนวคิดต่าง ๆ ที่จะแก้ปัญหานี้ เครื่องมือสำคัญของการพยายามค้นหาคำตอบ คือ ธรรมปริวรรต ปรัชญาหลังสมัยใหม่จึงเรียกว่าปรัชญาธรรมปริวรรตได้ด้วย (hermeneutical philosophy) วิธีธรรมปริวรรตนี้ยังใช้ต่อมาในปรัชญาโลกาภิวัตน์ เพียงแต่ขยายขอบเขตเนื้อหาที่จะวิเคราะห์ออกไปสู่สภาพโลกาภิวัตน์ด้วยเท่านั้น เช่น ความหลากหลายในเอกภาพ (diversity in unity) หรือพหุภาพในเอกภาพ สันติภาพสากล การเมืองโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ สิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์ ฯลฯ

ปรัชญาโลกาภิวัตน์ จึงนับว่าเป็นส่วนล่าสุดของปรัชญาหลัง นวยุคนิยม (หลังสมัยใหม่) พัฒนามาจากปรัชญาหลังนวยุคนิยม บางคนเรียกว่า ปรัชญาหลังนวยุคนิยม (beyond postmodernist philosophy) เป็นลูกที่เกิดจากปรัชญาหลังนวยุคนิยม เราจะถืออีก ทำนองหนึ่งก็ได้ว่าปรัชญาโลกาภิวัตน์ เป็นแนวคิดหนึ่งต่างหากที่วิธี การอรรถปริวรรต เพื่อวิเคราะห์และประเมินถึงลักษณะโลกาภิวัตน์ที่กำลังฟักตัว และคาดว่าจะพัฒนาเป็นลักษณะสำคัญของมนุษยชาติ ต่อไปในอนาคต จึงได้ชื่อว่าปรัชญาโลกาภิวัตน์ (philosophy of globalization or globalizationism) (กิริติ บุญเจือ, 2546, หน้า 20 – 22)

ด้วยเหตุที่อรรถปริวรรตเป็นเครื่องมือสำคัญของปรัชญานิยมหลังสมัยใหม่ถึงปรัชญาโลกาภิวัตน์ จึงควรรู้จักความหมายและวิธีการของอรรถปริวรรต ซึ่งสรุปได้โดยสังเขป ดังนี้

อรรถปริวรรต (hermeneutics) แปลว่า การตีความหมาย - อรรถ = เนื้อหาของภาษา ที่ใช้ซึ่งนับว่าเป็นสัญลักษณ์ ( sign) อย่างหนึ่ง เพราะมีความหมายอยู่ในตัวเอง คือ ความหมายตามตัวอักษรรวม กับคำว่า ปริวรรต ซึ่งแปลว่าการแปรสภาพ รวมกันจึงแปลว่า การ แปรสภาพความหมายตามตัวอักษรให้มีความหมายตามความต้องการ ของ ผู้ใช้ร่วมกัน (กิริติ บุญเจือ, 2546, หน้า 27)

มนุษย์ในยุคต่าง ๆ จากยุคดึกดำบรรพ์จนถึงยุคโลกาภิวัตน์ ได้พยายามตีความทุกสิ่งที่อยู่รอบตัวตามกระบวนทัศน์ของตน ซึ่งก่อให้เกิดความเชื่อและพฤติกรรมต่าง ๆ จนเกิดขนบธรรมเนียมประเพณีในแต่ละยุค ซึ่งมีเป้าหมายเดียวกันคือเพื่อความอยู่รอดและมีความสุข แต่ยิ่งนานวันเข้ามามนุษย์ก็ยิ่งมีปัญหาเกิดขึ้นรอบด้านทั้งด้านภัยพิบัติตามธรรมชาติ ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินด้านการต้องทำงานหนักขึ้นเพื่อหาเงินจนไม่มีเวลาพักผ่อน อันมีผลต่อสุขภาพ ดังนั้นแม้จะอยู่ในยุคที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญขึ้นเรื่อย ๆ แต่ความสงบสุขในชีวิตและจิตใจกลับยิ่งลดลง จึงทำให้นักคิดทั้งหลายต้องมองหาทางออกที่ดีกว่า ซึ่งมีหลายกระแส ที่ต่อต้านแนวคิดสมัยใหม่หรือแนวคิดวิทยาศาสตร์ กระแสที่มาแรงมี 2 กระแส คือ

5.1 กระแสรีออดอนสุดขั้ว ( the extreme deconstructionism) ได้แก่ แนวคิดที่ขยี้เลิก ความเชื่อแบบเดิม ๆ ทั้งด้านความจริงทางวัตถุวิสัย หรือด้านความเชื่อในศาสนาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เช่น ฟรีดริช นิทเช (Friedrich Nietzsche 1844 – 1900) กล่าวไว้ในหนังสือ Thus Spake Zarathustra, 1883 ว่า “God is dead” พระเจ้าตายไปแล้ว เสมือนเป็นการประกาศว่า พระเจ้าตายไปแล้ว ช่วยอะไรมนุษย์ไม่ได้อีกต่อไปแล้ว มนุษย์จึงมีอิสระเสรีที่จะคิดอะไรก็ได้ หากปลดปล่อยพันธะอย่างนี้ได้ มนุษย์ก็จะเป็นมหาบุรุษ ความจริงสำหรับนิทเช จึงได้แก่ความคิดในบริบทภาษาแต่ละบริบท ผู้รับเรื่องภาษาจำเป็นต้อง

ตีความจึงจะเข้าใจ แต่ทว่าตีความอย่างไรก็ผิดทั้งสิ้นเพราะไม่มีวันเข้าถึงความคิดของผู้คิดได้เลย นิตเชเสนองว่า ความรู้แท้ได้มาจากการหยั่งรู้เท่านั้น ความจริงระบบเดียวหรือวจนสุนยนิยม จึงเป็นเพียงความใฝ่ฝันชนิดลม ๆ แล้ง ๆ ไม่อาจตรงกับความเป็นจริงได้

กระแสนี้ออนสุดชั่ว เป็นกระแสที่ต้องการรีถอนเหตุผล และกฎเกณฑ์ใด ๆ ที่วิทยาศาสตร์ตั้งขึ้น โดยเชื่อว่าความรู้ ความจริงมีหลายเครือข่ายยังมีความจริงอีกมากมายที่วิทยาศาสตร์ยังพิสูจน์ไม่ได้ และเชื่อว่าทุกคนต่างมีเครือข่ายความคิดของตนเอง การคิดแตกต่างกัน หรือแตกต่างจากกรอบของศีลธรรม และวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นเรื่องธรรมดาแต่ละคนต่างมีเสรีภาพทางความคิดของตน ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนคนอื่น แนวคิดนี้ทำให้คนรุ่นใหม่มีพฤติกรรมที่แสดงออกถึงเสรีภาพส่วนบุคคลมากขึ้นหลุดออกจากกรอบของคนรุ่นเก่า นำมาซึ่งพฤติกรรมสุดชั่วของการแต่งกาย การบันเทิงเรีงรมย์ การแสดงออกทางเพศ เป็นต้น ซึ่งหากไม่เข้าใจความเป็นมาของแนวคิดนี้และพยายามดึงให้อยู่ในกรอบก็จะไม่ได้ผลและทำให้เกิดช่องว่างมากขึ้น แม้จะมีอีกแนวคิดที่ประนีประนอมกว่าแนวคิดแรกแต่กระแสนี้ไม่แรงเท่า แนวคิดต่อต้านวิทยาศาสตร์หรือหลังสมัยใหม่ที่ลดความสุดชั่วลงเป็นกระแสนี้อีกกระแสนึงคือ

5.2 กระแสนี้อสร้างใหม่ (reconstructionism) ซึ่งเป็นกระแสนี้อมุ่งทบทวนทุกสิ่ง โดยไม่ทิ้งอะไรเลย เพื่อเลือกเอาสิ่งที่เห็นว่าดีมาใช้ ( rereading all, rejecting none) เช่น กาดามเมอร์ ( Hans Georg Gadamer 1900 – 2002) ซึ่งเขียนถึงเรื่องอรรถปริวรรตไว้ในหนังสือ Truth and Method, 1960 ไว้ว่า การตีความไม่เข้าถึงความเป็นจริงวัตถุวิสัยไม่เข้าถึงเจตนาของผู้แต่ง ไม่เข้าถึงกรอบฟ้าประวัติศาสตร์ กาดามเมอร์ ยึดถือกระแสนี้อพหุนิยม ( pluralism) คือเรื่องเดียวตีความได้หลายอย่างตามมุมมองหรือบริบททางวัฒนธรรม เราจึงควรแลกเปลี่ยนแบ่งปันทัศนะแก่กันโดยใช้ภาษาเป็นสื่อ ซึ่งจะต้องรู้จักหลักการตีความเพื่อบรรลุ “การผสานกรอบฟ้า” (frusion of horizons) โดยวิธีเสวนาเพื่อขยายกรอบฟ้าของกันและกัน เป็นการขยายความร่ำรวยทางปัญญามากขึ้น อย่างไรก็ตามการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือการเสวนานี้ต้องเข้าใจว่าภาษามีได้อยู่ภายใต้ควบคุมของเรา เราต้องเล่นไปตามเกมภาษา ( language game) ตามที่วิทเกินชทายน์ (Ludwig Wittgenstien) (อ้างถึงในกิริติ บุญเจือ, 2545, หน้า 54) กล่าวว่า

ภาษาไม่มีความหมายตายตัว ไม่สามารถเป็นภาพจำลองของความเป็นจริงแต่มีความหมายตามกติกาที่มักไม่มีการตกลงกันอย่างเป็นทางการ แต่เป็นที่ยอมรับกันในสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน คำ ๆ เดียวกัน หรือข้อความเดียวกันอาจมีความหมายต่างกันไปมาก ๆ ทำให้วัฒนธรรมต่างกัน ดังนั้นความจริงจึงมีความหมายตามกติกาของผู้ร่วมเกมภาษา ไม่สามารถหวังให้เป็นความรู้ที่ตรงกับความเป็นจริงดังที่ชาวสมัยใหม่นิยมเข้าใจ

หลักการตีความเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันจึงเป็นการตีความบนพื้นฐานความเชื่อว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย (พหุภาพ) แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีเอกภาพในทุกชาติ ศาสนา หรือทุกเผ่าพันธุ์ จึงต้องตีความจากหลายแง่มุมเพื่อให้เข้าใจซึ่งกันและกัน ดังที่กรีติ บุญเจือ (2545, หน้า 216–217) ได้กล่าวถึงกระแสหรือสร้างใหม่ ดังนี้

หรือสร้างใหม่จะดำเนินการสร้างใหม่ โดยเสนอว่าความเป็นจริงใหม่ที่ควรสนใจ ศึกษาแทนอภิปรัชญาเดิม จะเรียกว่าอภิปรัชญาใหม่หรือจะหาชื่อใหม่เรียกก็ตามใจ เป็นความเป็นจริงที่อยู่ใกล้ตัวและถูกมองข้าม เป็นเรื่องที่ควรสนใจศึกษาเพราะจะช่วยให้ความเป็นอยู่ของมนุษย์ดีขึ้นอย่างแน่นอน ความเป็นจริงใหม่ของชาวหลังนวยุค คือ ความหมายของสิ่งและเรื่องราวต่าง ๆ ที่พบเห็นรอบ ๆ ตัวเราและทั่ว ๆ ไป มันเป็นความจริงที่อยู่ในประสบการณ์ของ ทุกคน พบเห็นอยู่ทุกหน ทุกแห่งสร้างปัญหาอยู่เป็นประจำมันเป็นของสามัญเกินไป จึงไม่ได้รับความสนใจ แต่มันก็มีความสำคัญมาก มันควรเป็นเนื้อหา อภิปรัชญาได้เป็นอย่างดี ในฐานะเป็นความจริงในประสบการณ์ของทุกคน

## สภาพสังคมไทยในยุคต่างๆ

จากการศึกษากระบวนทัศน์ของมนุษย์ในยุคต่าง ๆ เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับกระบวนทัศน์ของคนไทยโดยเฉพาะ ในด้านที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต และพระพุทธศาสนาโดยแบ่งสังคมไทยออกเป็น 3 ยุค ตามแนวทางของ เดวิด อี. เคลม ( David E. Klemm 1986, p 1 – 25) ซึ่งแบ่งสังคมมนุษย์ออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคก่อนสมัยใหม่ ยุคสมัยใหม่ และยุคหลังสมัยใหม่ จะทำให้เข้าใจวิวัฒนาการทางความคิดของคนไทยในยุคต่าง ๆ ได้ชัดเจนขึ้น

### ยุคก่อนสมัยใหม่

#### สภาพสังคมทั่วไป

ยุคก่อนสมัยใหม่ของไทยเป็นยุคที่สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมล้วน ๆ ยังไม่มีอุตสาหกรรมมาเกี่ยวข้อง ลักษณะของสังคมไทยเป็นชุมชนที่อยู่ร่วมกันด้วยวิถีของความเชื่อในแง่คุณธรรมจริยธรรมที่ผนวกทั้งความเชื่อด้านอำนาจลี้ลับ เทพเจ้า กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติและพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกันในวิถีชีวิตประจำวัน เช่น

ในด้านการหาเลี้ยงชีพ การทำเกษตรกรรมของคนไทยโบราณเป็นการทำเพื่อเลี้ยงชีพมากกว่าเพื่อเป็นอาชีพ จากการปลูกพืชหลากหลายชนิดปะปนกันตามความต้องการในการเลี้ยงชีพของ

ครอบครัว เช่น ปลูกข้าว พืชผักสวนครัว ไม้ผลต่าง ๆ ไว้เป็นอาหาร ปลูกพืชสมุนไพรไว้เป็นอาหารและเป็นยาไปในตัว ปลูกไม้ยืนต้นไว้กินผลบ้าง ใช้สร้างที่อยู่อาศัยบ้าง ใช้เส้นใยถักทอเครื่องนุ่งห่มบ้าง การเลี้ยงสัตว์ก็เพื่อเป็นอาหาร เช่น เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ไก่กินไข่ กินเนื้อ เลี้ยงวัวควายไว้ไถนา ส่วนปลานั้นไม่ต้องเลี้ยงเพราะหาได้จากแม่น้ำ ถ้าคลองทั่วไป คนยุคก่อนสมัยใหม่มีความเป็นอยู่ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และผู้คนอย่างด้อยที่ด้อยอาศัยกัน มีความสัมพันธ์กันฉันญาติแม้จะไม่ใช่วินัยที่แท้จริง มีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนข้าวปลาอาหารและสิ่งของซึ่งกันและกันมากกว่าการซื้อขายเชิงธุรกิจ ความรักใคร่ปรองดอง สามัคคีความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร ดังที่ชาวตะวันตกยุคก่อนสมัยใหม่ก็คงจะมีลักษณะดังกล่าวอยู่บ้างจึงมีคำกล่าวของ โบดริยาร์ (Jean Baudrillard 1929 – 2007) นักวิจารณ์สังคมชาวฝรั่งเศสเรียกว่า การแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic exchange) ซึ่งหมายถึงการให้ปันสิ่งของแก่กันด้วยน้ำใจไม่ตรี คนไทยยุคก่อนสมัยใหม่นอกจากแลกเปลี่ยนแบ่งปันสิ่งของให้แก่กันแล้วยังแลกเปลี่ยนแรงงานในประเพณี “ลงแขก” เกี่ยวข้าวหรือทำงานที่ต้องใช้แรงงานมาก ๆ ก็ระดมแรงงานช่วยเหลือหมุนเวียนกันไป

ความใส่ใจกันฉันพี่น้องก็เป็นมาตรการควบคุมความประพฤติของเยาวชนในหมู่บ้านที่ดี เพราะถ้าบุตรหลานของบ้านไหนมีความประพฤติผิดจากประเพณีหรือวัฒนธรรมที่คนส่วนใหญ่ประพฤติอยู่ ก็จะเป็นที่สนใจกล่าวขานกันทั้งหมู่บ้าน พ่อแม่ผู้ปกครองจึงต้องเอาใจใส่ดูแลอบรมสั่งสอนบุตรธิดาของตนอย่างใกล้ชิด ซึ่งทำให้สามารถถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา และแนวคิดจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่อ่างแบบเนียนไร้ช่องว่างระหว่างวัย

ในด้านพระพุทธศาสนาซึ่งเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมินั้น คนไทยได้รับนับถือมาโดยตลอด โดยพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบปัจจุบันนี้ไทยรับมาจากศรีลังกา เมื่อพ.ศ.1820 สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แห่งอาณาจักรสุโขทัย พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย ทำให้เป็นคนมีความเมตตาอารี ใจบุญ ผูกพันกับวัดและพระมาโดยตลอดดังศิลาจารึก (สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2547, หน้า 28)

คนสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอบยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้  
ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบัว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วย  
มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน...

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงปกครองอาณาจักรด้วยหลักเมตตาอารีพอกับลูก โดยใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทหรือพญาลิไททรงพระราชนิพนธ์หนังสือ เถกมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกของไทยที่มีคุณค่าต่อสังคมทั้งด้านภาษา วรรณคดี ศิลปกรรม ค่านิยม อุดมคติ และศีลธรรม

วัฒนธรรมของไทย ปลูกฝังความเชื่อในเรื่อง นรก สวรรค์ ในภพภูมิต่าง ๆ ทำให้คนรัก การทำบุญ และ เกรงกลัวบาป เช่น ถ้าผู้ใดทำผิดคิดร้ายต่อผู้มีคุณ ตายไปย่อมตกนรก (พญาลิไท , 2551 , หน้า 33)

... คนฝูงใดกระทำร้ายแก่พ่อแม่และพระสงฆ์ แลคนผู้มีคุณ และท่านผู้มีศีลก็ดี คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรกนั้น คนในนรกนั้น อยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่งเพียรข้อมเต็มไปด้วยเลือดแลหนองทั้งหลาย เขานั้นหาอันจะกินบมิได้ แลร้องไห้ เพื่อยากนั้น นักหนาคนนรกนั้น จึงกินเลือดแลหนองนั้น เมื่อเขากินเลือดแลหนองนั้นเข้าไปถึงท้อง เขาไส้ ก็กลายเป็นไฟไหม้แลตลอดลงไปภายทวารหนต่ำเป็นไฟพุ่งออก ...

ถ้าผู้ใดสร้างแต่บุญกุศลตายไปก็จะไปเกิดในสวรรค์ (พญาลิไท, 2551, หน้า 205)

... ผู้ใดได้กระทำบุญได้ไปเกิดเป็นเทพดาจอมมีปราสาทแก้ว เงินทอง สมบัติเป็นทิพย์อันอนเนกแล เมื่อนั้นเทพดาอยู่ในปราสาท แลมีเทพดาองค์หนึ่งไปเกิดในผ้าพับก็ดี ดังนั้นชื่อว่าเป็นลูกสาวของ เทพดาองค์นั้นแล เทพดาลางจำพวกไปเกิดเหนือที่นอนไส้ เทพดาองค์นั้นชื่อว่าเป็นเมียเทพดาผู้เป็นเจ้าพิมานนั้นแล เทพดาลางจำพวก ไปเกิดแทบดินแทบเทพดาผู้ใด ๆ ไส้แลเทพดาผู้นั้นเป็นสาวใช้ของ เทพดาผู้นั้น ๆ แลเทพดาผู้ใดแลได้กระทำบุญน้อยไส้ได้ไปเกิดใน ประตูปราสาทก็ดีแลเกิดในที่กำแพงแห่งเทพดาตนใดได้เป็นข้าของ เทพดาตนนั้น ...

### การศึกษาและศาสนา

เนื่องจากคนไทยยุคก่อนสมัยใหม่นั้นเดิมมีกระบวนทัศน์คติคำบรรพพ์ตั้งแต่ก่อนพระพุทธศาสนา คือเชื่ออำนาจลึกลับ เทพเจ้า ผี วิญญาณ เป็นทุนเดิมอยู่ รวมทั้งเชื่อผู้นำ เมื่อมีกษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงจึงเชื่อโดยไม่มีเงื่อนไข และทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม จึงทรงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ โดยแท้ การพัฒนาประเทศและประชาชนไทยของพระมหากษัตริย์ไทยขึ้นอยู่กับพื้นฐานแห่งธรรมมีมาตั้งแต่ยุคสุโขทัย ยุทธยา จนถึงรัตนโกสินทร์

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกพระพุทธศาสนามาโดยตลอด ในด้านการศึกษาของคนไทยโบราณก็มีวัดเป็นศูนย์กลางเริ่มตั้งแต่การส่งบุตรชายไปอยู่วัดเป็นเด็กวัด ปรนนิบัติพระสงฆ์และเล่าเรียนศิลปวิทยาการจากพระสงฆ์เรื่อยมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการศึกษาเล่าเรียนโดยให้พระสงฆ์รับภาระช่วยการศึกษาของชาติทั่วราชอาณาจักรเอาใจใส่สั่งสอนประชาชนและฝึกสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ แก่กุลบุตร (สุชาติ หงษา, 2550, หน้า 140) พระสงฆ์ในยุคก่อนสมัยใหม่จึงมีโอกาสนในการอบรมสั่งสอนเยาวชนมากกว่าปัจจุบัน เพราะการศึกษาและศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การจัดการศึกษาของไทยโบราณจึงเริ่มจากการพัฒนา



จิตวิญญาณและคุณธรรมควบคู่ไปกับวิชาในทางโลก อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในยุคก่อนสมัยใหม่มีบทบาทในการพัฒนาคนและพัฒนาชาติและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและวิถีคิดของคนไทยอย่างยิ่ง เพราะคนโบราณดำเนินชีวิตจากมุมมองของพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน เช่น การงคทำบาปในวันพระ การไม่จับปลาในฤดูกลางว้างไข่ การไปถือศีลปฏิบัติธรรมในวันพระ การรักษาศีล 5 เป็นต้น การรู้จักปลงต่อชีวิตและความสูญเสีย เพราะเห็นเป็นอนิจจัง แม้แต่การควบคุมสังคมโดยการนินทาถ่มน้ำเมือกกันเมื่อมีคนทำผิดจารีตประเพณี ผู้ถูกนินทาก็มักจะพูดว่า “การนินทากาเลเหมือนเทน้ำไม่ชอกช้ำเหมือนเอาเม็ดมารีดหิน แม้องค์พระปฏิมาขังราทิน คนเดินดินหรือจะพันคนนินทา” ซึ่งก็เป็นวิถีคิดที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอัตตาตัวตนจนตะต้องไม่ได้ เป็นต้น พระพุทธศาสนายุคก่อนสมัยใหม่จึงอยู่ในวิถีชีวิตและวิถีคิดของคนไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องของกรรมและโลกหลังความตายคือนรก สวรรค์หรือนิพพาน เป็นความหวังสูงสุดจะพบในคำอธิบายฐานจบขันข้าว (พระครูอนุศาสน์โสภณ, ม.ป.ป., หน้า 142) เช่น

ข้าวของและเงินของข้าพเจ้า ขวดังดอกบัว ได้มาโดยวิสุทธิยกขึ้นเหนือหัว ขอ  
บูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จิตใจจำนง ตรงต่อพระนิพพาน ขอให้ถึงเมืองแก้ว  
ขอให้แคล้วบ่วงมาร ขอให้ พบพระศรีอาริย์ เข้าถึงพระนิพพาน ในอนาคตกาล  
อันใกล้นี้เทอญ ฯ

หรือในบทเพลงกล่อมเด็กที่แสดงถึงความซึ้งในสังขาร (อ้างถึงในจางงศรี รัตนิน, 2535, หน้า 8)

มะพร้าวเนาพิงต้นเดียว โนนกลางทะเลขี้ผึ้ง ฝนตกไม่ต้อง  
ฟ้าร้องไม่ถึง กลางทะเลขี้ผึ้ง  
ถึงได้แต่ผู้ พันบุญ เอย

การมีวิถีคิดที่ใช้พระพุทธศาสนาเป็นฐานคิดทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบและมีความเป็นมิตรไมตรี บ้านของคนไทยสมัยโบราณไม่จำเป็นต้องมีรั้วรอบบ้าน เพราะมีรั้วมนุษย์คือเพื่อนบ้านช่วยกันดูแล แต่วิถีชีวิตและแนวคิดได้เปลี่ยนไปเมื่อกระแสวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพล

### ยุคสมัยใหม่

ยุคสมัยใหม่ของสังคมไทยเริ่มต้นตั้งแต่คนไทยเริ่มติดต่อกับชาติตะวันตกในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ กิริติ บุญเจือ (2545, หน้า 29 – 30) กล่าวไว้ว่า

... ความคิดของคนไทยที่คิดว่าน่าจะสกัดเข้ากระบวนทัศน์นี้ มิได้มากมาย เพราะตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเปิด ประเทศรับอารยธรรมตะวันตก และ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงส่งเจ้านายและสามัญชนไปศึกษา ณ ต่างประเทศก็ได้มีคนไทยสนใจ ออกไปศึกษาหาความรู้ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในยุโรป และสหรัฐอเมริกา เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน การสอนวิชาต่าง ๆ ในซีกโลก ตะวันตกมีปรัชญากระบวนทัศน์ที่ 4 เป็นพื้นฐานเป็นส่วนมาก ท่านเหล่านี้ เมื่อเรียนจบวิชาสาขาใดก็ตามเมื่อเข้ามามีบทบาทในการใช้วิชาความรู้ของตน ในประเทศไทยก็ย่อมแสดงความรู้ของตนออกมาตามกระบวนทัศน์ที่ 4 และ แสดงปรัชญากระบวนทัศน์ที่ 4 ออกมาตรง ๆ บ้างหรือเพียงเป็นนัยบ่งถึงบ้าง

### ความเป็นมาของแนวคิดแบบสมัยใหม่

ยุคสมัยใหม่บางแห่งเรียกว่า นวยุค กระบวนทัศน์สมัยใหม่เกิดจากชาวตะวันตกกลุ่มหนึ่งที่รวมอยู่ในสงครามครูเสด ได้รับความรู้และวิทยาการ จากชาวอาหรับที่ตนไปทำสงครามด้วยนั่นเองแต่ฝ่ายคริสต์ศาสนาในสมัยนั้นไม่เห็นด้วย ดังที่กิริติ บุญเจือ (2545, หน้า 15 – 16) กล่าวไว้ว่า

... แต่ปัญหามากมายก็เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนทัศน์ที่ 3 ในสังคมยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการใช้อำนาจทางศาสนา เกินขอบเขตของตนในบางครั้ง เช่น การใช้อำนาจศาสนาปิดหูปิดตาการแสวงหาความรู้ใหม่เป็นการกระทำอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้มีอำนาจที่ไม่แน่ใจในความรู้ของตน จึงกลัวไปว่า ความรู้ใหม่อาจจะบั่นทอนอำนาจที่ตนมีอยู่ในเรื่องปิดหูปิดตาหรือปิดกั้นความรู้ ไม่ว่าที่ไหนก็เท่านั้น ไม่ว่าเมื่อไรก็เมื่อนั้น ยิ่งห้ามก็เหมือนยิ่งยุ การถกเถียงหาความรู้จึงเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน ใครถูกจับได้ก็ถูกใส่ร้ายอย่างน่าเห็นใจ คนเห็นใจก็ยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้น ความรู้ใหม่ก็ค่อย ๆ เพิ่มพูนขึ้นอย่างลับ ๆ ล่อ ๆ แม้จะถูกกล่าวหาว่าเป็นไสยศาสตร์ และศาสตร์ดำ ความรู้ก็ยังคงดำเนินการได้ดินอย่างไม่หยุดยั้ง ทำให้มีนักวิชาการเตรียมพร้อมที่จะรับรู้และเข้าใจวิทยาการของ ชาวกรีก ซึ่งผู้ไปในสงครามครูเสดได้รับรู้มาจากชาวอาหรับ ยุคฟื้นฟูจึงก่อหวอดขึ้น ...

กลุ่มนักฟื้นฟูศิลปวิทยาการเป็นผู้นำร่องในเรื่องความเชื่อว่าจะมีความรู้อื่นอีกมากมาย นอกเหนือไปจากเทววิทยาและยิ่งเมื่อเกิดสงครามศาสนาระหว่างคาทอลิกกับ โปรเตสแตนต์เป็นเวลา 30 ปี (1618 – 1648) ซึ่งคร่าชีวิตและทำลายทรัพย์สินลงอย่างมากมายทำให้รู้สึกว่าการกระบวนทัศน์ใหม่ที่ดีกว่ากระบวนทัศน์ที่ 3 ซึ่งเชื่อในศาสนาและพระเจ้า

ผู้จุดประกายวิทยาศาสตร์คือ แฟรงซิส เบคอน ( Francis Bacon 1561 – 1626) เจ้าของคำพูดว่า “ความรู้คือพลัง” (knowledge is power) ความรู้คือพลังของเบคอนเป็นความรู้ที่ผ่านการสังเกตและทดลองอย่างถูกต้อง เพราะเชื่อว่าวิธีนี้เท่านั้นที่จะก้าวข้ามความรู้ที่ถูกต้อง เขาเชื่อว่าความรู้ที่ได้จากการสังเกตทดลองจะเป็นความรู้ทรงพลัง อันจะนำความสมบูรณ์พูนสุขมาสู่มนุษย ความรู้จากประสบการณ์เช่นนี้

ใครใช้ชีวิตอย่างถูกต้องย่อมจะเห็นจริงเหมือน ๆ กัน เบคินเชื่อว่าเมื่อมนุษย์ได้ความรู้เช่นนี้สะสมมากพอสมควรแล้ว จะมีพลังบันดาลให้มนุษย์มีความสุขแท้ในโลกนี้อย่างแท้จริง เพราะจะเนรมิตอะไรก็ได้ทั้งสิ้น (กิริติ บุญเจือ, 2545 ,หน้า 18)

แนวคิดของเบคินถูกพัฒนาต่อไปจนถึงจุดสูงสุดที่ขบวนการพุทธิปัญญา ( Enlightenment movement) ซึ่งมีวอลแตร์ ( Voltaire 1692 – 1778) ดิโดต์ ( Didrot 1713 – 1784) และกลุ่มผู้เขียนสารานุกรมชาวฝรั่งเศส (Les Encyclopedistes) กลุ่มนี้เชื่อว่า ความจริงพื้นฐานได้จากประสบการณ์ร่วมของมนุษย์ ซึ่งอาจจะเป็นการสังเกตหรือทดลองก็ได้ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการแสวงหาความรู้โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์และเชื่อว่า หากช่วยกันส่งเสริมวิธีการวิทยาศาสตร์และการค้นคว้าวิจัยเชิงปริมาณให้กว้างขวางออกไปเรื่อย ๆ สักวันหนึ่งมนุษย์จะสามารถสร้างสวรรค์ในโลกนี้โดยจะไม่ต้องตาย ไม่แก่ ไม่เจ็บป่วย ไม่มีอุบัติเหตุให้พิการ ฯลฯ และในสภาพเช่นนั้น มนุษย์จะสร้างสังคมตามหลักวิทยาศาสตร์ให้ทุกคนพอใจและมีแต่ความสุข (กิริติ บุญเจือ, 2545 , หน้า 22 – 23)

แนวคิดของขบวนการดังกล่าวเชื่อมั่นในลัทธิวจนศูนย์กลางนิยม ( Lococentrism) ซึ่งมีความเชื่อว่าความรู้ทุกอย่างของมนุษย์ประสานกันเป็นระบบเดียวกัน และระบบนี้เท่านั้นที่เป็นจริง นอกจากนี้หรือความรู้ที่ได้มาจากวิธีอื่นที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นเท็จ ความรู้หรือความจริงตามหลักวิทยาศาสตร์สามารถเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (network) และสามารถถ่ายทอดให้ทุกคนรู้ตรงกันได้ด้วยภาษาสากล

ความเชื่อลัทธิวจนศูนย์กลางนิยมเป็นความเชื่อของกระบวนทัศน์สมัยใหม่ที่เชื่อว่าโลกหรือธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ และวิทยาศาสตร์เป็นหนทางเดียวที่จะสามารถค้นพบกฎเกณฑ์และนำมาใช้ประโยชน์ได้ แนวคิดนี้สร้างคนให้เป็นนักวิทยาศาสตร์มากมาย แต่ละคนล้วนเชื่อมั่นในวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งประกอบหลักการสำคัญคือ

**ขั้นที่ 1 ขั้นปัญหา** เมื่อนักวิทยาศาสตร์เกิดความสนใจอยากรู้ในสิ่งใด หรือปรากฏการณ์ใดที่เขาสังเกตเห็น เขาจะพยายามมองปัญหานั้นให้ชัดเจนว่า เขาอยากรู้อะไร จุดไหนที่คั่งรู้ให้ชัดเจนและปัญหาเชิงวิทยาศาสตร์นั้นต้องเป็นปัญหาที่สามารถจะหาวิธีทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์ได้เช่นบนดาวอังคารมีสิ่งมีชีวิตอยู่หรือไม่ ส่วนที่ว่าบนดาวอังคารนี้คนดีหรือคนไม่ดีนั้น ไม่ใช่ปัญหาเชิงวิทยาศาสตร์ เพราะคนดีหรือไม่ดีพิสูจน์ไม่ได้ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ เป็นนามธรรมยากแก่การพิสูจน์ ความอยากรู้นั้นนำมาซึ่งความคาดเดาต่าง ๆ นานา

**ขั้นที่ 2 ขั้นสมมติฐาน** คือการคาดคะเนคำตอบของปัญหา ซึ่งการคาดคะเนนี้ต้องมีพื้นฐานจากความรู้เดิม หรือประสบการณ์เดิม เช่น เคยรู้มาบ้างว่าสภาพแวดล้อมของดาวอังคารใกล้เคียงกับโลกจากการที่เคยส่งจรวดไปสำรวจมา จึงคาดว่า หรือตั้งสมมติฐานว่า บนดาวอังคารน่าจะมีสิ่งมีชีวิตอยู่

**ขั้นที่ 3 ขั้นรวบรวมข้อมูล** เมื่อตั้งสมมติฐานว่า บนดาวอังคารน่าจะมีสิ่งมีชีวิตอยู่ ก็ต้องหาวิธีหาข้อมูลสนับสนุน การหาข้อมูลของวิทยาศาสตร์ เช่น การทดลองไปเก็บตัวอย่างดินบนดาวอังคาร สังเกตสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เอื้อต่อสิ่งมีชีวิต ฯลฯ เป็นต้น

**ขั้นที่ 4 ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล** เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วก็ต้องมาตรวจสอบ โดยใช้เครื่องมือ เช่น เอาดินมาส่องดูด้วยกล้องจุลทรรศน์ การคำนวณทางสถิติที่เหมาะสมและเชื่อมั่นได้อย่างน้อยร้อยละ 95 เป็นต้น

### ขั้นที่ 5 สรุป และนำไปใช้

ขั้นตอนทั้ง 5 นี้เป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการแสวงหาความรู้ หรือการค้นคว้าวิจัย ที่แพร่หลายไปทั่วโลก ความรู้ใดที่ได้มาด้วยวิธีวิทยาศาสตร์เท่านั้นที่นักวิทยาศาสตร์จะยอมรับ และสอนกัน ว่าผู้มีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ จะต้องไม่เหตุผล มีจิตใจกว้างขวางยอมรับความรู้และการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ที่ได้พบต้องตัดสินทุกอย่างบนพื้นฐานของข้อมูลที่เชื่อถือได้ เป็นต้น ด้วยวิธีคิด และความเชื่อเหล่านี้ นักวิทยาศาสตร์ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงขึ้นในโลกมากมาย ตัวอย่างเช่น

**ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton)** ซึ่งจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และได้เป็นศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยแห่งนี้เมื่ออายุเพียง 26 ปี เป็นผู้ค้นพบกฎสำคัญ 3 กฎคือ

1. กฎของแรงโน้มถ่วง แรงดึงดูดระหว่างมวล กฎข้อนี้ทำให้นักวิทยาศาสตร์สามารถคำนวณการเคลื่อนที่ของดวงดาว ระบบสุริยะรวมไปถึงการสร้างดาวเทียม สร้างยานอวกาศส่งออกไปนอกโลกได้

2. กฎแห่งการเคลื่อนที่ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของกลศาสตร์นำไปสู่การประดิษฐ์เครื่องจักรกล ยานยนต์ต่าง ๆ

3. กฎเกี่ยวกับแสงและสเปกตรัม นำไปสู่การประดิษฐ์กล้องโทรทรรศน์ กล้องจุลทรรศน์ กล้องถ่ายภาพ แว่นตา เลนส์ต่าง ๆ เป็นต้น

สม สุจิรา (2550, หน้า 18) กล่าวว่า

กฎของนิวตันก่อให้เกิด “คลื่นลูกที่สอง” มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้นบนโลก วิศวกรนำกฎของนิวตันไป สร้างเครื่องจักรกลมากมาย มีการสร้างเรือไอน้ำลำใหญ่ สะพานชิงท้าวยุโรป พัฒนาระบบขนส่งทางรถไฟ โรงงาน อุตสาหกรรมเกิดขึ้นเป็นดอกเห็ด แต่เหรียญข้อมมีสองด้านเสมอ ในอีกด้านก็มีมนุษยอีกกลุ่มหนึ่งนำกฎของนิวตันไปสร้างอาวุธทำลายล้างสูง หลังจากนิวตันเสียชีวิตไปประมาณสองร้อยปี สงครามโลกครั้งที่หนึ่งก็อุบัติขึ้น ผู้คนกว่าเก้าล้านคนเสียชีวิตด้วยสิ่งประดิษฐ์มหัศจรรย์ตามกฎของ นิวตัน นั่นคือปืนกล ไซคลोटโรตรอน จรวด เครื่องบิน ยังพัฒนาไปได้อีกไม่มาก ขณะนั้น

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1879 เป็นชาวเยอรมันเชื้อสายยิว ผู้ให้กำเนิดทฤษฎีโฟโตอิเล็กทริกและทฤษฎีสัมพัทธภาพ ( $E = mc^2$ ) เขาเป็นผู้ที่ทำลายความเชื่อที่ว่า สสารย่อมไม่สูญหายไปจากโลก แต่ไอน์สไตน์กล่าวว่า สสารย่อมมีการสูญสลายนอกจากพลังงานเท่านั้นที่จะไม่สูญหาย เพราะพลังงานเกิดขึ้นจากสสารที่หายไป ทฤษฎีของไอน์สไตน์ก่อให้เกิดคลื่นลูกที่สาม คือการปฏิวัติเทคโนโลยี ดังที่ สม สุจิรา (2550, หน้า 19) กล่าวไว้ว่า

ถ้ากฎของนิวตันก่อให้เกิดคลื่นลูกที่สองเปลี่ยนแปลงโลก ถึงขนาดปฏิวัติอุตสาหกรรม เกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ทฤษฎีของไอน์สไตน์ก็ก่อให้เกิด “คลื่นลูกที่สาม” เกิดการปฏิวัติ เทคโนโลยีมีการพัฒนาด้านคอมพิวเตอร์ การสื่อสาร โทรคมนาคม อย่างมหาศาล ระบบดาวเทียม เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องเล่นดีวีดี โทรศัพท์มือถือ เส้นใยนำแสง ฯลฯ หรือใครที่สายตาสั้นแล้วไปทำเลสิก ก็ต้องนึกขอบคุณไอน์สไตน์ เพราะทั้งหลายเหล่านี้ก็ล้วนพัฒนามาจาก พื้นฐานทางทฤษฎีของไอน์สไตน์ทั้งสิ้น และเช่นกัน เฮอร์ชีย่อมมี สองด้าน มีมนุษย์อีกพวกหนึ่งนำทฤษฎีของไอน์สไตน์ไปพัฒนาสร้าง อาวุธทำลายล้างสูง เช่น ระเบิดปรมาณู และทดลองไปทิ้งที่ฮิโรชิมา เป็นที่แรก โลกต้องตกตะลึงในอำนาจของมันด้วยมวลสารเพียง 0.7 กรัม สลายตัวภายใน 0.01 วินาที ให้พลังงานออกมาขนาดทำเอาเมือง ฮิโรชิมาราบไปทั้งเมือง

การค้นพบทางวิทยาศาสตร์มาจากการสังเกตตั้งสมมติฐานและทดสอบสมมติฐาน แล้วพัฒนาเป็นทฤษฎีหรือกฎทางวิทยาศาสตร์ ความสำเร็จของการค้นพบและประดิษฐ์คิดค้นสิ่งอำนวยความสะดวก และตอบสนองความต้องการทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจและความสุขสบายทางร่างกายของมนุษย์ ได้ในชาติปัจจุบันโดยไม่ต้องรอโลกหน้า เป็นสิ่งที่ทำให้วิทยาศาสตร์เป็นที่ยอมรับของคนทั่วโลกอย่างยาวนาน มันคง ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมมนุษย์ และโลกมากกว่ายุคที่ผ่านมาอย่างที่เรียกว่า “จากหน้ามือเป็นหลังมือ” คือเปลี่ยนแปลงทั้งด้านจิตใจ ร่างกายของมนุษย์และสภาพของโลกอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคมความเป็นอยู่ของมนุษย์ การศึกษา ศาสนา และสภาพแวดล้อม

### ความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม

สังคมมนุษย์เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม เมื่อนักวิทยาศาสตร์คิดเครื่องจักรขึ้นมาสำหรับผลิตสิ่งต่าง ๆ เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมมนุษย์มากมาย เช่น

- ระบบนายทุน – กรรมกร โรงงานอุตสาหกรรมต้องมีการจัดระบบบริหาร มีนายทุนเป็นเจ้าของ มีคนงานระดับต่าง ๆ คือมีหัวหน้าแต่ละด้านคอยควบคุมดูแลลูกน้องลดหลั่นกันไป มีรายได้ลดหลั่นตามลำดับ ทำให้มีระดับแรงงานซึ่งเป็นระดับต่ำสุดมีรายได้น้อยสุดและทำงานหนักที่สุด เกิดการแบ่งแยกชนชั้น และความไม่เท่าเทียมกันของคนที่อยู่วงการอุตสาหกรรม

- **การโฆษณาสินค้า** เมื่อผลิตสินค้ามากขึ้นก็ต้องหาทางโฆษณาชวนเชิญ ชักจูง ให้คนสนใจสินค้าที่จะตอบสนองความต้องการทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้มีความสุขสบายอย่างไม่เคยได้รับมาก่อน คนทั่วไปจึงต้องพยายามทำงานหาเงินเพื่อซื้อสินค้าต่าง ๆ เพื่อบำรุงบำเรอความสุข ต่างก็ตั้งมาตรฐานความต้องการปัจจัย 4 สูงขึ้น และเพิ่มปัจจัยที่ 5 – 6 – 7 ..... อย่างไรก็ตามทุกคนต้องพยายามไม่มีที่สิ้นสุดเพราะสิ่งยั่วยุต่าง ๆ เพิ่มขึ้นตลอดเวลา เปลี่ยนค่านิยมสันโดษพอเพียงของคนไทยไปสู่ค่านิยมทางวัตถุ หรือสังคมวัตถุนิยม

- **เกษตรอุตสาหกรรม** การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปลี่ยนฐานคิดการทำเกษตรเพื่อเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และสร้างที่อยู่อาศัย เป็นการทำเกษตรเพื่อหาเงิน การทำเกษตรแบบผสมผสาน จึงเปลี่ยนไปเป็นเกษตรเชิงเดี่ยว ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์เชิงเดี่ยว คือปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ชนิดเดียว ครั้งละมาก ๆ เพื่อเป็นวัตถุดิบเข้าโรงงานอุตสาหกรรม เช่น ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง สวนยางพารา ฯลฯ เลี้ยงไก่ – เป็ดครั้งละมาก ๆ ผลิตไข่และเนื้อ เลี้ยงวัว เพื่อผลิตนมเป็นต้น ผลของการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ทำให้ต้องพึ่งพาโรงงานอุตสาหกรรม สินค้าเกษตรถูกกำหนดราคาโดยนายทุน ถูกกดราคาโดยคนกลาง เมื่อเกิดโรคระบาดก็ขาดทุนทั้งหมด และมีโอกาสให้โรคและแมลงระบาดได้มาก ในที่สุดก็นำมาซึ่งการขาดทุน เป็นหนี้สินรุงรังและต้องรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐอยู่เสมอ ไม่อาจพึ่งพาตนเองได้ มีธนาคารให้กู้เงินดอกเบี้ยต่ำ ผ่อนชำระหนี้ไปเรื่อย ๆ ทั้งค่าปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชแม้กระทั่งพันธุ์ข้าวปลูก

- **สังคมแบบปัจเจก** สภาพสังคมยุคใหม่มีความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น เพราะทุกคนต่างมุ่งหน้าทำงานหาเงินของตน การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นเชิงธุรกิจมากกว่ากัลยาณมิตร สภาพสังคมไทยที่เคยพึ่งพาอาศัย มีน้ำใจไมตรีเปลี่ยนไป แม้แต่ระบบควบคุมของสังคมก็เปลี่ยนจากการควบคุมดูแลกันและกันเป็นกฎหมายและผู้รักษากฎหมาย คนสมัยก่อนฝากบ้านไว้กับเพื่อนบ้าน แต่สมัยใหม่ต้องฝากบ้านไว้กับตำรวจ เป็นต้น สังคมยุคสมัยใหม่แบ่งหน้าที่กันเป็นส่วน ๆ แทบทุกเรื่องหวังว่าจะช่วยผ่อนแรงและความรับผิดชอบให้มนุษย์ แต่เมื่อมีมนุษย์ไม่รับผิดชอบในหน้าที่ก็มีปัญหาตามมาดังปรากฏในปัจจุบัน

- **สังคมวัตถุนิยม** สังคมไทยค่อย ๆ เปลี่ยนฐานคิดจากธรรมชาตินิยม เป็นวัตถุนิยม สูงขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งมาตรฐานความพึงพอใจในการดำรงชีวิตสูงขึ้น ความต้องการทางวัตถุมากขึ้น ต้องการเงินเกียรติยศ ชื่อเสียง อำนาจ ถึงกับผู้ใหญ่่วยพรเด็กให้โตขึ้น รัวรายเงินทอง ได้เป็นเจ้าคนนายคน ไม่เคยมีใครอยากให้ลูกหลานเป็นชาวนา ชาวไร่ไปจนตาย มีคำพูดที่ได้ยินกันเสมอ ๆ ว่า เงินคือแก้วสารพัดนึก สาเหตุสำคัญของปัญหาทั้งหลายเหล่านี้คือ ระบบการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไป

## การเปลี่ยนแปลงด้านระบบการศึกษา

หากจะกล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของยุคสมัยใหม่มาจากระบบการศึกษาก็คงไม่ผิด เพราะดอกผลของการศึกษาคือสภาพสังคม หากย้อนดูระบบการศึกษาของตะวันตก จะเห็นว่านักการศึกษานักปรัชญา นักวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ซึ่งเป็นกลุ่มฟื้นฟูศิลปวิทยาการมีฐานคิดเกี่ยวกับศิลปวิทยาการเพียงประการเดียว โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับศาสนา ดังที่ กิรติ บุญเจือ (2545, หน้า 23 - 24) ได้กล่าวไว้ว่า

การฟื้นฟูศิลปวิทยาการกรีกและโรมันทำให้ชาวยุโรปเริ่มคิด ได้ว่ายังมีความรู้เรื่องอื่นอีกมาก นอกเหนือไปจากเทววิทยา การทดลองทำให้ประจักษ์ว่ามีความจริงอีกหลายอย่างที่ทดลองได้ แต่ไม่มีเทววิทยาและไม่แย้งเทววิทยา การแตกนิกายสร้างบรรยากาศเสียขวัญและไม่แน่ใจในอำนาจชี้ขาดของศาสนาดังเช่นแต่ก่อน ยังเกิด สงครามศาสนา เป็นเวลา 30 ปี (1618 - 1648) ระหว่างคาทอลิกกับ โปรเตสแตนต์ ซึ่งคร่าชีวิตและทำลายทรัพย์สินอย่างน่าสังเวชใจ ทำให้เกิดความรู้สึกต้องการกระบวนทัศน์ใหม่ เพื่อแก้ปัญหา ความรู้สึก นับวันแต่จะชัดเจนและรุนแรงขึ้น เริ่มปรากฏผลโดยสนธิสัญญาสันติภาพ แห่งเวสทเฟเลีย ( Peace of Wes - phalia , 1648) ซึ่งตกลงให้กษัตริย์ผู้นำรัฐเป็นผู้เลือกนิกายศาสนาให้กับพลเมืองของตน และมีมติว่าเมื่อเลือกนิกายใด แล้วห้ามเปลี่ยนใจภายหลัง ผลก็คือ 1) ศาสนาอยู่ใต้อำนาจการเมือง ศาสนาต้องเอาใจผู้นำทางการเมือง 3) ผู้นำรัฐคนใดไม่มีศรัทธาต่อศาสนาก็จะส่งเสริมวิทยาการเปิดโอกาสให้ขบวนการพุทธิปัญญาทำงานได้ตามสบาย

การสร้างสรรคความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของชาวตะวันตกไม่ได้สนใจศาสนาและบางคนก็เห็นว่าศาสนาเป็นเรื่องงมงายเพราะพิสูจน์ไม่ได้ ดังนั้นการจัดระบบการศึกษาจึงมุ่งแต่ด้านวิชาการ และเป็นการศึกษาแบบแยกส่วนโดยแยกวิชาตามเนื้อหา เช่น วิชาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์แยกเป็นฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา หรือถ้าศึกษาทฤษฎีของจิตในร่างกาย เรียกว่า จิตวิทยา ศึกษาเกี่ยวกับตัวเลข เรียกคณิตศาสตร์ ศึกษาทฤษฎีของความคิด เรียกว่า ตรรกวิทยา หรือวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ก็เช่น แพทย์ศาสตร์ เกษศาสตร์ ดาราศาสตร์ ธรณีวิทยา สมุทรวิทยา หรือศึกษาด้านการพัฒนาความรู้เรียกว่า ศึกษาศาสตร์ ศึกษาการรวมตัวของมนุษย์เรียกว่า สังคมศาสตร์ การศึกษาระเบียบสังคมเรียกว่า วิชาทฤษฎีหมาย การศึกษาเรื่องการสื่อสารเรียกว่า นิเทศศาสตร์ เป็นต้น ระบบการศึกษาของตะวันตกจึงแยกจากศาสนาอย่างสิ้นเชิง ประเทศไทยจัดระบบการศึกษาโดยได้แนวคิดจากตะวันตกจึงแยกโรงเรียนจากวัดเช่นเดียวกัน การจัดการศึกษาในระบบบนฐานคิดการพัฒนาความรู้และความเป็นเลิศทางวิชาการ เป็นระบบแพ้คัดออกคือสอบคัดเลือกทุกชั้นตอน เพราะต้องการสร้างคนเก่งซึ่งผ่านการคัดเลือกตามเกณฑ์ที่สถาบันการศึกษาตั้งขึ้น การศึกษาด้วยแนวคิดดังกล่าวเริ่มมาตั้งแต่การจัดตั้งโรงเรียนแยกจากวัดจนถึงปี พ.ศ. 2542 ซึ่งเข้าสู่ยุคปฏิรูปการศึกษา

ระบบการแข่งขันมีอยู่ในวงการศึกษาลดลงตั้งแต่การคัดเลือกเข้าเรียน กิจกรรมระหว่างการเรียนรู้ เช่น การแข่งขันกีฬาโดยเน้นการชนะเป็นหลัก ผู้ชนะได้รับคำชมเชยและรางวัล แม้ทั้ง

การแข่งขันสร้างผลงานศิลปะ การวัดผลและประเมินผลการเรียนแบบให้เกรด A B C D E ก็ยกย่องคนที่เก่งกว่า ก่อให้เกิดการเปรียบเทียบแข่งขันกันอยู่ในที่เสมอมา สังคมยุคสมัยใหม่จึงมีการแข่งขันอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งการร้องเพลง เล่นดนตรี สร้างงานศิลปะ การสร้างความเคยชินในการแข่งขัน ทำให้มองผู้อื่นเป็นคู่แข่งมากกว่าเป็นเพื่อน สร้างความเห็นแก่ตัวและความแตกแยกขึ้นในสังคม และยังได้รับอิทธิพลของวัตถุนิยมก็ยังสร้างความเห็นแก่ตัว ต่อสู้ทุกอย่างเพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงาน หรือการทำสิ่งใดก็ตามต้องเป็นผู้ชนะ

เนื้อหาในหลักสูตรที่เน้นการใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ การสร้างทักษะทางวิทยาศาสตร์ และการสร้างเจตคติทางวิทยาศาสตร์เพื่อให้คนใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในชีวิตประจำวัน มีอยู่ในหลักสูตรทุกระดับ มีการปรับปรุงการเรียนการสอนวิทยาศาสตร์โดยมีสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

จึงเห็นได้ว่าระบบการจัดการศึกษาของไทยได้ย้ายฐานคิดจากวัดเป็นศูนย์กลางของความรู้ วิชาการ และการใช้หลักธรรมในชีวิตประจำวัน มีการสอนแบบองค์รวมทั้งวิชาการและศาสนาทุกวิชา แม้แต่การแข่งกีฬาก็ยังต้องมีการล้อมเกลา ดังในเพลงกราวกีฬา ที่เจ้าพระยาธรรมาศคีรีมนตรี (2541, หน้า 116-117) ได้แต่งไว้ตอนหนึ่งว่า

... กีฬา กีฬา เป็นยาวิเศษแก้กองกิเลส

ทำคนให้เป็นคน ...

หรือ

... รู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย ไว้ใจได้ทั่วทั้งรักชัง

คนไทยยุคสมัยใหม่ถูกอบรมสั่งสอนบนฐานคิดที่ต้องเก่ง และต่อสู้เพื่อเอาชนะ มีมุมมองต่อชีวิตว่า “ชีวิตคือการต่อสู้ ศัตรูคือยากำลัง ” นอกจากนี้แนวทางการจัดการศึกษายังมุ่งการผลิตบุคลากรเพื่อตอบสนองตลาดแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ในระดับอาชีวศึกษา และผลิตนักวิชาการในระดับบัณฑิตศึกษา ทั้งนี้แผนการศึกษาชาติต้องสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งมีปรัชญาว่าผลิตบัณฑิตเพื่อรับใช้สังคม แนวทางการจัดการศึกษาคือจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศตามแนวนโยบายการบริหารประเทศ เพื่อสามารถก้าวสู่สากลและแข่งขันบนเวทีโลก ซึ่งแข่งขันกันทุกด้าน การมีชีวิตอยู่ในสังคมสมัยใหม่ จึงเป็นการดำเนินชีวิตในกรอบหรือกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้เพื่อการพัฒนาประเทศให้ก้าวทันต่างประเทศในตะวันตก



## ความเปลี่ยนแปลงด้านศาสนา

จากแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2545 – 2559) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545, หน้า 25) กล่าวถึง สภาพปัญหาสังคมไทยในปัจจุบัน ในหัวข้อศาสนาไว้ดังนี้

... สาเหตุหนึ่งเกิดจากการที่รัฐนำเอาการศึกษามาจัดเสียเองแยก การศึกษาออกมาจากวัด โดยแทบสิ้นเชิงจากที่เคยเป็นมาแต่ดั้งเดิมในสังคมไทย วัดซึ่งเคยเป็นสถาบันเบ็ดเสร็จในสังคมไทยรวมถึงเรื่อง การศึกษาด้วย จึงถูกตัดออกจากระบบการศึกษาที่เคยมีอยู่ในสมัยก่อน พระภิกษุและผู้นำทางศาสนาซึ่งเคยทำหน้าที่ครู คณาจารย์ในการศึกษา อบรมสั่งสอนบุตรธิดาของศาสนิกชนไทยจึงพลอยหมดบทบาทในการอบรมสั่งสอน และบทบาทที่ได้รับการยอมรับในฐานะที่พึงทางจิตใจ ก็ลดน้อยลงกลายเป็นปัญหาส่วนหนึ่งอันน่าห่วงใยอย่างยิ่ง ทั้ง ๆ ที่ สถาบันและบุคลากรทางศาสนาเหล่านี้น่าจะมีศักยภาพ ก่อประโยชน์ ทางด้านการศึกษาแต่กลับถูกลดบทบาทลงอย่างสิ้นเชิง และเป็นเพียง พลังเงียบที่ไม่อาจสร้างคุณประโยชน์ได้เท่าที่ควร

กระบวนทัศน์สมัยใหม่มีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาใน 2 ลักษณะ คือ

1. กลุ่มที่เห็นว่าศาสนาเป็นเรื่องงมงายพิสูจน์ไม่ได้ เช่น โลกหน้ามีจริงหรือไม่ จึงเห็นว่าการมุ่งหาความสุขในโลกนี้จากสิ่งทีวิทยาศาสตร์ผลิตขึ้นมาซึ่งหากมีเงินก็สามารถซื้อหาได้ทุกอย่างสามารถสร้างสวรรค์บนโลกนี้ได้ จึงไม่สนใจศาสนาใด ๆ

2. กลุ่มที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกระบวนทัศน์สมัยใหม่ พยายามตีความว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งวิทยาศาสตร์และอธิบายหลักธรรมตามเหตุผลที่พิสูจน์ได้ เช่น ถ้าใครอยากประสบความสำเร็จก็สามรถใช้หลักอิทธิบาท 4 ได้ หรือการคบหาคนด้วยหลักสังคหวัตถุ 4 ก็จะสามารถผูกใจคนได้ นอกจากนี้ก็นำความเป็นวัตถุนิยมเข้ามาในศาสนาด้วยการสร้างศาสนวัตถุมากมาย เช่น สร้างวัดให้สวยงาม เต็มไปด้วยศิลปวัตถุ เพื่อดึงดูดจิตใจคนให้เข้าวัดหรือเพื่อให้เกิดศรัทธาในพระพุทธรูปองค์ใหญ่ การฝังลูกนิมิต การสร้างวัดอุโมงค์ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาส่วนเพื่อสิริมงคล เพื่อความเจริญรุ่งเรือง ร่ำรวย โชคลาภ รวมถึงการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา ซึ่งทางวัดก็ได้ปรับตัวและจัดเสนอให้ตามกระบวนทัศน์ ดังจะเห็นได้ว่า ตามวัดจะมีสถานที่ให้ทำบุญ มีผู้รับบริจาค มีพระพุทธรูปให้ใส่บาตรประจำวัน บางแห่งมีเทคโนโลยีประกอบเช่น พอหย่อนเหรียญก็มีเสียงสวดมนต์ขึ้นมา มีการทำบุญด้วยรูปแบบต่าง ๆ มากมายล้วนแต่ต้องใช้เงิน เพื่อให้ได้บุญ บางแห่งถึงกับชวนเชียวว่าทำมากได้มาก ทำน้อยได้น้อย

ปัญหาของพระพุทธศาสนาในยุคสมัยใหม่จึงเป็นปัญหาที่มาจากกระบวนการทัศน์ของภาครัฐ บุคลากรทางศาสนาและผู้ที่เกี่ยวข้องที่เรียกตนเองว่าพุทธศาสนิก ดังที่กล่าวไว้ในเอกสารแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2545 – 2559) ของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545, หน้า 27) ว่า

บุคลากรทางการศึกษา ได้แก่ พระภิกษุ นักบวชและผู้นำศาสนา ต่าง ๆ รวมทั้งครู ศึกษานิเทศก์ ผู้ทำหน้าที่สอนศาสนา ยังมีได้รับการส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาให้ สามารถเป็นผู้สอนและผู้เผยแผ่ศาสนธรรมได้อย่าง ถูกต้องเหมาะสม และกลมกลืนกับ วิถีชีวิตของศาสนิกชนแต่ละศาสนา ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมทางด้านศาสนา ยังคง เน้นศาสนวัตถุและ พิธีกรรมมากกว่าเน้นด้านหลักธรรมเพื่อให้ศาสนิกชนได้เข้าใจและ เข้าถึง แก่นแท้ของศาสนาได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้กระบวนการเรียนการสอนวิชา ต่าง ๆ ในระบบโรงเรียน ยังขาดการบูรณาการระหว่างวิชาสามัญ ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม คุณลักษณะที่พึงประสงค์ และค่านิยมอันดีงามเข้าด้วยกัน การเรียนการ สอน จึงอยู่ในลักษณะซอยเป็นแท่ง แบ่งเป็นตอน ตัดตอนจากวิถีชีวิตที่แท้จริง ที่ มนุษย์พึงเรียนรู้ด้วยระบบของความรู้คู่คุณธรรม ส่งผลให้ผู้เรียนขาด ปัญญาที่จะ สามารถพัฒนาและแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างรู้เท่าทัน

### ปัญหาของสังคมยุคสมัยใหม่

สังคมไทยยุคสมัยใหม่ถูกครอบงำด้วยแนวคิดการพัฒนาแบบตะวันตก โดยเน้นการพัฒนา อยู่ที่การสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ให้ความสำคัญกับความสมดุลในระบบความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ สังคม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยลง ก่อให้เกิดเออาร์คเอาเปรียบ การแข่งขันชิงดีชิงเด่น ขาดการเกื้อกูลกัน เกิดความล้มเหลวของระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวไทย กระทั่งการผลิตภาค เกษตรกรรม และนำไปสู่ครอบครัวแตกแยก ความล้มเหลวของสังคมชนบท ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกละเลย ทำให้มีลักษณะต่างคนต่างอยู่และมีการอพยพย้ายถิ่นมากขึ้น มีปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและ การทำลายสภาพแวดล้อมจากโรงงานอุตสาหกรรม เกิดมลภาวะต่าง ๆ และความเสื่อมโทรมของสภาพอนามัย ตลอดจนปัญหาด้านจิตใจที่มีความทุกข์และไม่สามารถดับทุกข์ได้แม้จะได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชน ทั้งนี้ เพราะการยอมรับแนวคิดการพัฒนาแบบมุ่งพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจนเกิดความเป็นวัตถุนิยมขึ้น ในใจคนไทย อันเนื่องจากวิทยาศาสตร์และศาสนาในกระบวนการทัศน์หลังสมัยใหม่ ปัญหาต่าง ๆ ที่สะสมมา จากยุคสมัยใหม่ได้ต่อเนื่องมาจนถึงยุคปัจจุบันที่เรียกว่า ยุคหลังสมัยใหม่

### ยุคหลังสมัยใหม่

แนวคิดหลังสมัยใหม่เกิดขึ้นหลังจาก ค.ศ. 1800 (พ.ศ. 2343) เป็นต้นมา และเข้มข้นหลังจาก สงครามโลกทั้งสองครั้ง เมื่อผลของสงครามโลกคร่าชีวิตมนุษย์ไปจำนวนมากด้วยอาวุธร้ายแรงที่พัฒนาขึ้น

ด้วยวิทยาศาสตร์จนวันหนึ่งเรงกันว่าหากเกิดสงครามโลกครั้งที่ 3 โลกและสิ่งมีชีวิตคงถูกทำลายจนหมดสิ้น ความกังวลยิ่งมากขึ้นเมื่อวิทยาศาสตร์ได้ก่อให้เกิดปัญหาจากอุตสาหกรรมซึ่งทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้ ร่อยหรอลงมาก ก่อนลงมือทางน้ำ ดิน อากาศ และสารเคมีที่สะสมในสภาพแวดล้อมรวมทั้งร่างกาย สิ่งมีชีวิต เพิ่มอุณหภูมิของโลกจนเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติอย่างรุนแรง เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด น้ำท่วม เกิดคลื่นยักษ์สึนามิ พายุหมุนอย่างรุนแรง ฯลฯ แม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเจริญอย่างไม่ หยุดยั้ง สร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์เพื่ออำนวยความสะดวกมากมาย แต่มนุษย์ก็ไม่มีความสุขดังที่หวังไว้เพราะ พบว่ามีปัญหามากมาย เช่น ปัญหาความยากจน อดอยาก ขาดแคลน เป็นหนี้สิน โดยเฉพาะเกษตรกรที่ทำ เกษตรเชิงเดี่ยวเพื่ออุตสาหกรรม สุขภาพเสื่อมโทรมโรคร้ายไข้เจ็บเพิ่มขึ้น มีเชื้อโรคใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น โรค จากความเครียด อันเนื่องมาจากความเร่งรีบ ทำงานหาเงินและปัญหาชีวิตที่ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นเรื่องของอารมณ์และจิตใจที่ขาดที่พึ่งทางใจคือหลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของศาสนา เนื่องจากหลัก ธรรมของศาสนาได้ถูกห่อหุ้มด้วยกระบวนการทันสมัยใหม่ดังกล่าวนั้นแล้วจนมองไม่เห็นแก่น ความทุกข์ ขากของมนุษย์ยุคหลังสมัยใหม่จึงเกิดจากภัยของธรรมชาติที่ถูกมนุษย์ทำลายและภัยจากมนุษย์ จากสงคราม การก่อการร้าย การหลอกลวง การใช้ความรุนแรงฆ่าฟันกัน การเห็นแก่ตัวเบียดเบียนกัน การแก่งแย่งชิงดี กัน การทำลายกันทุกรูปแบบ ความเครียด ผู้คนเป็นบ้า ฆ่าตัวตาย หรือสติแตกกว่าปีนังเข้าไปในโรงเรียน หรือขับรถพุ่งชนฝูงชน ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็นผลที่ตามมาจากยุคสมัยใหม่ทั้งสิ้น จึงทำให้เกิดกระแสไม่เห็น ด้วยกับวิทยาศาสตร์กระแสหลังสมัยใหม่มีแนวคิดที่แตกต่างจากแนวคิดสมัยใหม่อย่างเห็น ได้ชัดหลาย ประการ ซึ่งสรุปจากหนังสือปรัชญาหลังนวยุค : แนวคิดเพื่อการศึกษาแผนใหม่ ของ กิรติ บุญเจือ (2545, หน้า 55 – 67) ดังนี้

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่

ความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่	ความเชื่อของแนวคิดหลังสมัยใหม่
1. ด้วยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์ จะสุขสบายมากขึ้น จนถึงขั้นสร้างสวรรค์บน โลกนี้ได้	1. ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์กำลังสร้างความ เดือดร้อนให้แก่โลกมนุษย์ไม่มีความปลอดภัยใน ชีวิตและทรัพย์สินมากขึ้น ทำงานหนักขึ้น สุขภาพเสื่อมโทรม ทรัพยากรธรรมชาติสูญสิ้น ภัยพิบัติทางธรรมชาติรุนแรงขึ้นเพราะ โลกร้อนขึ้น และวิทยาศาสตร์ไม่อาจแก้ไขได้

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ (ต่อ)

ความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่	ความเชื่อของแนวคิดหลังสมัยใหม่
<p>2. ด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติได้</p> <p>3. การใช้เหตุผลและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เป็นทางเดียวที่จะเข้าถึงความจริง</p> <p>4. เชื่อว่าคนที่มีความรู้ และคนเก่งควรเป็นครูที่คนอื่นต้องเชื่อฟัง</p> <p>5. สมัยใหม่นิยมสร้างระบบความรู้แบบแยกส่วนเช่นแยกความรู้เป็นวิชาต่าง ๆ ให้รู้ลึกในแต่ละสาขา เช่น การแพทย์แผนตะวันตก มีแพทย์เฉพาะทาง หรือครูอาจารย์ที่เชี่ยวชาญในแต่ละสาขา</p> <p>6. เชื่อว่าความจริงมีระบบเดียว และสามารถถ่ายทอดให้ทุกคนเข้าใจตรงกันได้ ความถูกต้องดีชั่ว เป็นกฎเกณฑ์ตายตัว</p> <p>7. ด้านการเมืองการปกครองนิยมรวบอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง</p> <p>8. สังคมสมัยใหม่เป็นสังคมอุตสาหกรรม</p> <p>9. ศิลปะสมัยใหม่เคร่งครัดจำกัดวงของสไตล์ต่าง ๆ รสนิยมจะปะปนกันไม่ได้ ศิลปะประเภทไม่ได้ เช่น จะเอารสนิยมตะวันออกกับตะวันตกมาปะปนกันไม่ได้</p>	<p>2. ยิ่งมนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติ ธรรมชาติจะหันสู้ และมนุษย์จะได้รับความยากลำบาก ทางที่ดีควรบำรุงรักษาธรรมชาติดีกว่า</p> <p>3. เหตุผลทางวิทยาศาสตร์เป็นศิลปะการชวนเชื่อเท่านั้น ยังมีความจริงอีกมากมายที่มนุษย์สามารถรู้ได้ด้วยสามัญสำนึกหรือการหยั่งรู้</p> <p>4. เชื่อว่าไม่มีใครเก่งไปทุกอย่าง แต่ละคนอาจมีส่วนที่รู้ดีกว่าคนอื่น ควรแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน</p> <p>5. นิยมองค์รวม เช่น การรักษาของแพทย์แผนไทย หรือการสอนแบบสหวิทยาการ</p> <p>6. เชื่อว่าความจริง หรือความถูกต้องเปลี่ยนแปลงได้ตามความต้องการของสังคม หากความต้องการของสังคมเปลี่ยนความถูกต้องดี – ชั่ว ฟังเปลี่ยนไปด้วย</p> <p>7. นิยมการกระจายอำนาจ</p> <p>8. สังคมหลังสมัยใหม่เป็นสังคมข้อมูล ข่าวสาร</p> <p>9. รสนิยมไม่มีพรมแดน การผสมกันระหว่างสไตล์เป็นเรื่องแปลกใหม่ สร้างสรรค์เรื่องรสนิยมเป็นเรื่องที่มนุษย์ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นเอง ควรแก้ไขหรือยกเลิกเอง</p>

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ (ต่อ)

ความเชื่อของแนวคิดสมัยใหม่	ความเชื่อของแนวคิดหลังสมัยใหม่
<p>10. วัฒนธรรมยุคสมัยใหม่ เป็นวัฒนธรรมที่มีเขตแดนของชาติ ภาษา</p> <p>11. สถาปัตยกรรมสมัยใหม่แต่ละหน่วยต้องใช้สไตล์เดียวกัน ( univalence) เพื่อให้ทุกสัดส่วนประสานกลมกลืนกันเป็นเอกภาพและต้องสร้างให้อยู่ในยุคสมัยที่ก่อสร้าง</p>	<p>10. วัฒนธรรมหลังสมัยใหม่ไร้พรมแดน</p> <p>11. สถาปัตยกรรมหลังสมัยใหม่เห็นว่าการผสมสไตล์ (multivalence) กันทำให้ตื่นตา ตื่นใจ และการเอาหลายยุคหลายสมัยมาผสมกันนั้นหลากหลายดี</p>

อย่างไรก็ตามแม้จะมีกระแสไม่เห็นด้วยกับวิทยาศาสตร์ แต่สังคมมนุษย์ยุคหลังสมัยใหม่ก็ยังอยู่ได้อิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่นำพามนุษย์เข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน 2546, หน้า 144) กล่าวว่า

โลกาภิวัตน์ หมายถึงการแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถ รับรู้ สัมพันธ์ หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้ อย่างรวดเร็ว กว้างขวาง ซึ่งเนื่องจากการพัฒนาระบบ สารสนเทศ

กิริติ บุญเจือ (2546, หน้า 1 – 2) กล่าวถึง โลกาภิวัตน์ไว้ในหนังสือชุดปรัชญาและศาสนาเซนต์จอห์น เล่มหก ปรัชญาอรรถปริวรรตของมนุษยชาติ (ช่วงพหุนิยม) ว่า

โลกาภิวัตน์ไม่ใช่หมายถึง การอนุโลมตามโลก แต่หมายถึง การที่มนุษยชาติพัฒนาจนได้รับคลื่นลูกที่ 3 คลื่นลูกที่ 1 คือ การรู้จักใช้สื่อเลื่อนทำให้มนุษย์ติดต่อกันได้เร็วกว่าเดิน และวิ่ง คลื่นลูกที่ 2 คือการรู้จักใช้เครื่องจักรมาทำให้มนุษย์ติดต่อกันได้เร็วกว่ารถเทียมสัต์วามากขึ้น และคลื่นลูกที่ 3 ที่กำลังจะพุดถึงอยู่นี้ คือการรู้จักใช้อิเล็กทรอนิกส์ทำให้มนุษย์ติดต่อกันได้รวดเร็วราวกับ การเดินทางของเทปเฮอร์มิส ทำให้โลกทั้งโลกเป็นหมู่บ้านเดียวกัน สภาพเช่นนี้เรียกว่า เราอยู่ในภาวะโลกาภิวัตน์

แนวคิดของสังคมหลังสมัยใหม่ยุคโลกาภิวัตน์ แพร่ไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีการสื่อสาร ซึ่งโบดริยาร์ ( Jean Baudrillard) ได้วิจารณ์โลกหลังสมัยใหม่ว่า เป็นโลกของการระเบิดหลอม

รวมกัน (implosion world) ของเศรษฐกิจ การเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องเกี่ยวกับเพศ การบันเทิง เริงรมย์ ฯลฯ ทุกอย่างล้วนมีลักษณะเข้มข้นเกินจริงจนกล่าวได้ว่าเป็น โลกแห่งความเป็นเกินจริง (hyperreality world)

ลักษณะของสังคมที่เป็นเกินจริง (hyperreality society) เป็นสังคมที่ทุกเรื่องเข้มข้นเกินความเป็นจริง เป็นสังคมบริโภคนิยมที่เริ่มจากการใช้เทคนิคในการโฆษณาสินค้าที่มีพลังในการชักชวนให้คนซื้อ เช่น การสร้างภาพพจน์ของสินค้าให้เลิศหรู มีคุณค่าสูง มีรสนิยมสูง ซึ่งเรียกว่า การเสริมปฏิมา (simulation) ทำให้ผู้บริโภคต้องการหรือสร้างค่านิยมของหรรษาของแพงด้วยคุณค่าทางสัญลักษณ์ (sign value) คือผู้บริโภคสินค้าเหล่านี้จะเป็นสัญลักษณ์ของความร่ำรวย ความเป็นชนชั้นสูง มีรสนิยมดี เป็นที่ยอมรับของสังคม หรือมีสถานภาพทางสังคมสูง (social status) นอกจากนี้ความเจริญทางเทคโนโลยีทำให้สามารถผลิตสินค้าออกมาได้หลากหลายและพัฒนาขึ้นทุกรุ่น ล่อตา ล่อใจ ให้ผู้บริโภคต้องการไม่หยุดหย่อน มนุษย์จึงต้องเร่งรีบทำงานอย่างที่ไม่สามารถทนได้ เรียกว่า “หามรุ่งหามค่ำ” เพื่อหาเงินซื้อสิ่งอุปโภคเหล่านั้น แต่หาทำไรก็ไม่อาจซื้อหาได้เพียงพอเพราะ สินค้ารุ่นใหม่ที่จะออกมาพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะสินค้าพวก เครื่องมือสื่อสาร เช่น คอมพิวเตอร์ และโทรศัพท์มือถือ ซึ่งพัฒนารวดเร็วและมีประสิทธิภาพในการสื่อสารสูงขึ้นไปเรื่อยๆ สร้างสังคมใหม่ของมนุษย์ที่เรียกว่า สังคมออนไลน์ หลากหลายรูปแบบที่ทำให้คนที่อยู่ทั่วโลกสามารถติดต่อถึงกัน แสดงความคิดเห็นร่วมกัน ทำธุรกิจร่วมกัน ฯลฯ กลายเป็นอีกสังคมหนึ่ง ซึ่งเป็นสังคมเสมือนจริง (virtual society) ที่มีอิทธิพลต่อคนทั่วโลกทั้งทางตรงคือตัวผู้หลงใหลอยู่ในโลกเสมือนจริงของโลกไซเบอร์และผู้คนทั่วไปที่ได้รับผลกระทบจากสภาพสังคมออนไลน์ที่อาจตกเป็นข่าว หรือถูกหลอกลวง หรือผลกระทบทางครอบครัวที่มีบุตรหลานติดเกมส์หรือติดเพื่อนในอินเทอร์เน็ต ฯลฯ แนวคิดของคนในยุคหลังสมัยใหม่มีหลายกระแส กระแสหลักจะเป็นการต่อต้านแนวคิดของยุคสมัยใหม่ หรือวิทยาศาสตร์ดั้งเดิมเปรียบเทียบไว้แล้ว กระแสที่มีอิทธิพลต่อคนยุคปัจจุบันมี 2 กระแสคือ

**1. กระแสรีเออนสตูดซ์** เป็นแนวคิดของกลุ่มนักปรัชญาที่ต้องการรีเออนความเชื่อในลัทธิวจนฐานนิยม ยกเลิกกรอบของศีลธรรม วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

นักปรัชญาที่มีแนวคิดรีเออนเช่น ฟรีดริช นิทเช (Friedrich Nietzsche 1844 – 1900) เขียนหนังสือชื่อ Thus Spake Zarathustra, 1883 (แซเรอซุจเทอ คริสต์ไว้ดังนี้) นิทเชเล่าเรื่องพระเจ้าเรอซุจเทอศาสดาของศาสนาเปอร์เซียโบราณ หลังจากได้บำเพ็ญพรตจนได้ความสว่างในจิตใจแล้วก็ออกจากป่ามาประกาศแก่คนเมืองว่า พระเจ้าตายแล้ว (God is dead) ช่วยอะไรมนุษย์อีกต่อไปไม่ได้แล้ว ต่อไปนี้มนุษย์จะเป็นอิสระคิดอะไรได้อย่างเสรี มนุษย์ที่ปลดปล่อยพันธะนี้ได้ ถือว่าเป็นมหาบุรุษ (superhuman) (เกิซติ บุญเจือ, 2545 หน้า 33) นิทเช มีความเชื่อว่า คนส่วนใหญ่เชื่อคำสอนของศาสดาและทำตามด้วยความเคยชิน ซึ่งเขาเรียกว่า เป็นศีลธรรมแบบทาส (slave – morality) เขาต้องการให้ยกเลิกความเชื่อแบบนี้โดยหันมาใช้ความคิดของตนเองอย่างเสรี เรียกว่า ศีลธรรมแบบนาย (master – morality) เขาถือว่า

ศีลธรรมแบบทาสเป็นยาพิษครอบงำวัฒนธรรมตะวันตก เป็นอาการป่วยที่ต้องเยียวยาด้วยการตายของ พระเจ้านิทเซ เสนอความคิดที่ต่อต้านวิทยาศาสตร์หรือวจนศูนย์นิยมไว้ 3 ประการ คือ

1.1 ความพยายามหาความรู้วัตถุวิสัย ( objective truth) เป็นเพียงเรื่องเล่า (narrative) เรื่องหนึ่งเท่านั้น (ความรู้วัตถุวิสัย หมายถึงความรู้ที่รู้ได้ตรงกันทุกคน ตามความเชื่อของวจน ศูนย์นิยม)

1.2 ความรู้ที่เชื่อกันว่าเป็นความรู้ทางวัตถุวิสัย เป็นเพียงเรื่องเล่าเรื่องหนึ่งเท่านั้น

1.3 ตัวคนที่เป็นผู้รู้เป็นเพียงเรื่องเล่าเช่นกัน

นั่นคือ นิทเซไม่เชื่อในวิธีการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ ไม่เชื่อความรู้ทาง วิทยาศาสตร์ว่าจะตรงกับความเป็นจริง และไม่เชื่อมั่นในตัวผู้รู้ที่รับประกันความจริง ซึ่งแสดงความไม่เห็น ด้วยกับวจนศูนย์นิยม นิทเซถือว่าความเป็นจริงเป็นพลังที่แสวงหาอำนาจอย่างตาบอดไม่อยู่หนึ่งตายตัวและ ไม่เป็นระบบระเบียบ เรารู้ได้ด้วยการหยั่งรู้ ไม่ใช่ด้วยเหตุผลหรือการคิดอย่างมีระบบ

กิลส์ ลิโป เวสคาย (Gilles Lipovetsky) (อ้างถึงใน กิริติ บุญเจือ, 2546, หน้า 18) เป็น นักปรัชญาที่มีความคิดริ่อดอนสุดขีดเกี่ยวกับจริยธรรมโดยได้เขียนหนังสือชื่อ The Twilight of Duty, 1992 เพื่อปฏิวัติจริยศาสตร์ทั่วไปแล้วเอาสุนทรียศาสตร์เข้ามาแทน เพื่อปลดปล่อยตนเองออกจากกรอบของ ศีลธรรมและจริยธรรม เขากล่าวว่าเราอยู่ในยุคแห่งการอวสานของจริยธรรมหรือหน้าที่ที่ไม่มีสิ้นสุดของ มนุษยชาติตามบัญชาของพระเจ้า ในยุคนี้การละตัวเองเพื่อบูชาคำสอนควรยกเลิก มนุษย์ไม่ควรถูกบังคับ หรือจูงใจกับการบรรลุลหรรณหรือให้ดูแลรักษาคุณค่าทางศีลธรรม เขาคิดว่า ควรทิ้งจริยธรรมไว้ในถังขยะ แห่งประวัติศาสตร์ แล้วเอาสุนทรียศาสตร์มาแทนที่ แนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนในยุคนี้มาก โดยเฉพาะกลุ่มริ่อดอนสุดขีด คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนให้เชื่อในเหตุผลและสิ่งที่ตนเองพิสูจน์ ได้ เป็นกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงแนวคิดในด้านการละทิ้งจริยธรรมมาสู่สุนทรียได้ง่ายเพราะความเชื่อเดิม ๆ ที่ เกี่ยวกับพระเจ้าหรือการปฏิบัติตามบัญชาของพระเจ้า เป็นสิ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่ได้ให้ความสนใจอยู่แล้ว ประกอบกับสิ่งประดิษฐ์คิดค้นใหม่ ๆ ส่วนเป็นสิ่งที่เพิ่มความสุนทรียให้แก่ชีวิตตอบสนองความต้องการทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้อย่างครบถ้วนรวมทั้งความมีอิสระเสรีทางความคิดไร้ขีดจำกัด จึงก่อให้เกิด พฤติกรรมที่ออกจากกรอบของศีลธรรมและจริยธรรมขึ้นมากมาย ทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มคิดว่าถ้าปล่อยให้ เป็นเช่นนี้ต่อไปสังคมอาจมีปัญหามากขึ้น จึงมีแนวคิดที่จะทบทวนของเดิมแล้วนำมาสร้างแนวคิดใหม่

2. กระแสริ่อดอนสร้างใหม่ เป็นแนวคิดที่ประนีประนอมระหว่างแนวคิดเก่าและใหม่ โดยเสนอ ว่าเป็นให้สำรวจใหม่หมดโดยไม่ทิ้งอะไรเลย ( react all, reject none) เพื่อเลือกสรรสิ่งที่เหมาะสมกับแต่ละคน ซึ่งอาจแตกต่างกันไป แต่ก็สามารถนำมาแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันได้ บนพื้นฐานแห่งความเข้าใจกันและกัน (mutual understanding) เพื่อสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ขอมรับการแตกต่างอย่างหลากหลายของ มนุษย์ และหวังว่าจะอยู่ร่วมกันในบรรยากาศแห่งเอกภาพบนความหลากหลาย ( unity in diversity) ไม่

พยายามทำความเข้าใจหลากหลายให้เป็นเอกภาพ (diversity in unity) ดังเช่นแนวคิดแบบสมัยใหม่ และเสนอว่าให้ใช้วิธีคิดแบบวิจารณ์ญาณ ซึ่งประกอบด้วย

การวิเคราะห์ แจกแจงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปัญหาอย่างตรงประเด็น

การวิจารณ์ ประเมินค่าแต่ละประเด็น และเสนอทางออกแต่ละประเด็น

การวิธาน เลือกริธีที่เหมาะสมที่สุด ลงมือปฏิบัติและประเมินผล เพื่อปรับปรุง

นอกจากวิธีคิดแบบวิจารณ์ญาณแล้ว เครื่องมือสำคัญของการคิดและแสวงหาความจริงและความเข้าใจร่วมกันคือ อรรถปริวรรต ซึ่งหมายถึงวิชาว่าด้วยการตีความ ซึ่งนักปรัชญากรีกหรือสร้างใหม่ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการตีความ สรุปได้ดังนี้ กาดาเมอร์ (Hans Georg Gadamer, 1900 – 2002) เขียนถึงเรื่องอรรถปริวรรตไว้ในหนังสือ Truth and Method, 1960 ว่า การตีความไม่เข้าถึงความจริงวัตถุวิสัย ไม่เข้าถึงเจตนาของผู้แต่ง ไม่เข้าถึงกรอบฟ้าประวัติศาสตร์ แต่กาดาเมอร์ ยึดถือกระแสพหุนิยม (pluralism) คือเรื่องเดียวตีความได้หลายอย่างตามมุมมองหรือบริบททางวัฒนธรรม เราจึงควรแลกเปลี่ยนแบ่งปันทัศนะแก่กัน โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ ซึ่งจะต้องรู้จักหลักการตีความเพื่อบรรลุ “การผสานกรอบฟ้า” (fusion of horizons) โดยวิธีเสวนาเพื่อขยายความกรอบฟ้าของกันและกัน (อ้างถึงในกิริติ บุญเจือ, 2545, หน้า 54)

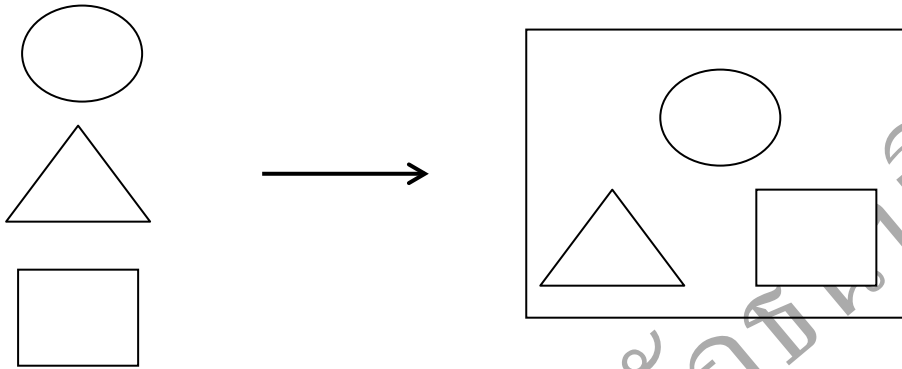
หลักการตีความเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันจึงเป็นการตีความบนพื้นฐานความเชื่อว่ามีมนุษย์มีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย (พหุภาพ) แต่สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีเอกภาพในทุกชาติ ศาสนา หรือทุกเผ่าพันธุ์ จึงต้องตีความจากหลายแง่มุมเพื่อให้เข้าใจซึ่งกันและกัน โดยตีความจาก 3 แหล่ง ร่วมกันคือ

1. ตัวบท (the text)
2. ผู้แต่ง (the author)
3. ผู้อ่าน (the reader)

จากการศึกษาแนวคิดของสมัยใหม่ หลังสมัยใหม่แบบร้อยถนัดสุดขีด และหลังสมัยใหม่แบบร้อยสร้างใหม่ เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์สภาพสังคมไทยยุคหลังสมัยใหม่ อาจสรุปได้ดังนี้

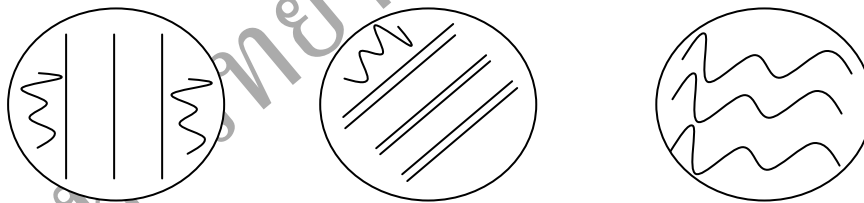


แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่า ความรู้หรือความจริงมีระบบเดียว ทุกคนสามารถรู้ได้ตรงกัน โดยสามารถถ่ายทอดสู่กันให้เข้าใจตรงกันได้ด้วยภาษาอุดมการณ์ หรือภาษาสากล แนวคิดนี้จึงคิดว่าทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้ในกรอบหรือกฎเกณฑ์หรือกฎหมายเดียวกัน หรือสามารถทำความเข้าใจความหลากหลายให้เป็นเอกภาพได้ ดังภาพที่ 2.1



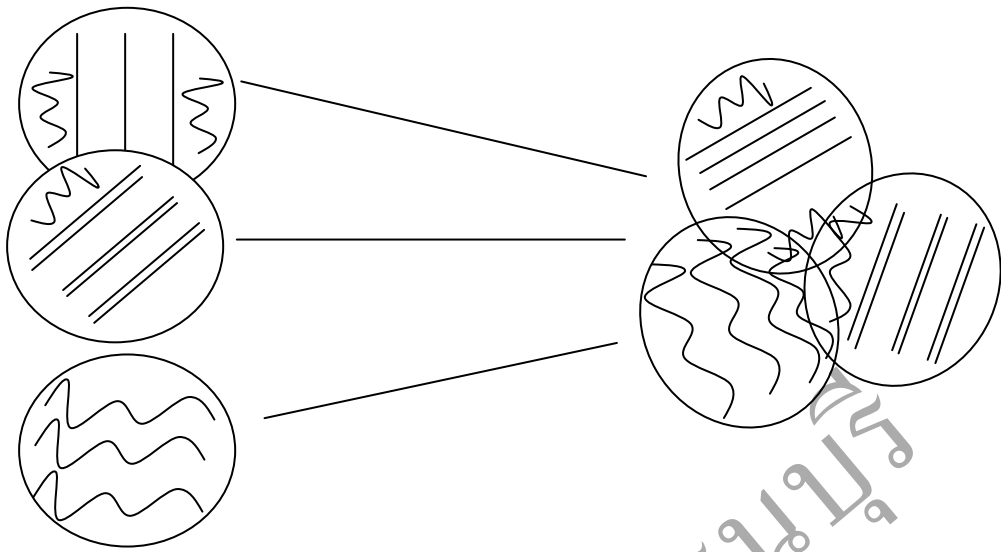
ภาพที่ 2.1 แสดงการอยู่ร่วมกันแบบความหลากหลายในเอกภาพของยุคสมัยใหม่

แนวคิดหลังสมัยใหม่แบบรีดอนสุดขั้ว เชื่อว่าทุกคนต่างมีความคิดเป็นของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ดังภาพที่ 2.2



ภาพที่ 2.2 แสดงความแตกต่างของเครือข่ายความคิดแต่ละคน

แนวคิดหลังสมัยใหม่แบบสร้างใหม่ เชื่อว่าแม้ทุกคนจะมีความแตกต่างของความคิดหรือความเชื่อ แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันและแบ่งปันความรู้ความคิดกันได้ ทุกคนมีทั้งส่วนที่ต่างกันและมีบางส่วนที่คล้ายกัน จึงอยู่ร่วมกันอย่างมีเอกภาพบนความหลากหลายดังภาพที่ 2.3



ภาพที่ 2.3 แสดงการอยู่ร่วมกันแบบเอกภาพบนความหลากหลาย

### สภาพสังคมไทยยุคหลังสมัยใหม่

สังคมไทยยุคหลังสมัยใหม่หรือยุคปัจจุบัน เป็นสังคมที่มีความหลากหลายของกระบวนทัศน์ และแต่ละคนก็อาจมีหลายกระบวนทัศน์ในตนเอง เช่น คนรุ่นสูงอายุที่อยู่ชนบท ก็อาจมีความเชื่อในเรื่องผี วิญญาณ สิ่งลึกลับที่จะบันดาลชีวิตให้เป็นไป (กระบวนทัศน์ดึกดำบรรพ์) ซึ่งในยุคก่อนหน้านี้อาจไม่แสดงออกชัดเจน ด้วยเกรงว่าจะถูกกล่าวหาจากผู้เชื่อในวิทยาศาสตร์และเหตุผลว่า งามาย ไร้สาระ ไร้การศึกษา แต่เมื่อนานวันเข้าไม่สามารถฟังฟังวิทยาศาสตร์ได้ก็หันไปพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อภินิหาร เพื่อขอโชคลาภและรักษาโรครักษาไข้เจ็บ แต่ก็ยังเชื่อและใช้ผลิตภัณฑ์จากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไปด้วย เช่น เครื่องอุปโภค บริโภค ตลอดจนปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ในขณะที่นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ ข้าราชการ และผู้ที่มีการศึกษาทั้งจากต่างประเทศและในประเทศก็ยังคงมีกระบวนทัศน์แบบสมัยใหม่ แต่ก็อาจมีกระบวนทัศน์อื่นปะปนเช่น บ้านของบุคคลเหล่านี้ อาจมีศาลพระภูมิ หรือบางคนชอบให้หมอดู ทำนายโชคชะตา บางคนก็ไปวัดปฏิบัติธรรม ส่วนคนที่เป็หนุ่มสาวและเยาวชนคนรุ่นใหม่ก็รับกระบวนทัศน์แบบร็อดอน โดยออกจากกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณี มีอิสระเสรีในการคิดและการแสดงออก ตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก ได้รับความเป็นบริโภคนิยม วัตถุนิยม นิยมคุณค่าทางสัญญาตามแบบตะวันตก จากโลกาภิวัตน์

สังคมยุคโลกาภิวัตน์มีลักษณะการหลอมรวมกันของวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชนชาติต่าง ๆ ในโลกได้อย่างง่ายดายด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ เพียงนั่งอยู่หน้าจอคอมพิวเตอร์หรือโทรทัศน์ที่ติด

งานดาวเทียมก็สามารถรับรู้ว่าสารข้อมูลได้ทั่วโลกในทันที แนวคิดของคนไทยจึงถูกอิทธิพลของชาติตะวันตกชี้นำโดยผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างไม่รู้ตัว

สภาพสังคมที่เป็นเกินจริงของไทยสามารถมองเห็นได้ในวิถีชีวิตของคนทั่ว ๆ ไป จะเห็นได้ว่าทุกสิ่งล้วนมีความรุนแรง เข้มข้นเกินจริง การโฆษณาสินค้าแต่ละชนิดล้วนมีภาษาและท่าทางที่มีความเข้มข้น เช่น เครื่องดื่มประเภทน้ำอัดลมที่ดื่มแล้วมีความสุขสนุกมีพลังอย่างสุดเหวี่ยงหรืออาหารประเภทจานด่วนที่อร่อยจนถึงกับต้องแย่งกันกิน (คืออร่อยจนคนไม่สามารถควบคุมตัวเองได้ ต้องแย่งชิงกัน ซึ่งผิดวิสัยมนุษย์) หรือการโฆษณากาแฟที่สามารถลดความอ้วนได้จนผู้ชายต้องยอมอยู่ในโอวาทผู้หญิง การโฆษณาสินค้าประเภทแบรนด์เนมที่มีความเลิศหรู ราคาแพง สวยงาม เช่น บ้านจัดสรรที่มีอยู่แล้วราวกับได้อยู่บนสวรรค์ รถยนต์ที่ราคาแพงหลังรื้อยล้น นาฬิกาข้อมือที่ราคาหลักล้านขึ้นไป ผู้ได้ครอบครองย่อมภูมิใจ เป็นการโฆษณาที่สร้างคุณค่าให้สินค้าเช่นเดียวกับสังคมตะวันตกดังที่ โบ德里ยาห์ เรียกว่า การเสริมปฏิกมดังกล่าวมาแล้วเป็นการสร้างค่านิยมทางสัญณะของคนไทยให้พยายามซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคเหล่านั้นเพื่อแสดงสถานภาพทางสังคมชั้นสูง สภาพเกินจริงในด้านต่าง ๆ ที่สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เช่น

- **การแต่งกาย** ที่เปิดเผยร่างกายมากขึ้นด้วยเสื้อผ้าที่เป็นแฟชั่นแบบตะวันตก เช่น หญิงสาวชาวไทยปัจจุบันนิยมสวมกางเกงขาสั้นมาก สวมเสื้อสายเดี่ยว เดินตามที่สาธารณะอย่างปกติเช่นเดียวกับชาวต่างชาติที่มาเที่ยวในประเทศไทย แม้การออกแบบเสื้อของคนไทยที่นำเสนอสายตาต่างชาติ ในเวทีประกวดต่าง ๆ ก็เป็นแนวผสมผสานทางวัฒนธรรมมากกว่าการนำเสนอแบบไทยแท้ ๆ เป็นต้น

- **การใช้ภาษา** จะเห็นได้จากเพลงที่คนไทยรุ่นใหม่ร้องจะมีสำเนียงคล้ายภาษาต่างประเทศหรือคนร้องเป็นชาวต่างประเทศ การพูดจากันด้วยภาษาหยาบโลนจนเป็นธรรมดา แม้กระทั่งในบทเพลง เป็นต้น

- **เรื่องเกี่ยวกับเพศ** มีการแสดงออกอย่างเปิดเผยในที่สาธารณะเช่นเดียวกับชาวตะวันตก การพูดจาภาษาที่เกี่ยวกับเรื่องเพศอย่างเปิดเผย ได้ยินได้ฟังกันอยู่เป็นประจำ

- **การลุ่มหลงในสังคมออนไลน์ หรือสังคมเสมือนจริง** การติดเกม การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารทั้งคอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือที่ต้องพยายามให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้ผลิตที่ออกรุ่นใหม่พัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ

- **วิถีชีวิตที่เร่งรีบ** เป็นผลที่เกิดจากความต้องการเงินที่มากขึ้น ด้วยความเป็นวัตถุนิยมและบริโภคนิยม จึงพยายามทำงานให้มากขึ้น ใช้เวลาให้มีประสิทธิภาพให้มากที่สุด ด้วยความเชื่อว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” วลีที่คนไทยได้รับการชี้นำให้ทำงานมากขึ้น ขยันให้มากขึ้นกว่าเดิม ที่เคยทำนานปีละครั้ง เวลาที่เหลือก็ทำงานเบา ๆ เช่น เย็บแห ปลูกผัก พักผ่อน ซึ่งถูกมองว่าคนไทยไม่ขยันบริหารเวลาไม่เป็น ปัจจุบันคนไทยจึงทำงานแข่งกับเวลาเพื่อพัฒนาชาติไทย จนเกิดปัญหาเช่นชวานาขยัน

ทำนานปีละ 2-3 ครั้ง รัฐบาลต้องประกาศไม่ให้ทำ เพราะน้ำไม่พอส่วนคนที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือในสำนักงานก็จะต้องถูกประเมิน ประสิทธิภาพในการเลื่อนตำแหน่งหรือขึ้นเงินเดือนด้วยผลงานอันมี ประสิทธิภาพ รวมทั้งการส่งเสริมให้ทำงานเกินเวลาด้วยการให้เงินเพิ่ม ผู้ที่อยากได้เงินมากขึ้นก็ต้องทำงาน นอกเวลาให้มากขึ้น เพราะโรงงานต้องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น เป็นต้น

### ปัญหาสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์

สภาพสังคมหลังสมัยใหม่และอิทธิพลของ โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดปัญหาความไม่สงบสุขของ สังคมไทยสรุปได้ดังนี้

- **ปัญหาความแตกแยกทางความคิด** สังคมไทยเกิดความแตกแยกทางความคิดอย่าง ชัดเจนเป็นคนละขั้ว และต่างก็ยึดมั่นในความเชื่อและความคิดเห็นและเหตุผลของฝ่ายตนจนไม่อาจ ประสานกันได้ แม้จะมีกระบวนการทัศน์เดียวกันคือกระบวนการทัศน์สมัยใหม่ที่ต่างฝ่ายต่างยึดมั่นในเหตุผลและ ข้อมูลที่ตนยกขึ้นเพื่อสนับสนุนความเชื่อของตนและชี้นำผู้อื่น เมื่อผนวกกับแนวคิดหรือถ้อยแถลงแบบสุดขั้วทำ ให้ต่างฝ่ายต่างคิดว่าตนเองถูกและฝ่ายตรงข้ามผิด จนไม่ยอมเข้าใจกัน และนำไปสู่ความรุนแรงของ พฤติกรรม ทั้งคำพูดและการกระทำ ก่อปัญหาการทำลายล้างกันทุกรูปแบบ ทั้งปัญหาการเมือง และปัญหา ความไม่สงบภายในประเทศโดยเฉพาะภาคใต้ ทั้งสงครามและการก่อการร้าย

- **ปัญหาการใช้ความรุนแรง** ซึ่งพบว่า มีปัญหาการฆ่าฟันกัน การทำร้ายกันด้วยอาวุธ ร้ายแรงทั้งปืนและระเบิดอยู่เนือง ๆ ในหมู่ผู้ใหญ่และการที่เยาวชนยกพวกตีกันระหว่างสถาบันการศึกษา การรับน้องใหม่อย่างรุนแรงถึงชีวิตหรือพิการ การใช้น้ำมันราดแล้วจุดไฟเผาผู้รักที่ขอแยกทาง การฆ่ากัน ด้วยเหตุที่ขบถแข่งกัน การคบตีกันของนักศึกษาหญิงแล้วถ่ายคลิป วิดีโอไว้รอดกัน เป็นต้น

- **ปัญหาอาชญากรรม** มีการก่ออาชญากรรมของผู้ใหญ่มากขึ้นหลากหลายรูปแบบ และที่น่าเป็นห่วงก็คือเยาวชนก่ออาชญากรรมมากขึ้น เพื่อหาเงินไปซื้อของฟุ่มเฟือยรวมทั้งสารเสพติด ต่าง ๆ และการเที่ยวเตร่ มีทั้งการฉก ฉิง วิ่ง ราว การปล้น จี้และการฆ่าเจ้าทรัพย์ การขโมยรถ ฯลฯ เป็นต้น

- **ปัญหาทางเพศ** มีทั้งการข่มขืน การล่วงละเมิดทางเพศ การคบชู้ การสลัดคู่ การมี เพศสัมพันธ์ก่อนวัยและเวลาอันสมควร ก่อให้เกิดปัญหาการทำแท้ง การเป็นโรคเอดส์ ที่เพิ่มขึ้นจนเป็น ปัญหาที่สังคมต้องช่วยรับผิดชอบ

- **ปัญหาการหลอกลวงกันหลายรูปแบบ** เช่น การหลอกลวงกันทางอินเทอร์เน็ตทั้ง เรื่องเพศและเรื่องธุรกิจ การใช้วาจาหลอกลวงให้ฝูงชนเชื่อและก่อความวุ่นวาย การใช้ภาษาในการโฆษณา ลินค้าให้ผู้บริโภคหลงเชื่อ การสร้างรูปแบบการโฆษณาสินค้าที่มีแอลกอฮอล์ให้ดูดีมีความรับผิดชอบต่อ สิ่งแวดล้อมและสังคมซึ่งถึงอย่างไรการดื่มแอลกอฮอล์ก็ก่อปัญหาสังคมและไม่มีทางที่จะรับผิดชอบต่อสังคม

หรือแม้แต่ตนเองได้ เช่นการเกิดอุบัติเหตุในช่วงเทศกาลต่าง ๆ ล้วนมีสาเหตุหลักมาจากการเมาสุราเป็นสำคัญ เป็นต้น

- **ปัญหาเสพติด** สารเสพติดหลากหลายรูปแบบแพร่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ไม่อาจปราบปรามด้วยกฎหมายให้หมดไปได้ การถูกมอมเมาด้วยสารเสพติด ก่อปัญหาทุกประการดังกล่าวมาแล้ว เพราะขาดสติสัมปชัญญะ

- **ปัญหาสุขภาพเสื่อมโทรม** ทั้งจากโรคที่มีเชื้อโรคและโรคที่ไม่มีเชื้อโรค  
**โรคที่มีเชื้อโรค** เชื้อโรคได้พัฒนาพันธุกรรมของตัวเองให้มีความรุนแรงขึ้น แม้วิทยาการทางการแพทย์จะพัฒนาขึ้น แต่ก็มีเชื้อโรคใหม่ๆ เกิดขึ้นชนิดที่การแพทย์แผนตะวันตกไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ เช่น โรคไข้หวัด 2009 โรคเอดส์ โรคไข้หวัดนก โรคซาร์ส ฯลฯ

**โรคที่ไม่มีเชื้อ** เช่น โรคความดันโลหิตสูง ไขมันสูง โรคเบาหวาน โรคหัวใจขาดเลือด โรคสมองขาดเลือด โรคกระดูกและข้อ เป็นต้น ซึ่งสาเหตุมาจากความเครียดและการไม่มีเวลาดูแลรักษาสุขภาพ เพราะต้องมีการะหน้าที่ทางการงาน การขาดความรู้ทางโภชนาการ การบริโภคอาหารยุคสมัยใหม่ เช่น อาหารจานด่วน อาหารปรุงแต่ง รส กลิ่น สี มาก อาหารปนเปื้อนสารเคมี การไม่ได้ออกกำลังกายให้เหมาะสมกับสภาพร่างกาย การไม่มีเวลาดูแลตนเอง ฯลฯ

- **ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และภัยพิบัติทางธรรมชาติ** ยุคแห่งอุตสาหกรรมเป็นเหตุที่ทำให้เกิดการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมให้หมดไปอย่างรวดเร็ว เช่น ทำลายป่าไม้ ทำให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม เช่น น้ำ อากาศ อาหาร และสารกำจัดศัตรูพืช สะสมในดิน น้ำ อากาศ และร่างกายของสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์ สัตว์ ผลจากการทำลายธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาโลกร้อนอันเป็นสาเหตุของภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรง ทั้งแผ่นดินไหว ดินถล่ม น้ำท่วม คลื่นสึนามิ อากาศแปรปรวนทั้งร้อนจัดและหนาวจัดผิดปกติทุกกาล พายุหมุน ฯลฯ ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ อย่างยากที่จะแก้ไขหรือป้องกัน นอกจากนี้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติยังนำมาซึ่งความยากจน อดยาก ของคนที่ไม่มีพื้นฐานทางธุรกิจที่ร่ำรวยมาก่อน เมื่อสินค้ามีราคาแพงก็เกิดความแตกต่างระหว่างชนชั้นกว้างขวางขึ้น เนื่องจากคนรวยจะยิ่งรวยขึ้นจากการฉวยโอกาสขึ้นราคา และคนจนก็ยิ่งจนลงเพราะค่าของเงินที่มีอยู่ลดลง และความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคมก็จะเป็นสาเหตุของปัญหาในสังคมมากขึ้น เพราะมนุษย์ไม่ได้มองกันว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่มองกันเป็นคู่ต่อสู้ แข่งขันกันทุกกรณี

### สาเหตุของปัญหาสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์

จากปัญหาดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมและจริยธรรม ดังนั้นสาเหตุที่สำคัญของปัญหาต่างๆ ในสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์ก็คือการขาดคุณธรรมและจริยธรรม และสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังในเรื่องนี้ก็คือ ระบบการศึกษาที่แยกโรงเรียนออกจากวัดในกระบวนทัศน์ยุคสมัยใหม่

การจัดการศึกษาของไทยในยุคสมัยใหม่ ได้รับอิทธิพลจากระบบการศึกษาของชาติตะวันตก จึงแยกโรงเรียนหรือการศึกษาออกจากวัดดังที่เคยปฏิบัติในยุคก่อนสมัยใหม่ โดยหันมาเน้นด้านวิชาการตามแนวคิดของกลุ่มที่เรียกว่า Enlightenment movement ซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษาไทยว่า ขบวนการพุทธิปัญญา ซึ่งมีความเชื่อมั่นในลัทธิวจนศูนยนิยม ที่เชื่อว่าความรู้หรือความจริงมีเครือข่ายเดียว คือความรู้หรือความจริงที่ได้จากวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ความรู้หรือความจริงใดที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ถือว่ามมายหรือเป็นเท็จ และเชื่อว่าความรู้ใดๆ สามารถถ่ายทอดให้ทุกคนรู้เท่ากันด้วยภาษาสากล ซึ่งในช่วงแรกวิชาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้สร้างสรรค์สิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์มากมายจนคิดว่าจะสามารถสร้างสวรรค์ในโลกมนุษย์โดยไม่ต้องรอโลกหน้า ศาสนาจึงถูกละเลยและมองว่าเป็นเรื่องมมายล้าสมัย วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสร้างสรรค์สิ่งที่ทำให้ความสะดวกสบายในด้าน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในด้านวัตถุ ซึ่งอยู่คนละขั้วกับพระพุทธศาสนาที่สอนให้ควบคุม ผัสสะและอายตนะ คือ ควบคุมการกระทบกันของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับอารมณ์ภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และอารมณ์ทางใจเพื่อลด ละ เลิก กิเลสตัณหา ซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ การสอนพระพุทธศาสนาจึงหันมาเน้นการทำบุญทางวัตถุ วัตถุมงคลเพื่อความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุ ทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตโดยขาดการควบคุมจิตใจ ขาดคุณธรรมและจริยธรรม ในการเลือกใช้ชีวิตศาสตร์และเทคโนโลยีในด้านที่เป็นคุณประโยชน์ ทำให้มุ่งพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทุกวิถีทางที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยไม่คำนึงถึงผลลัพธ์ที่ตามมา เช่น การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมที่ถูกทำลายทั้งป่าไม้ ดิน น้ำ อากาศ ก่อให้เกิดการเสื่อมคุณค่าทางธรรมชาติ มลภาวะของดิน น้ำ อากาศ จนถึงชั้นบรรยากาศ ทำให้อุณหภูมิของโลกสูงขึ้น และเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติดังที่ปรากฏในยุคปัจจุบันซึ่งมนุษย์ได้ถูกทำลายล้างจากภัยธรรมชาติและการทำร้ายกันเองจากอาวุธนาาชนิดที่สร้างขึ้น ตั้งแต่มีด ปืน จนถึงอาวุธนิวเคลียร์ และอาวุธจากเชื้อโรค ความต้องการด้านวัตถุหรือวัตถุนิยม และบริโภคนิยมทำให้มนุษย์เห็นคุณค่าวัตถุมากกว่าจิตใจ อันเป็นต้นเหตุของพฤติกรรมที่ก่อปัญหาทั้งปวงในยุคโลกาภิวัตน์ ดังกล่าวมาแล้ว

การแก้ปัญหาคือสาเหตุโดยการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอบรมสั่งสอนเยาวชนให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคตจึงเป็นเรื่องจำเป็น

## การสอนพระพุทธศาสนาในระบบการศึกษา

การสอนพระพุทธศาสนาในสถานศึกษามีปัญหาบางประการที่น่าจะนำมาพิจารณาแก้ไข ดังที่คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545, หน้า 26-27) ได้กล่าวไว้ในแผนการจัดการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2545-2559 (ฉบับเดิม) ดังนี้

... สำหรับการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษา แม้กระทรวงศึกษาจะจัดให้มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาใน ทุกชั้นและทุกระดับการศึกษา ตลอดระยะเวลาเรียน 12 ปีก็ตาม แต่ก็ยังมีปัญหาในการปฏิบัติอยู่มาก กล่าวคือ การบริหารและการจัดการศึกษา วิชาพุทธศาสนายังขาดประสิทธิภาพ ผู้บริหารการศึกษาให้ความสนใจ วิชาพุทธศาสนาค่อนข้างน้อย ขาดความเอาใจใส่และมีมาตรการเสริม อย่าง เป็นรูปธรรม สถานศึกษาหลายแห่งจึงไม่ได้จัดให้มีการเรียนการสอน ด้านศีลธรรมเข้า กับวิชาสามัญโดยทั่วไป ขาดครูเฉพาะทางที่มีความรู้ และความเข้าใจในเนื้อหาสาระ และทักษะในการประยุกต์หลักธรรมเข้ากับชีวิตประจำวัน อีกทั้งไม่ให้ความสำคัญต่อ พระภิกษุที่มีความเข้าใจในศาสนา อย่างถ่องแท้ เข้ามาเป็นครูหรือวิทยากรใน สถานศึกษาอย่างเป็นระบบและ ครบวงจร ทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ขาดสื่ออุปกรณ์ การเรียนการสอน วิชาพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษา ซึ่งมีเป็นบางสถาบันและเป็น เพียง วิชาเอกหรือวิชาเลือกตามความถนัดและความสนใจของผู้เรียนเท่านั้น ทำให้การ เรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาทำได้เฉพาะเป็นบางระดับ และจริงจิงในบาง สถานศึกษาเท่านั้น ส่งผลให้ผู้เรียนขาดความซาบซึ้ง ขาดการปฏิบัติและขาดการนำไป ประยุกต์ใช้ในชีวิตอย่างทั่วถึง จึงไม่ สามารถใช้วิชาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือใน การส่งเสริมคุณธรรมและ แก้ปัญหาชีวิตของเยาวชนและประชาชนในสังคมได้อย่าง เค้นซัดและ เป็นรูปธรรม

...

... บุคลากรทางศาสนา ได้แก่ พระภิกษุ นักบวช และผู้นำทาง ศาสนาต่าง ๆ รวมทั้งครูอาจารย์ ผู้ทำหน้าที่สอนด้านศาสนา ยังมีได้ รับการส่งเสริมสนับสนุนและ พัฒนาให้สามารถเป็นผู้สอนและผู้เผยแผ่ ศาสนธรรมได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม และ กลมกลืนกับวิถีชีวิตของ ศาสนิกชนของแต่ละศาสนาตลอดจนการดำเนินกิจกรรม ทางด้านศาสนา ยังคงเน้นศาสนวัตถุและพิธีกรรมมากกว่าการเน้นด้านหลักธรรมเพื่อให้ ศาสนิกชนได้เข้าถึงแก่นแท้ของศาสนาได้อย่างแท้จริง

ในฐานะที่สถาบันศาสนา ทั้งวัด มัสยิด โบสถ์ ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ ตลอดชีวิต ขนาดใหญ่ที่สามารถให้การศึกษาได้ทั้งในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย เป็น แหล่งหล่อหลอมคุณธรรมจริยธรรมและการพัฒนา จิตใจของศาสนิกชนคนไทยอย่างไม่ มีวันจบสิ้น ต่างแห่งต่างพัฒนาตนเอง ตามศักยภาพแบบไร้ทิศทาง ยังคงขาดการ สนับสนุน ส่งเสริมให้ทำหน้าที่ เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตได้อย่างสมบูรณ์ จึงอยู่ใน

ลักษณะต่างคนต่างทำ ตามศักยภาพที่พึงมี พึ่งรู้ ตามความสามารถของเจ้าอาวาสและผู้นำศาสนา สถาบันศาสนาจำนวนมากจึงไม่สามารถพัฒนาให้ถึงจุดสูงสุดแห่งการเป็นสถาบันที่เป็นแหล่งยึดเหนี่ยวและพัฒนาจิตใจของคนไทยได้อย่างทั่วถึง เท่าที่ควรจะเป็น

จากปัญหาดังกล่าวซึ่งเป็นปัญหาทั้งด้านบุคลากรคือผู้บริหารการศึกษาและผู้สอน การบริหารจัดการ ตลอดจนวิธีการดำเนินการสอนเมื่อพิจารณาจากด้านกระบวนการที่ศรัทธาจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เดินทางมาประมาณ 2600 ปี ผ่านกระบวนการที่ศรัทธาของมนุษย์ในยุคต่างๆ โดยพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในยุคโบราณซึ่งเคารพในกฎธรรมชาติ หลักธรรมคำสั่งสอนล้วนเป็นกฎของธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาเผยแผ่ แต่แก่นธรรมได้เริ่มถูกเคลือบด้วยศาสนวัตถุ ความหวังในโลกหน้าของยุคกลาง วัตถุนิยมในยุคสมัยใหม่ และบริโภคนิยม สัจจะนิยมในยุคหลังสมัยใหม่ หรือยุคโลกาภิวัตน์ ผู้สอนศาสนาและผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องตลอดจนผู้ได้รับการสั่งสอน ต่างก็ตกอยู่ในอิทธิพลของกระบวนการที่ศรัทธาดังกล่าว การบริหารจัดการและการสอนศาสนาจึงเป็นไปตามกระบวนการที่ศรัทธาของผู้สอนและผู้เกี่ยวข้องทุกคน การสอนพระพุทธศาสนาให้ได้ผลตรงตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธองค์และหลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของศาสนา จึงจำเป็นต้องย้อนไปศึกษาพระพุทธศาสนาในกระบวนการที่ศรัทธาเดิมคือตั้งแต่พระพุทธประวัติในยุคโบราณ เพื่อศึกษารูปแบบการฝึกอบรมและเนื้อหาอันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระองค์ตรัสรู้

### พุทธประวัติ

พุทธประวัติของสัมมาสัมพุทธเจ้าตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2549, หน้า 15) ทรงรจนาไว้สรุปได้ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางเจ้ามายา เจ้ากรุงกบิลพัสดุ์ ในจังหวัดมัทฉิมชนบท ชมพูทวีป แคว้นสักกะ ในสกุลกษัตริย์พวกศากยะผู้โคตมโคตร ประสูติในวันเพ็ญเดือน 6 ก่อนพุทธศก 80 เมื่ออสิตดาบส (เรียกอีกอย่างว่า กภาพเทวิลดาบส) ผู้อาศัยอยู่ข้างเขาหิมพานต์ได้ทราบข่าวว่า พระโอรสประสูติก็มาเยี่ยม ครั้นเห็นพระโอรสมีลักษณะต้องด้วยตำรามหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ จึงทำนายว่า ถ้าเป็นฆราวาส จะได้เป็นจักรพรรดิ ครองแผ่นดินมีสมุทรสาคร 4 เป็นขอบเขต ถ้าออกผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก ครั้นประสูติได้ 5 วัน พระราชบิดาได้ขมุนมพระญาติวงศ์และเสนาอำมาตย์ เชิญพราหมณ์ร้อยแปดฉัณ โภชนาหาร และขนานพระนามว่า สิทธัตถะกุมาร ความเป็นอยู่ของพระองค์ถ้าเปรียบเทียบกับยุคหลังสมัยใหม่ ก็เรียกได้ว่าเข้าขั้นหรรษาเกินจริงทีเดียว ทรงรจนาไว้ดังนี้ (2549, หน้า 19)



เมื่อสิทธิตถะกุมารทรงเจริญขึ้นโดยลำดับ มีพระชนมายุได้ 7 ปีพระราชบิดาตรัสให้ บุตรสะโอบกษัตริย์ในพระราชนิเวศน์ 3 สระ ปลูกอุบลบัวขาบสระ 1 ปลูกประทุมบัวหลวง สระ 1 ปลูกบุณฑริกบัวขาวสระ 1 แล้วตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญ พระหฤทัยพระราช โอรส และจัดเครื่องทรงคือจันทน์สำหรับทาผ้าโพกพระเศียร ฉลองพระองค์ ผ้าทรง สะพัก พระภูษาล้วนเป็นของมาแต่แว่นแคว้นกาสิ ซึ่งนิยมว่าเป็นของประณีตของดีใน เวลานั้นทั้งสิ้น มีคนคอยกั้นเสวตฉัตร (คือพระกลดขาวซึ่งนับว่าเป็นของสูง) ทั้ง กลางวันกลางคืน เพื่อจะมีให้เย็นร้อนรู้ลึละอองแด่น้ำค้างมาถูกต้องพระกายได้

เมื่อพระกุมารทรงพระเจริญวัยมีพระชนมายุได้ 16 ปี ครอบพระเทวีได้แล้วพระ ราชบิดาตรัสให้สร้างปราสาท 3 หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน 3 ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตกแต่งปราสาท 3 หลังนั้นตามสมควร เป็นที่สบายในฤดู นั้น ๆ แล้ว ตรัสขอพระนางยโสธรา (บางแห่งเรียกนางพิมพา) พระราชบุตริพระเจ้า สุปปพุทธะในเทวทหนคร อันประสูติแต่นางอมิตาพระกนิษฐภคินีของพระองค์มา อภิเษกเป็นพระชายา สิทธิตถะกุมารนั้นเสด็จอยู่บนปราสาททั้ง 3 นั้น ตามฤดูทั้ง 3 บำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีประโคมไม่มีบุรุษเจือปน เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวัน กลางคืน จนมีพระชนมายุ 29 ปี มีพระราชโอรสประสูติแต่พระนางยโสธราพระองค์ หนึ่ง ทรงพระนามว่า ราหุลกุมาร

การที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงบำรุงรักษาพระโอรสดังกล่าวก็เพราะ ทรงต้องการให้อยู่เป็น ฆราวาส เพื่อเป็นมหาจักรพรรดิตั้งคำทำนาย จึงคิดวิธีที่จะผูกพันไว้ให้เพลิดเพลินในความสุข แต่ก็ไม่สามารถจะผูกพันไว้ได้ เพราะเมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และ สมณะ ทรงปรารถนาความแก่ ความเจ็บ ความตาย อันครอบงำมหาชนทุกคนไม่ล่วงพ้นไปได้ จึงทรงสลด สั่งเวชพระทัยและต้องการแสวงหาทางหลุดพ้น โดยทรงเห็นว่าการเป็นฆราวาสเป็นอุปสรรคในการ แสวงหาทางพ้นทุกข์ จึงทรงออกบรรพชา

จากพระประวัติจะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมีความเป็นอยู่ที่ดีสุขสบายขั้นดีเลิศมาก่อน แต่ เมื่อทรงเห็นสภาพความแก่ ความเจ็บ ความตายของมนุษย์ ก็ทรงเห็นว่าเป็นสภาพที่ทุกคนต้องประสบ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทรงต้องการหาทางที่จะไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายอีก ซึ่งเป็นเป้าหมายในการออก ผนวชของพระองค์

เมื่อทรงบรรพชาแล้วเสด็จผ่านกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารมาพบเข้า ตรัสถามถึงชาติสกุล แล้ว ตรัสชวนให้อยู่จะพระราชทานอิสริยยศยกย่อง พระองค์ไม่ทรงรับ แสดงพระประสงค์ว่า มุ่งจะ แสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาแล้วตรัสของปฎิญาณว่าตรัสรู้แล้วขอให้ เสด็จมาเทศนาโปรด

ต่อจากนั้นจึงเสด็จไปศึกษาในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตรและอุทกดาบส รามบุตร ซึ่งมีชื่อเสียงมากในครั้งนั้น ครั้นศึกษาจนสำเร็จพระอาจารย์ทั้งสองชวนให้อยู่ช่วยสั่งสอนศิษย์ต่อไปพระองค์ทรงปฏิเสธเพราะเห็นว่า ยังไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงเสด็จออกจากสำนักของพระอาจารย์ จาริกไปในนครชนบท ถึงตำบลอรุเวลาเสนาณิกมทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาจนแทบจะสิ้นพระชนม์ ทรงพบว่าไม่ใช่หนทางที่จะพบความดับทุกข์ ทรงระลึกว่าความเพียรทางใจอาจเป็นทางตรัสรู้ได้กระมัง จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารคือข้าวปายาสที่นางสุชาดาบุตรภุมณี นายใหญ่แห่งชาวบ้านเสนาณิกม ฌ ตำบลอรุเวลา นำมาถวายแล้ว ทรงสร่งและเสวยข้าวปายาส ทรงลอยขาดในกระแสแม่น้ำเนรัญชลา ทรงเสด็จประทับอยู่ในดงไม้สาละใกล้ฝั่งแม่น้ำในเวลากลางวัน ครั้นเวลาเย็นเสด็จประทับใต้ต้นพระมหาโพธิ์ ทรงอธิษฐานในพระหฤทัยว่า ยังไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณเพียงใด จักไม่เสด็จลุกขึ้นเพียงนั้น แม้พระมั่งสะและพระโลหิตจะแห้งเหือดไป เหลือแต่พระตจะ พระนหารุ และพระอัฐิก็ตามที

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2549, หน้า 41) ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ดังนี้

พระองค์ทรงรู้เห็นธรรมอะไร จึงพอพระทัยว่ารู้และหยุด การแสวงหาต่อไป และเริ่มสั่งสอนผู้อื่นทางดีในอันสันนิษฐานข้อนี้ คือกระแสพระธรรมเทศนาของพระองค์ ที่ได้ประทานไว้ในที่นั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ มีปฐมเทศนามาเป็นอาทิ ฝ่ายพระมัจฉิมภานดาอาจารย์ แสดงความตรัสรู้ของพระองค์ไว้ดังนี้

ทรงเจริญสมถกาวนา ทำจิตให้เป็นสมาธิคือแน่นแน่วบริสุทธิ์ ปราศจากอุปกิเลส คือ อารมณ์ เครื่องเศร้าหมอง สุขุมเข้าโดยลำดับ นับว่าได้บรรลุญาณที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 และ 4 แล้วยังญาณอันเป็น ตัวปัญญา 3 ประการให้เกิดขึ้นในยามทั้ง 3 แห่งราตรีตามลำดับกัน

ญาณ 3 นั้น ที่ 1 บุพเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่าความรู้ เป็นเครื่องระลึกได้ถึงขั้นที่อาศัยอยู่ในก่อนท่านแจกอรรถโดยอาการ ระลึกชาติหลังของตนได้ที่ 2 จุตูปปัตตญาณ แปลว่า ความรู้ในจุดและเกิดสัตว์ทั้งหลาย ท่านแจกอรรถโดยอาการ รู้สัตว์ทั้งหลายอันดีเลว ต่างกันว่าเป็นด้วยอำนาจกรรม อีกนัยหนึ่งเรียกว่า ทิพยจักขุญาณ แปลว่า ความรู้จุดดวงตาทิพย์ที่ 3 อาสวักขยญาณแปลว่า ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือ เครื่องเศร้าหมองอันหมกหมมอยู่ในจิตสันดาน ท่านแจกอรรถโดยอาการ กำหนดรู้ขั้นพร้อมทั้งอาการ โดยความเป็นเหตุและเป็นผลเนื่องต่อกันไปจบลงด้วยรู้อรุริยสัง คือ ความจริงอย่างสูง 4 ประการ คือรู้ทุกข์ 1 รู้ทุกข์สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ 1 รู้ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ 1 รู้ทุกข์นิโรธคามินี ปฏิปทา ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ 1 หรือกล่าวสั้นว่า รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และรู้อาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางดำเนินถึงความดับอาสวะ เมื่อพระองค์รู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พินจากอาสวะทั้งปวง ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน

พระองค์ตรัสรู้ในรุ่งอรุณวันเพ็ญเดือน 6 ในปีก่อนพุทธศก 45 ปี นับแต่บรรพชา 6 ปี จากพระประวัติจะเห็นได้ว่าทรงเป็นผู้มีพระทัยแน่วแน่ในพระปณิธาน ในการแสวงหาทางพ้นทุกข์ โดยไม่มีสิ่งใดมาเปลี่ยนความตั้งมั่นในพระทัย ถ้าดูจากปฐมหลังที่ทรงสุขสบายสิ้นเหลือ เมื่อตัดสินพระทัยออกบรรพชาแม้จะประสบความสำเร็จทุกขากเพียงใดก็ไม่ทรงย่อท้อ และเมื่อศึกษาวิธีการที่พระองค์ได้รับความสำเร็จจะเห็นว่าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองจากการเจริญภาวนาทรงเห็นแจ้งด้วยจิต มิใช่ทรงรู้จากคำสอนของอาจารย์ หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้คือ อริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นความจริงหรือธรรมชาติของชีวิตและวิธีพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิต คือความดับสนิทแห่งทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา และการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระองค์ก็ทรงมุ่งตรงสู่เป้าหมายนี้ แม้ว่าคำสอนในแต่ละครั้งที่ทรงสอนแต่ละบุคคลจะแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม แต่ถ้าผู้ปฏิบัติได้ปฏิบัติตามจนเกิดปัญญาตามลำดับก็จะไปถึงความดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง ดังหลักฐานในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อริยสัจ และทรงสอนอริยสัจ ดังนี้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2544, หน้า 184 ; มัชฌิมนิกายมุลปณณาสก เล่มที่ 12 ข้อที่ 340, 2539, หน้า 349)

#### จากข้อความในพระไตรปิฎก

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่เกี่ยวไปบน ผืนแผ่นดินทั้งสิ้นทั้งปวง ย่อมประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างนั้น กล่าวได้ว่าเป็นยอดเยี่ยมในบรรดา รอยเท้าเหล่านั้น โดยความมีขนาดใหญ่ ฉะนั้นใด กุศลธรรมทั้งสิ้นทั้งปวงก็สงเคราะห์ลงในอริยสัจ 4 ฉะนั้น

หลังจากที่ทรงเสวยวิมุตติสุข แล้วทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ ได้ตรัสรู้ว่ายากที่บุคคลที่ยินดีในกามคุณจะรู้ตามได้ แต่เพราะพระกรุณา ที่มีต่อหมู่สัตว์จึงทรงพิจารณาใหม่ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2549, หน้า 54 – 55) ทรงรจนาไว้ดังนี้

.. ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วว่าเป็นคุณอันลึก ยากที่บุคคลผู้ยินดีในคุณจะตรัสรู้ตามได้ ท้อพระหฤทัยเพื่อจะตรัสสั่งสอน, แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์จึงทรงพิจารณาอีกเล่าว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้น หรือไม่ก็ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บุคคลที่มีกิเลสน้อยเบาบางก็มี ผู้มีกิเลสหยาบก็มี, ผู้มีอินทรีย์คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาคล้าก็มี, ผู้มีอินทรีย์อ่อน ก็มีผู้มีอาการอันดีก็มี, ผู้มีอาการอันชั่วก็มี, เป็นผู้จะฟังสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี, เป็นผู้จะฟังสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี เป็นผู้สามารถจะรู้ได้ก็มี มีคำอธิบายเป็นคำเปรียบว่า ในกอบอบลคือบัวขาว ในกอบปทุมคือบัวหลวง หรือในกอบนุททริกคือ บัวขาวดอกบัวที่เกิดแล้วในน้ำเจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้, บางเหล่า ยังจมน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งชันพื้นน้ำ ในดอกบัว 3 อย่าง

นั้น ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ่นน้ำนั้น คอยสัมผัสศรีศมีพระอาทิตย์อยู่ จักบาน ณ วันนี้, ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้นจักบาน ณ วันพรุ่งนี้, ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ยังตั้ง อยู่ภายในน้ำ จักบาน ณ วันต่อ ๆ ไป, ดอกบัวที่จะบานมีต่างชนิด กันใด เวไนย สัตว์ก็มีต่างพวกกันนั้น, ผู้มีกิเลสน้อยเบาบางมีอินทรีย์กล้า มีอาการอันดี เป็นผู้ที่จะฟังสอนให้รู้ได้โดยง่าย ก็อาจจะรู้ธรรมพิเศษนั้นได้ฉับพลัน, ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้นเป็นประมาธกลาง ได้รับการอบรมในปฏิปทาเป็นบุพพภาค จนมีนิสัยแก่กล้า ก็สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษนั้นดุจเดียวกัน ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น ยังอ่อน หรือหาอุปนิสัยมิได้เลย ก็ยังควรได้รับคำแนะนำในธรรมเบื้องต้นๆ ไปก่อน เพื่อบำรุงอุปนิสัย, เมื่อเป็นเช่นนั้น พระธรรมเทศนาคงไม่ไร้ผล จักยังประโยชน์ให้ สำเร็จแก่คนทุกเหล่า เว้นแต่เจ้าพวกที่ไม่ใช่เวไนย คือไม่รับแนะนำ ที่เปรียบด้วย ดอกบัวอันเป็นภักขาแห่งปลาและเต่าฉิบหายเสีย ครั้นทรงพิจารณาด้วยพระญาณ หยั่งทราบเวไนยสัตว์ ผู้จะได้รับประโยชน์จากพระธรรมเทศนาดังนั้นแล้ว, ได้ทรงอธิษฐานพระหฤทัยในที่แสดงธรรมสังสรรค์ มหาชน และตั้งพุทธปณิธาน จะใคร่ดำรงพระชนม์อยู่ กว่าจะได้ประกาศพระศาสนา แพร่หลาย ประดิษฐาน ให้ถาวรสำเร็จประโยชน์แก่ชนนิกรทุกเหล่า.

หลังจากทรงตั้งพระทัยจะเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงทรงดำริหาผู้สมควรรับคำสั่งสอน ครั้งแรกทรงนึกถึงอาหารดาบสกับอุทกดาบส ผู้เคยเป็นพระอาจารย์ แต่ทรงทราบด้วยญาณว่าสิ้นชีวิตเสียแล้ว จึงทรงนึกถึงปัญจวัคคีย์ ซึ่งคอยปรนนิบัติพระองค์ตอนที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา จึงเสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ครั้งแรกปัญจวัคคีย์ไปขอมเชื่อว่าพระองค์ตรัสรู้แล้วทรงตรัสว่า “... เราได้ตรัสรู้มฤคธรรมโดยชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลายคอยฟังเถิด เราจักสั่งสอน...” ครั้นปัญจวัคคีย์กล่าวปฏิเสธเป็นเชิงไม่เชื่อ จึงทรงตรัสเตือนว่า “... ท่านทั้งหลายจำได้อยู่หรือ วาจาเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้ ” ปัญจวัคคีย์นี้ก็ขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย จึงตั้งใจฟัง จึงทรงแสดงปฐมเทศนาในวันอาสาฬหบูชาที่เรียกว่า ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2549, หน้า 60-62; ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร. มหาวคฺค. เล่มที่ 4, 2539, หน้า 17 ; ส.มหาอาร เล่มที่ 19, 2539, หน้า 528)

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ ประกอบตนให้พัวพันด้วยสุขในกาม เป็นธรรมอันเลว เป็นเหตุ ตั้งบ้านตั้งเรือน ของคนที่มีกิเลสหนา, ไม่ใช่ของคนอริยะคือผู้บริสุทธิ์ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, กามสุขัลลิกานุโยคนี้ อย่าง ๑, ประกอบ ความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ, ไม่ทำ ผู้ประกอบให้เป็นอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, อตถกิลบานุโยค นี้ อย่าง ๑ อันบรรพชิตไม่ควรเสพ..

... ภิภุทั้งหลาย ข้อนี้ เป็นของจริงของอริยบุคคล คือ ทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความแห้งใจ ความร่าพัน ความเจ็บไข้ ความเสียใจ ความคับใจเป็นทุกข์ละอย่าง, ความประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจาก สิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ ข้อนี้ ก็เป็นของจริง ของอริยบุคคล คือเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ต้นเหตุคือความ ทะยานอยาก อันใด ทำความเกิดอีก เป็นไปกับความกำหนดด้วยอำนาจ ความเพลิน เพลินนึ้กใน อารมณ์นั้น ๆ ต้นเหตุนี้เป็นอย่างไร? กามต้นเหตุ คือความทะยานอยากในอารมณ์ที่ไก่อ ๑ ภวต้นเหตุ คือความทะยาน อยากในความมีความเป็น ๑ วิภวต้นเหตุ คือ ความทะยานอยากในความไม่มี ไม่เป็น ๑ ต้นเหตุ ๓ ประการนี้แลเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ข้อนี้ก็เป็นของจริงของอริยบุคคลคือ ความดับทุกข์ ความดับด้วยไม่ติดช้อมอยู่ได้ โดยไม่เหลือ แห่งต้นเหตุนั้นแล ความสละ ความวาง ความปล่อย ซึ่ง ต้นเหตุนั้นแล ความที่ต้นเหตุ นั้นแลไม่พัวพันติดอยู่ เป็นความดับทุกข์ ข้อนี้ก็เป็นของจริงของอริยบุคคล คือทางถึง ความดับทุกข์. ทางมืองค์ ๘ เป็นอริยะนี้แล คือปัญญาเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑ เป็นทาง ถึงความดับทุกข์, ภิภุทั้งหลาย ดวงตาญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้เคยฟังแล้วในกาลก่อนว่า ข้อนี้ทุกข์ และทุกข์นี้ควร กำหนดรู้ด้วยปัญญา และเราก็ได้กำหนดรู้แล้ว ข้อนี้เหตุให้ทุกข์เกิด ๆ นี้ควรละเสียและเราก็ได้ละเสียแล้ว, ข้อนี้ความ ดับทุกข์ ๆ นี้ควรทำให้แจ้งชัด และเราก็ได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว, ข้อนี้ ทางถึงความดับทุกข์ ๆ นี้ควรทำให้เกิดและเราก็ได้ทำให้เกิดแล้ว ภิภุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นแล้วอย่างไร ในอริยสัจ 4 เหล่านี้ของเรา อันมีรอบ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ยังไม่หมดจดเพียงใดแล้ว เรายังไม่อาจยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เอง โดยชอบ ไม่มีใครสู้ในโลก เพียงนั้น, เมื่อใด ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นแล้วอย่างไร ใน อริยสัจ 4 เหล่านี้ของเราหมดจดดีแล้ว, เมื่อนั้นเราอาจยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้ เองโดยชอบ ไม่มีใครสู้ในโลกก็แลปัญญาอันรู้เห็นได้เกิดขึ้นแล้ว แก่เราว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ความเกิดครั้งนี้เป็นหนที่สุดแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก”

อริยสัจ 4 จึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่สุดที่พระพุทธองค์ ตรัสรู้ และมุ่งสอนให้มวลมนุษย์ได้ บรรลุถึงจุดหมายคือ ความดับทุกข์ เป็นหลักสัจธรรมที่แสดงความคิดและแสวงหาความรู้ตลอดจนการ ประยุกต์ความรู้มาใช้อย่างครบวงจร ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 182) กล่าวว่า

โดยนัยนี้ อริยสัจ จึงเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับประวัติ การแสวงหาสัจธรรม ของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่การเผชิญความทุกข์ ที่ปรากฏเป็นปัญหา (ทุกข์) แล้วสืบสวน หาสาเหตุ (สมุทัย) พบว่า มีทางแก้ ไม่หมดหวัง จึงกำหนดรายละเอียดหรือจุดที่ ต้องการแก้ไข และกำหนดเป้าหมายให้ชัด (นิโรธ) แล้วดำเนินการแก้ไขตามวิธีการ

จนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้น (มรรค) และโดยนัยเดียวกันนี้ อริยสังข์จึงเป็น  
หลักธรรมที่ยกขึ้นมาใช้ในการสั่งสอนเพื่อให้ผู้รับ คำสอนทำความเข้าใจอย่างเป็น  
ระเบียบ มุ่งให้เกิดผลสำเร็จทั้ง การสั่งสอนของผู้สอน และการประพฤติปฏิบัติของผู้  
รับคำสอน

### อริยสังข์ และหน้าที่ต่ออริยสังข์

ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 179 – 180) กล่าวถึงอริยสังข์และหน้าที่ต่ออริยสังข์

1. **ทุกข์** ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพราก  
จากของรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่าอุปาทานชั้น 5 (ชั้น 5 ที่ยึดไว้ด้วย  
อุปาทาน) เป็นทุกข์

ทุกข์อีกนัยหนึ่งคือ ชีวิตและทุกสิ่งที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่จะต้องผัน  
แปรไปตามเหตุปัจจัย จึงแฝงไว้ด้วยความกดดัน บีบคั้น ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความ  
บกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัว พร้อมทั้งจะทำให้เกิดทุกข์และปัญหาขึ้นมา เมื่อใดเมื่อหนึ่ง  
รูปใดรูปหนึ่ง แก่ผู้ยึดมั่นไว้ด้วยอุปาทาน

หน้าที่ต่อทุกข์ คือ **การกำหนดรู้** เข้าใจอันรู้เท่าทันความเป็นจริง เรียกว่า  
ปรัชญา

2. **ทุกข์สมุทัย** เรียกสั้น ๆ ว่า สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ได้แก่ ตัณหา คือความที่  
ทำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความเพติดเพตินและความติดใจ คอยหาใฝ่หาความยินดี  
ใหม่ ๆ เรื่อย ๆ ไป มี 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ทุกข์อีกนัยหนึ่งคือ ความอยากที่ยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้งโดยอาการซึ่งมีเราที่จะได้  
จะเป็น จะไม่เป็นเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย  
ความหวาดกังวลความติดข้องในรูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่โปร่งโล่งเป็นอิสระ

หน้าที่ต่อสมุทัย คือ **ละเสีย** ทำให้หมดไปเรียกว่า ปหานะ

3. **ทุกข์นิโรธ** เรียกสั้นว่านิโรธ (ความดับทุกข์) ได้แก่การที่ตัณหาดับไปไม่เหลือ  
ด้วยการคลายออก สละเสียได้ สลัดออกพ้นไปได้ ไม่พัวพัน

ทุกข์อีกนัยหนึ่ง คือ ภาวะแห่งนิพพาน ที่ไม่มีความทุกข์เป็นสุขโดยไม่ขึ้นต่อ  
ตัณหา ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย หวาดกังวล เป็นต้น มีชีวิตที่เป็นอยู่  
ด้วยปัญญา ซึ่งบริสุทธิ์ เป็นอิสระ สงบ ปลอดภัย ผ่องใส เบิกบาน

หน้าที่ต่อนิโรธ คือ **ทำให้แจ้ง** ทำให้สำเร็จ ทำให้เกิดมีเป็นจริงขึ้นมา หรือ  
บรรลุถึงเรียกว่า สัจฉิกิริยา

4. **ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา** (ปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์) เรียกสั้น ๆ ว่า  
อริยมรรค ได้แก่ทางอันประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ  
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

หน้าที่ต่อมรรค คือ **เจริญ ฝึก** หรือปฏิบัติเรียกว่า ภาวนา

#### อริยสัจ 4 กับพุทธศาสนิกชนยุคโลกาภิวัตน์

ในครั้งพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงสอนหลักธรรมที่มุ่งตรงสู่ความดับทุกข์ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปพระพุทธศาสนาถูกเคลือบด้วยกระบวนการทันสมัยใหม่ที่มีความเป็นวัตถุนิยมทำให้มองว่าการสอนสังขธรรม เช่น ไตรลักษณ์ ชั้น 5 ปฏิจسامุปบาทและอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นความเป็นจริงของชีวิตที่จะทำให้ลดกิเลส ตัณหา อุปาทาน จะทำให้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้เท่าเทียมชาติตะวันตก การสอนหลักธรรมจึงลดลงแค่ศีล 5 ก็คิดว่าเพียงพอแล้ว แต่โดยทั่วไปก็ยังไม่สามารถรักษาศีล 5 ได้ เพราะการรักษาศีลในพระพุทธศาสนาต้องเริ่มที่จิตใจ การที่คนยังมีกิเลส ตัณหา อุปาทาน ในใจจะรักษาศีลนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2537, หน้า 26 , 36 , 44 , 46) กล่าวไว้ในหนังสือคู่มือดับทุกข์ดังนี้

... การเทศนาสั่งสอนประชาชนของเราทุกวันนี้เป็นเพียงสอนศีลธรรม ไม่ใช่สอนพุทธศาสนา

... ศีลธรรม หมายถึง ศีลธรรมสากลทั่วโลก ส่วนหลักพระพุทธศาสนานั้นเราเรียกว่า สังขธรรม ศีลธรรมเป็นเรื่องที่ไม่ได้เกี่ยวกับทางจิตใจมากนัก คนบัญญัติขึ้นเพราะความจำเป็นของสังคม ส่วนหลักพระพุทธศาสนานั้นไม่ใช่คนบัญญัติขึ้น ไม่ใช่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้น แต่เป็นกฎเดิมของธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าท่านรู้เข้า ท่านก็เอามาบอกตามที่มันเป็นจริง

และ

...พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศีลธรรม พระพุทธศาสนามีอุดมคติสูงกว่าศีลธรรมมากนัก แต่เป็นที่น่าเสียดายที่หลักธรรมชั้นสูงที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา ถูกลดค่าลงมาอยู่ในระดับเพียงแต่ศีลธรรมเท่านั้น

...ด้วยความบกพร่องคิดพลาดของพุทธบริษัทนั่นเอง เช่น พุทธศาสนาซึ่งมีหลักธรรมถึงขนาดจำกัดกิเลสได้สิ้นเชิง จนบรรลุมรรคผลนิพพานอย่างนี้ ต้องสลับไปหมด มาเหลืออยู่แต่ในรูปของพิธีรีตองหรือเป็นเพียงศีลธรรมไปเท่านั้น ยกตัวอย่างเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นเรื่องที่สูงที่สุดในพระพุทธศาสนา ใครมองเห็นใครเข้าถึงแล้วก็จะหมดกิเลส แต่เมื่อคนละเลยกันเสียมันก็เลือน ๆ เหลืออยู่เพียงเพื่อเอาไว้ท่องบ่นกันนิด ๆ หน่อย ๆ หรือว่าเป็นเพียงการเตือนสติกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ว่าควรระลึกถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน เพื่อจะได้ไม่ขี้เหนียว หวงแหน มีเมตตาอารี ทำนองนี้เป็นต้น อย่างนี้จะถือว่าเป็นหลักธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนาไม่ได้ พวกเราพากันลดประโยชน์ของพุทธศาสนาซึ่งไม่มีศาสนาใดจะเปรียบเทียบกับได้ให้ลงมามากจนอยู่แค่ระดับของศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีรีตองไปเลย ทุกวันนี้เราใช้พุทธศาสนาเพื่อประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ กันเท่านั้น มันถูกลดลงมา โดยความเขลาของพวกพุทธบริษัทนั่นเอง เพราะความบกพร่อง ความเลื่อมทรมของการศึกษา

การปฏิบัติและความเข้าใจผิด เรื่องมรรคผลนิพพานชั้นสูงจึงเชื่อมโยงกันเป็นเรื่องที่คนหัวเราะเยาะกัน นี่เป็นช่องทางที่พุทธศาสนาจะได้รับความเสียหายมาก โดยไม่มีใครคิดเป็นเหตุให้คนไทยที่นับถือพุทธศาสนากลับไม่รู้จักพุทธศาสนาของตน นี่เป็นที่น่าสลดใจอย่างยิ่ง บรรพบุรุษของเราได้ถือพระพุทธศาสนามา แต่ลูกหลานทุกวันนี้กลับมีศรัทธา หันเหไปเชื่อศาสนาอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เป็นเพราะเหตุว่าตัวหลักพระพุทธศาสนานั้นถูกคนหมู่มากหนึ่งปกปิด ทำให้เลือนรางหันเห ลดค่า ลดความสำคัญลงมาจนเป็นเรื่องคล้ายที่พื้นสมัย จนน่ารังเกียจน่าหัวเราะเยาะ เขากำลังทำลายพระพุทธศาสนากันอยู่ทั่วไป ฉะนั้นขอให้เรามีความเข้าใจในข้อนี้ให้ถูกต้อง จะได้ช่วยกันป้องกันเสีย แล้วตัวเราเองก็จะได้รับประโยชน์อย่างยิ่งด้วย มิฉะนั้นจะเป็นการช่วยเขาทำลายศาสนาของเราเองโดยไม่รู้สึกรู้สาคือ

ในด้านการสอนอริยสัจ 4 ซึ่งมีความสำคัญทั้งด้านเนื้อหาและวิธีการคิดนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสืออริยสัจสำหรับคนสมัยใหม่ (2532, หน้า 139) ว่า “...โลกยิ่งเจริญยิ่งต้องรู้ อริยสัจ โลกยิ่งเจริญทางวัตถุ ยิ่งเจริญด้วยวัตถุไม่เจริญด้วยธรรม มันยิ่งเต็มไปด้วยอันตราย...” และ “...ดูให้ดี ๆ อารยธรรมของพวกเราสมัยนี้นั้นกลายเป็นเหยื่อของคัมภีร์แท้ ๆ ไม่ได้หาอาหารให้สันติภาพหรอก คุลิ่งที่มีอยู่มากมาย เพิ่มขึ้นมากมายเป็นของไม่จำเป็นเพราะไม่มีก็ไม่ตาย...” ซึ่งสอดคล้องกับที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 187) ได้กล่าวถึงคุณค่าที่เด่นของอริยสัจไว้ดังนี้

- หลักอริยสัจ นอกจากเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีคุณค่าเด่นที่นำสังเกตอีกหลายประการ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้
๑. เป็นวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหาคตามระบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตาม ที่จะมีคุณค่าและสมเหตุผล จะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้
  ๒. เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอำนาจดลบันดาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ
  ๓. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคนไม่ว่ามนุษย์จะเติบโตออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัวกว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขาจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่า และสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป
  ๔. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่คิดเนื่องอยู่กับชีวิต หรือเป็นเรื่องของชีวิตเองแท้ ๆ ไม่ว่านมนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมา เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปวิทยาการหรือกิจการต่าง ๆ นั้น



จะเจริญขึ้น เสมอลง สูญสลายไปหรือเกิดมีใหม่มาแทนอย่างไรก็ตาม หลักความจริงนี้  
ก็จะคงยืนยง ใหม่ และใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดทุกกาล

ด้วยคุณค่าที่เด่นของหลักอริยสัจ ได้มีงานวิจัยหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักอริยสัจ 4 มาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียน เช่น งานวิจัยของน้ำอ้อย หอมจริง (2546, หน้า 215) ที่ศึกษาผลของโปรแกรมกิจกรรมกลุ่มที่มีต่อการพัฒนาการคิดแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจของนักเรียนระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ ชั้นปีที่ 2 แผนกพาณิชยการ วิทยาลัยอาชีวศึกษาเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี กับกลุ่มตัวอย่าง 21 คน โดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงจากนักเรียนที่ตอบแบบสอบถามว่ามีปัญหาและสนใจเข้ารับการพัฒนาการคิดแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจ ผลการวิจัยพบว่านักเรียนที่เข้าร่วมโปรแกรมกิจกรรมกลุ่มมีพัฒนาการในการคิดแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจ โดยมีคะแนนการคิดแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจรวมทั้งกระบวนการสูงกว่าเกณฑ์ร้อยละ 80 ที่กำหนดไว้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 แต่เมื่อจำแนกตามขั้นตอนการคิดแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจ พบว่าในขั้นค้นหาสาเหตุของปัญหานักเรียนได้คะแนนร้อยละ 73.28 ซึ่งต่ำกว่าเกณฑ์ที่กำหนดไว้และนักเรียนมีความพึงพอใจต่อโปรแกรมกิจกรรมกลุ่มในเรื่องบรรยากาศภายในกลุ่มที่อบอุ่นและเป็นกันเองอยู่ในระดับมากที่สุด และนักเรียนมีความคิดเห็นว่ากิจกรรมกลุ่มมีผลทำให้เกิดการพัฒนาการคิดแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจอยู่ในระดับมากทุกรายการ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ลัดดา สิทธิชัย (2548, หน้า 160) ที่ศึกษาผลของการสอนแบบอริยสัจ 4 เรื่อง หลักธรรมเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมในรายวิชาวิถีธรรม วิถีไทย สำหรับนักเรียนระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นปีที่ 1 วิทยาลัยเทคนิคประจวบคีรีขันธ์ โดยศึกษากับกลุ่มตัวอย่าง คือ นักเรียนระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นปีที่ 1 วิทยาลัยเทคนิคประจวบคีรีขันธ์ จำนวน 40 คน ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนโดยการสอนแบบอริยสัจ 4 หลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และทักษะความคิดวิเคราะห์ของนักเรียนหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ รัชดากร พลภักดี (2548, หน้า 78) ที่ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการแก้ปัญหาด้วยกรวิธีอริยสัจ 4 ของนักศึกษาภาควิชาครุศาสตร์เกษตร คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา คือ นักศึกษาภาควิชาครุศาสตร์เกษตรจำนวน 131 คน ได้พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการแก้ปัญหาด้วยอริยสัจ 4 คือ การศึกษาของบิดา และเจตคติที่มีต่อการแก้ปัญหาด้วยอริยสัจ 4 ในด้านความมีเหตุผล ความเข้มแข็ง ความมีประสิทธิผล ความมีประสิทธิภาพ ความเหมาะสม ความง่าย ความมีคุณค่า ความมีอิสระ ความเข้าใจ ความคุ้มค่า และความรวดเร็ว การวิจัยเกี่ยวกับการใช้หลักอริยสัจในการเรียนการสอนและประสบผลเชิงบวกยังปรากฏในงานวิจัยที่ศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างระดับประถมศึกษาของ มณฑล ไตรรัตน์สิงหนตุ (2525, หน้า 182) เรื่องการวิเคราะห์วิธีการแก้ปัญหาของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่หกตามหลักอริยสัจ 4 งานวิจัยในกลุ่มตัวอย่างระดับมัธยมศึกษาของพระมหาบุญยอด ตันกันยา (2547, หน้า 252) ชูด การเรียนด้วยคอมพิวเตอร์ผ่าน

เครือข่าย “กลุ่มสาระการเรียนรู้ผู้สังคัมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง อริยสัจ 4 สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 1 โรงเรียนมัธยมวัดนันทนาราม เป็นต้น

แม้ว่าจะมีงานวิจัยที่ศึกษาผลของการแก้ปัญหาแบบอริยสัจ 4 กับนักเรียนนักศึกษาแต่ยังไม่พบงานวิจัยที่ศึกษารูปแบบการสอนอริยสัจ 4 ที่เหมาะสมกับกระบวนการทัศน์ของเยาวชนปัจจุบัน ซึ่งพบว่าเยาวชนมีพฤติกรรมที่มีปัญหาทางจริยธรรม และมีการแสดงออกถึงเสรีภาพในการดำเนินชีวิตที่อยู่นอกกรอบของประเพณี และวัฒนธรรมของไทยมากขึ้น และรูปแบบการนำเสนอธรรมแก่เยาวชนก็มีการปรับเปลี่ยนในด้านการบันเทิงมากขึ้นและปรับหลักธรรมคำสอนให้ง่ายขึ้น

การนำหลักอริยสัจ 4 มาสอนให้เหมาะสมกับกระบวนการทัศน์ของเยาวชนในยุคหลังสมัยใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่มีกระบวนการทัศน์แบบรื้อถอน ตามแบบชาวตะวันตกนั้น ควรมีเป้าหมายเพื่อให้เยาวชนปรับพฤติกรรมของตนเองจากภายใน เพราะการสอนให้เกิดความรู้ในหลักธรรม แม้จะสามารถรู้อย่างแจ่มแจ้ง สามารถนำเอาหลักการของอริยสัจมาใช้ในการวิเคราะห์และแก้ปัญหาได้ แต่ถ้าผู้เรียนไม่เกิดการพัฒนาค้นจิตใจก็ไม่อาจปรับพฤติกรรมของตนได้ดังที่พุทธยานันทภิกขุ (2551, หน้า พจนานิติศ) กล่าวไว้ในหนังสือ เคลื่อนไหวไปสู่ความรู้สึกร่วมกัน (ภายใน 7 วัน) ว่า

... สังคมมนุษย์จึงมีกำหนดให้มีระบบการศึกษา, ศาสนา, วัฒนธรรม, ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดถึงกฎกติการะเบียบต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อควบคุมอำนาจ สัญชาตญาณ ถ้าไม่มีระบบเหล่านี้เกิดขึ้น มนุษย์ก็คงไม่ต่างกับสัตว์เดรัจฉาน เพราะคนกับสัตว์ จะมีสัญชาตญาณเหมือนกันใน ๔ สถานคือ การแสวงหาอาหาร การแสวงหาที่อยู่อาศัย การหนีภัยหรือการกลัวตาย และการสืบพันธุ์

ระบบต่าง ๆ ของการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นระบบที่จะสร้างอำนาจจิตสำนึกเกิดขึ้น เพื่อให้มนุษย์มีพัฒนาการสูงกว่าสัตว์ คือไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจสัญชาตญาณตลอดเวลา โดยการควบคุมอำนาจการแสดงออกทางปรัชญาญาณอย่างเหมาะสม และเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า ระบบศีลธรรมนี้ สามารถเปลี่ยนแปลงอำนาจแห่งสัญชาตญาณเป็นพลังแห่งปรัชญาญาณ หรือการเปลี่ยนแปลงจิตได้สำนึกให้เป็นจิตรู้สำนึก ทำงานถูกต้องตามที่สังคัมมนุษย์ต้องการ แต่ถ้าเขาปล่อยสติเมื่อใด จิตได้สำนึกหรือสัญชาตญาณก็จะปรากฏตัวออกมาทำหน้าที่เหมือนเดิม นั่นคือที่มาของทุกข์ในมวลมนุษยชาติ อันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ

ดังนั้น การวิวัฒนาการทางจิตของมนุษย์ที่ผ่านทางระบบศีลธรรมจึงสามารถพัฒนาได้อย่างสูงก็แค่ระดับปรัชญาญาณหรือการสร้างจิตรู้สำนึกเท่านั้น เมื่อพระพุทธองค์อุบัติขึ้น พระองค์ได้ค้นพบความรู้อีกระดับหนึ่งที่เรียกว่า ระดับปัญญาญาณ หรือการตรัสรู้ เราอาจเรียกจิตทั้ง ๓ ระดับนี้ว่า จิตไร้สำนึก = สัญชาตญาณ, จิตรู้สำนึก = ปรัชญาญาณ, จิตเหนือสำนึก = ปัญญาญาณ(ตามสำนวนของท่านโอโซ ผู้เข้าถึงสังขารแห่งดินแดนการตะยุคปัจจุบัน)...

พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่า การจะพัฒนาจิตให้พ้นจากอำนาจทั้ง ๒ ระดับได้นั้น ต้องทำความรู้จักความรู้ชนิดที่ ๓ หรือตาที่ ๓ คือธรรมจักษุนั่นเอง และธรรมจักษุจะทำให้เราได้รู้จักปัญญาญาณระดับต่าง ๆ ของจิตใจ ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีความรู้ระดับนี้อยู่แล้ว เพียงแต่ต้องนำมาขึ้นมาใช้บ่อย ๆ หรือเพิ่มกำลังให้มันบ่อย ๆ จนกระทั่งมีความคุ้นเคย และมากพอที่จะเปลี่ยนจากความรู้ระดับสัญชาตญาณและปริชาญาณ ให้เป็นปัญญาญาณได้ ซึ่งจะทำให้เราข้ามพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

การสร้างความคุ้นเคยกับปัญญาญาณในใจเรานั้น เริ่มต้นจากการรู้จักตัวเอง ด้วยการฝึกฝนจิตของตนให้เกิดความรู้สึกตัวทั่วพร้อมหรือสติสัมปชัญญะที่ถูกต้องตามหลักการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ที่เราเรียกหลักการอันนี้ว่า อริยมรรคมีองค์แปดนั่นเอง

การพัฒนาจิตได้สำนึกและรู้สำนึกไปสู่จิตเหนือสำนึกนั้นเป็นการพัฒนาจิตของมนุษย์เพื่อให้พ้นจากความทุกข์และเป็นเป้าหมายของการศึกษาที่แท้จริงในมุมมองของพระพุทธศาสนา ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 346 และ ) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า

... ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่ศึกษา เมื่อพัฒนาคนด้วยไตรสิกขา ชีวิตก็ก้าวไปในอริยมรรค ...

และ

โดยการระวางจุดพลัด ระบบและกระบวนการแห่งการศึกษา ที่รัฐหรือสังคมจัดขึ้นมาทั้งหมด เป็นการศึกษาจัดตั้ง ความสำเร็จของการศึกษาจัดตั้งนี้ อยู่ที่การเชื่อมประสานหรือต่อโยงให้เกิดมีและพัฒนาการศึกษาเพิ่มขึ้นในตัวบุคคล อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น

เรื่องนี้ ถ้าไม่ระวาง จะหลงเพลินว่าได้ “จัด” การศึกษาอย่างดีที่สุด แต่การศึกษาที่จบอยู่แค่การจัดตั้ง การศึกษาที่แท้ไม่พัฒนาขึ้นไปในเนื้อตัวของคน

แม้แต่การเรียนรู้ที่มีความสุข ก็อาจจะเป็นความสุขแบบจัดตั้ง ที่เกิดจากการจัดสรรปัจจัยภายนอก ในกระบวนการของการศึกษาจัดตั้ง ในชั้นเรียนหรือในโรงเรียน เป็นต้น

ถึงแม้นักเรียนจะมีความสุขจริง ๆ ในบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่จัดตั้งนั้น แต่ถ้าเด็กยังไม่เกิดมีปัจจัยภายในที่จะทำให้เขาสามารถมีและสร้างความสุขได้ เมื่อเขาออกไปอยู่กับชีวิตจริงในโลกแห่งความเป็นจริง ที่ไม่เข้าใครออกใคร เขาก็จะกลายเป็นคนที่ไม่มีความสุข

ซ้ำร้ายความสุขที่เกิดจากการจัดตั้งนั้น อาจทำให้เขาเป็นคนมีความสุขแบบพึ่งพา ที่พึ่งตนเองไม่ได้ในการที่จะมีความสุข ต้องอาศัยการจัดตั้งอยู่เรื่อยไป และกลายเป็นคนที่ไม่มีความสุขได้ยาก หรือไม่สามารคมมีความสุขได้ในโลกแห่งความเป็นจริง

อาจกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาค้นคว้าของสังคม กับการศึกษาที่แท้ของชีวิต ที่ดูเหมือนย้อนแย้งกัน แต่ต้องทำให้เป็นอย่างนั้นจริง ๆ

เมื่อพิจารณาแนวคิดดังกล่าวจะเห็นว่า การจัดการศึกษาที่แท้จริงต้องมีเป้าหมายที่การพัฒนาตัวบุคคล อันจะมีผลให้ผู้ได้รับการพัฒนามีความสุข เห็นชีวิตตามที่เป็นจริง มีคุณธรรมจริยธรรมที่เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์ จึงจะสามารถสร้างสังคมและโลกที่สงบสุขได้อย่างแท้จริง และได้วิเคราะห์มาโดยลำดับแล้วการจัดการศึกษาในกระบวนทัศน์สมัยใหม่ตามแบบตะวันตกนั้นเป็นการศึกษาที่มุ่งพัฒนาวัตถุ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ด้วยแนวคิดและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ระบบการศึกษาจึงพัฒนาได้แก่ ปรัชญา ซึ่งใช้การคิดตามแนวเหตุผลซึ่งทำให้เกิดปัญหาสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ดังกล่าวมาแล้ว เพราะละเลยการพัฒนาจิตซึ่งต้องพัฒนาจากภายใน การสอนศีลธรรมหรือหลักธรรมตามแนวทฤษฎีหรือปริยัติอย่างเดียวก็สร้างได้แก่ “นักวิชาการทางศาสนา” ซึ่งสามารถพูดหรือสอนธรรมได้แตกฉาน แต่ไม่อาจปฏิบัติตามที่พูดได้ การเรียนรู้พระพุทธศาสนาที่แท้จริงจึงต้องปฏิบัติให้เกิดความแจ่มแจ้งแก่ใจตน ที่เรียกว่า “เห็นแจ้ง” ไม่ใช่รู้แบบนกแก้วนกขุนทอง ที่ถูกสอนให้พูด

การ “รู้” กับ การ “เห็น” แตกต่างกัน การรู้เกิดจากการมีประสบการณ์การศึกษาเล่าเรียนหรือการคิดพิจารณาตามเหตุผลปัญหาที่เกิดขึ้นจากการฟัง เรียกว่า สุตมยปัญญา ส่วนปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาด้วยเหตุผล ด้วยการวิเคราะห์ วิจัย วิจรณ์ จนเกิดความรู้ความเข้าใจขึ้นมาเรียกว่า จิตตามยปัญญา ปัญญาทั้งสองชนิดนี้เป็นปัญญาระดับ ปรัชญาณ ยังอยู่ในระดับโลกีย์ ส่วนปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติจนเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง จนสามารถปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นลงได้ เรียกว่า ภาวนามยปัญญา เป็นโลกุตตรปัญญาเป็นการเห็นแบบประจักษ์แจ่มแจ้งแก่ใจของตนที่รู้ได้ด้วยตนเองเท่านั้น ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2523, หน้า 31) กล่าวไว้ในหนังสือศิลปะแห่งการดูด้วยญาณคู่สัมมัตปัญญาวา

... ถ้ายังต้องคิด ต้องพิจารณา ต้องใช้เหตุผลอยู่ที่ยังไม่เห็น เมื่อยังไม่เห็นก็ยังไม่เป็นวิปัสสนา เพราะวิปัสสนานั้นเป็นการดูแล้ว ก็เห็น ไม่ใช่ว่าเป็นการพิจารณา หรือ บางทีก็มากเกินไปจนถึงกับว่า คิดนำ เหมือนที่สอนในโรงเรียนปริยัติทั้งหลายนั้นเป็นเรื่องสอนให้คิด นำทั้งนั้น ... อย่างนี้ไม่มีผลเป็นการเห็นแจ้ง มีผลเพียงความเข้าใจเท่านั้น

และ

... ถ้าเพียงแต่คำนวณอยู่ว่า “เพราะอย่างนี้จะเป็นทุกขัง เพราะอย่างนี้จะเป็นอนัตตา” ที่คำนวณอยู่อย่างนี้ มันไม่เห็น แล้วก็ปี ๆ มันก็ไม่ปล่อยวาง ไม่สละความยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้นถ้ามาทำวิปัสสนา อย่างที่เขาเรียกว่า ทำวิปัสสนา อยู่ในป่า แต่ก็ไม่ใคร่ครวญพิจารณาโดยเหตุผล ตามวิธีที่เรียนมาใน โรงเรียน อย่างนี้ ไม่มีวันเห็นตามที่เป็นอย่างจริง และปล่อยวาง มันไม่ปล่อยวางได้เพราะไม่ได้เห็นตามที่เป็นจริง

การมานั่งทบทวน สิ่งที่เราเรียนมา เอาเหตุผลตามที่ได้รวบรวมไว้ เอามาพัดกันไปพัดกันมา อยู่อย่างนั้นแหละ อย่างไรก็ตาม มันก็ได้แค่ความเข้าใจ เผลไปเจมาถูกบ้าง ผิดบ้าง ไม่มีผลในที่สุดว่าเป็นความปล่อยวาง

ฉะนั้น จะต้องทำให้ถูกกับเรื่อง คือ ดูแล้วก็เห็น เห็นแล้ว ก็เห็นความจริงว่าไม่น่ายึดมั่นถือมั่น แล้วมันก็ปล่อยวาง ไม่ใช่การคิดนำ ไม่ใช่การคิดไปตามแบบที่ได้เล่าเรียนมา

ปัญหาที่น่าสนใจจึงอยู่ที่ว่าการสอนพระพุทธศาสนาให้บรรลุเป้าหมายตามแนวทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลักการสำคัญที่ควรคำนึงถึงอย่างไร เพราะการสอนศาสนาต่างจากการสอนวิชาการต่างๆ หลักการต่างๆ ที่ใช้ในการสั่งสอนอบรมจึงควรสอดคล้องกับแนวทางของพระศาสนา

### หลักการฝึกอบรมในทางพระพุทธศาสนา

ความหมายของการฝึกอบรมในทางพระพุทธศาสนาที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 343) กล่าวไว้ว่า “คำว่าฝึก” นี้พูดตามคำหลักแท้ๆ คือ ลึกษา หรือศึกษา ถ้าพูดอย่างสมัยใหม่ก็ได้แก่คำว่า เรียนรู้และพัฒนา พูดรวมๆ กันไปว่า เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา หรือเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนา

พระพุทธศาสนามีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เป็นสัตว์ที่ศึกษาและพัฒนาได้ และประการสำคัญคือมนุษย์ฝึกตัวเองได้ และฝึกได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด การฝึกศึกษาพัฒนาตนทำให้มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั่วไป เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ลิง ค่าง ฯลฯ ซึ่งฝึกตัวเองไม่ได้ ต้องให้มนุษย์ฝึกให้อย่างไรก็ตามก่อนที่มนุษย์จะฝึกและพัฒนาตนเองได้ก็ต้องได้รับการฝึกหัดอบรม เพื่อเป็นแนวทางนำไปปฏิบัติ

หลักการพื้นฐานในการสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชค) (2532, หน้า 1) กล่าวว่า หลักการสอนของพระพุทธองค์ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

1. ปรีชาติ ได้แก่การสอนหลักสัจธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งประมวลลงในหลักอริยสัจ 4 เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือนิพพาน

2. ปฏิบัติ ได้แก่ การฝึกภาคปฏิบัติ ซึ่งเป็นขั้นที่สำคัญที่สุดที่พุทธศาสนิกชน ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น เพราะการเรียนรู้หลักธรรมและวิธีการปฏิบัติต่างๆ นั้นเปรียบเหมือนการอ่านแผนที่ในการเดินทาง ถ้ายังไม่ออกเดินทางด้วยตนเองก็ไม่สามารถไปถึงเป้าหมายได้ ผู้ต้องการบรรลุเป้าหมายต้องพากเพียรปฏิบัติด้วยตนเอง

3. ปฏิเวธ เป็นการได้รับรู้ถึงผลของการปฏิบัติด้วยตนเอง ดังที่พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (2532, หน้า 2) ได้เปรียบเทียบไว้ว่าการศึกษาด้านปรีชาติ เปรียบเสมือนการเรียนรู้อุปทรงของ

มะพร้าวทั้งผลและวิธีการรับประทานมะพร้าว ส่วนด้านปฏิบัติ เปรียบเสมือนการทบทวนมะพร้าว และปฏิบัติ  
หมายถึงการรู้รสของมะพร้าวที่รับประทานเข้าไป

ดังนั้นกระบวนการฝึกอบรมในทางพระพุทธศาสนาจึงต้องมีให้ครบทั้ง 3 ด้าน จึงจะ  
เกิดผลดีต่อผู้เป็นพุทธศาสนิกชนและเป็นผลดีต่อความยั่งยืนมั่นคงของพระพุทธศาสนา ถ้ามีแต่ผู้รู้ในด้าน  
ปริยัติ หรือวิธีปฏิบัติที่ไม่ อาจเกิดปฏิบัติได้ก็จะไม่เกิดผลดีต่อผู้นับถือพระพุทธศาสนา เพราะไม่อาจเกิด  
ความสะอาด สงบ สว่าง ร่มเย็น ในใจตน จึงยังคงมีความทุกข์อยู่ทำให้ไม่เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา  
ตรงกันข้ามหาก ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชนเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จนเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ก็ย่อมเป็นผู้มี  
สันติสุขในตนเอง และมีพฤติกรรมอันเป็นความร่มเย็นแก่ผู้อื่น ซึ่งจะเป็นเหตุให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธาใน  
พระพุทธศาสนา ดังนั้นการปฏิบัติจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการฝึกอบรมตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ทรงกล่าวว่า  
(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544, หน้า 344; ขุพุทธนิกาย ฌมมปท เล่มที่ 25 ข้อที่ 33, 2539, หน้า 57)

วรมสุตตรา ทนฺตา อาชาเนยา จสินฺชวา  
กุ ฐฺรฺรจ จ มหานาคา อุตฺตทนฺโต ตโต วรํ

อัศตร ลินฺธพ อาชาไนย กุญฺชร และช้างหลวง ฝึกแล้วส่วนดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนแล้ว  
ประเสริฐกว่า (ทั้งหมด) นั้น

ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ

ในหมู่มนุษย์ผู้ประเสริฐสุด คือคนที่ฝึกแล้ว

อุตฺตา หิ อุตฺตโน นาโถ โโก หิ นาโถ ปโร ลียา  
อุตฺตนา หิ สุตฺนุ เตน นารํ ลภติ ทุลลภํ

คนแก่เป็นที่พึ่งของตน แท้จริงนั้น คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ มีคนที่ฝึกดีแล้วนั้น  
แหละ คือได้พึ่งซึ่งหาได้ยาก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544, หน้า 344 ;  
ขุพุทธนิกาย ฌมมปท เล่มที่ 25 ข้อที่ 22, 2539, หน้า 36)

มีพระคาถาที่ให้กำลังใจภิกษุในการฝึกดังนี้

มนุสฺสญฺตํ สมุพฺพทํ อุตฺตทนฺตํ สมหิตฺตํ...

เทวาปี ตํ นมฺสฺสนฺติ .....

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีพระหฤทัย  
ที่อบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็อ่อนน้อมสักการ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544,  
หน้า 344; องคุตตรนิกาย ปัญจกนิปาต เล่มที่ 22 ข้อที่ 314, 2539, หน้า 386)

การฝึกปฏิบัติในการศึกษาธรรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง และต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอให้อยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน การฝึกปฏิบัติที่ถูกต้อง ต้องสามารถพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้น พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่ามีเพียงเส้นทางเดียว คือ สติปัฏฐาน 4 ดัง พุทธพจน์ ในมหาสติปัฏฐานสูตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544, หน้า 320 ; ทีฆนิกาย มหาวคค เล่มที่ 10 ข้อที่ 373, 2539, หน้า 301 ; มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่มที่ 12 ข้อที่ 101, 2539, หน้า 101)

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นมรรคาเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเพื่อข้าม  
 พันโสกะและปริเทวะ เพื่อความอสดงแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุโลกุตตรมรรค เพื่อ  
 กระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี้คือ สติปัฏฐาน 4

#### สติปัฏฐาน 4

สติปัฏฐาน หมายถึงที่ตั้งของสติ หรือวิธีปฏิบัติธรรมที่ใช้สติให้เกิดผลดีถึงที่สุด คือสามารถ  
 ดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 301) กล่าวถึงสติปัฏฐานโดยสังเขป  
 สรุปได้ดังนี้

#### สติปัฏฐาน 4 ประกอบด้วย

1. กายานุปัสสนา การพิจารณากายหรือตามความรู้สึกทันกาย เช่น การตั้งสติกำหนดกลม  
 หายใจเข้าออก การรู้ชัดในอิริยาบถต่าง ๆ ของกาย เช่น รู้ชัดในอาการ ยืน เดิน นั่ง นอน หรืออาการใด ๆ  
 ก็รู้ชัดในอาการนั้น ๆ และมีสัมปชัญญะคือการรู้สึกตัวในการกระทำและการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ตลอดจนการ  
 พิจารณาร่างกายของตนว่าประกอบด้วยชั้น 5 และสิ่งปฏิภูลต่าง ๆ เป็นต้น
2. เวทนานุปัสสนา การตามความรู้สึกทันเวทนาของตน เมื่อเกิดความรู้สึกสุข ทุกข์  
 หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่
3. จิตตานุปัสสนา การตามความรู้สึกทันจิต ว่าจิตตนขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น มีกิเลส  
 ไม่มีกิเลส ฟุ้งซ่าน ไม่ฟุ้งซ่าน หลุดพ้น ไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่เป็นจริง
4. ธัมมานุปัสสนา การตามดูทันธรรม เช่น นีวรณ 5 อายตนะ โพชฌงค์  
 อริยสัจ เป็นการรู้จากภายในของตน ซึ่งตรงกับหลักธรรมในพระไตรปิฎก

ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายใน (= ของตนเอง) อยู่บ้าง พิจารณาเห็นภายใน  
ภายในนอก (= ของคนอื่น) อยู่บ้าง พิจารณาเห็นภายในภายใน ทั้งภายในภายในนอกอยู่บ้าง  
พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมสิ้นไปในภายในอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้น  
และความเสื่อมสิ้นไปในภายในอยู่บ้าง ก็แล มีสติปรากฏชัดว่า “กายมีอยู่” เพียงพอเป็น  
ความรู้ และพอสำหรับระลึกเท่านั้น แลเธอเป็นอยู่อย่างไรไม่อิงอาศัย และไม่ยึดมั่นสิ่ง  
ใด ๆ ในโลก (พระธรรมปิฎก, 2544, หน้า 322 ; ทิพนิกาย มหาวคฺค เล่มที่ 10 ข้อที่ 273,  
2539, หน้า 325 ; มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่มที่ 12 ข้อที่ 131, 2539, หน้า 103)

#### วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมด้วยสติปัญญา 4

วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมด้วยสติปัญญาแยกเป็น 2 วิธี ตามที่พระธรรมปิฎก  
(ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 335 – 336) กล่าวในหนังสือพุทธธรรมสรุป ได้ดังนี้

1. **วิธีการที่มุ่งเฉพาะปัญญา** เป็นวิธีปฏิบัติที่เน้นสติให้ **สติมีบทบาทสำคัญ** ใช้สมาธิ  
ขั้นต้นๆเท่าที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติ โดยเจริญสติ สำหรับจับสิ่งที่ต้องการกำหนดไว้ให้ปัญญาดูตรวจสอบ  
ที่เรียกว่า **วิปัสสนา** ผลสำเร็จเรียกว่า **ปัญญาวิมุตติ** คือหลุดพ้นด้วยปัญญา ผู้สำเร็จได้บรรลุอาสวักขณญาณ  
คือญาณหยั่งรู้ความสิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นโลกุตตระ สำเร็จความเป็นพุทธะและเป็นพระอรหันต์

2. **วิธีที่มุ่งเน้นสมาธิ** หรือเรียกว่า **สมถะ-วิปัสสนา** เป็นวิธีที่ให้สมาธิมีบทบาทสำคัญใน  
การปฏิบัติ โดยบำเพ็ญสมาธิให้จิตสงบแน่วแน่ จนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า ฌาน หรือสมาบัติขั้นต่าง ๆ  
เสียก่อน สภาพจิตที่สงบนิ่งทำให้กิเลสอาสวะต่าง ๆ ที่ตามปกติฟุ้งกระจายสงบนิ่งในเขตจำกัดเหมือน  
ฝุ่นผงตกตะกอนในน้ำนิ่งทำให้น้ำใสมองเห็นอะไรได้ชัดเจน ซึ่งเรียกว่า **ขั้นสมถะภาวนา**ขั้นต่อไปจึงใช้  
ปัญญากำจัดกิเลสอาสวะให้หมดสิ้น คือขั้นวิปัสสนา ผลสำเร็จของการปฏิบัติตามวิธีที่ 2 นี้ มี 2 ตอน คือ  
**ตอนแรก** ที่เป็นผลสำเร็จของสมถะ เรียกว่า **เจโตวิมุตติ** คือความหลุดพ้นจากอำนาจ  
ของกิเลสชั่วคราว เพราะควบคุมไว้ด้วยกำลังสมาธิของจิต

**ตอนหลัง** เป็นผลของวิปัสสนา คือใช้ปัญญาทำให้สิ้นอาสวะ เรียกว่า **ปัญญาวิมุตติ**  
ผู้สำเร็จตามวิธีที่ 2 เรียกว่า **อุกโตภาควิมุต** ซึ่งผู้สำเร็จตามวิธีที่ 2 นี้ ในช่วงที่ปฏิบัติ  
สมถะภาวนา อาจประสบผลพิเศษคือ มีความสามารถต่าง ๆ ที่เกิดจากฌานสมาบัติ โดยเฉพาะที่เรียกว่า  
อภิญญามี 6 อย่างคือ

1. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
2. ทิพปโสต นูทิพย์
3. เจโตปริยญาณ กำหนดใจหรือความคิดผู้อื่นได้
4. ทิพพจักขุ หรือ จุตูปปาตญาณ ตาทิพย์ หรือรู้การจุติและอุบัติของสัตว์

ทั้งหลายตามกรรมของตน



5. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกชาติได้

6. อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ความสิ้นอาสวะ

อภิญญา 5 ข้อแรกเป็น อภิญญาขั้นโลกีย์ ซึ่งอุภโยคีก่อนพุทธกาลได้สำเร็จกันมาแล้ว ถ้าไม่ปฏิบัติให้ถึงขั้นวิปัสสนา ก็ไม่สามารถเข้าถึงจุดหมาย ซึ่งพระโพธิสัตว์เห็นว่ามีใช้ทางแห่งความหลุดพ้นจึงเสด็จปลีกออกมา เพราะผู้สำเร็จฉฉานสมาบัติ 1 – 5 อาจหลงไหล หมกมุ่น เป็นเหตุพอกพูนกิเลสจนถึงกับออกนอกทางที่จะไปสู่ความสำเร็จได้ พระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุน ทรงถือว่า ผู้ใดบำเพ็ญสมาธิเพื่อต้องการอิทธิปาฏิหาริย์ ผู้นั้นชื่อว่าตั้งความดำริผิด เพราะอิทธิปาฏิหาริย์นั้นอาจเสื่อมได้และก่อผลร้ายมากมายและไม่สามารถทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายของพุทธธรรมได้เลย การที่จะใช้อิทธิปาฏิหาริย์ได้โดยไม่หลุดออกนอกทางนั้นต้องปฏิบัติจนถึงขั้นบรรลุนิพพาน หรือถึงขั้นปัญญาวิมุตติเสียก่อน แม้กระนั้น พระพุทธองค์ก็ยังทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์ในกรณีที่ทำเป็นเท่านั้น

จากหลักปฏิบัติ 2 ข้อดังกล่าวเมื่อพิจารณาสถานปฏิบัติธรรมในประเทศไทยจะพบว่า มี 2 แบบ เช่นกันคือ

**แบบวิปัสสนากรรมฐาน** ซึ่งมีการฝึกปฏิบัติตั้งสมาธิภาวนาให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปเป็นครั้งคราว ครั้งละ 3 วัน 7 วัน 15 วันเป็นวิธีสมถะภาวนา ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันในแต่ละสำนัก แตกต่างกันตามความเหมาะสม และความโน้มเอียงของแต่ละบุคคล เช่น วิธีปฏิบัติสมาธิที่พระอรหันตคณาจารย์รวบรวมไว้ เรียกว่า กรรมฐาน 40 คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 2544, หน้า 332)

1. กสิณ 10. เป็นการใช้อัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยการเพ่งให้จิตรวมเป็นหนึ่ง วัตถุที่ใช้เพ่งได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว อากาศ (ช่องว่าง) และแสงสว่าง ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อให้เหมาะกับการใช้เพ่งโดยเฉพาะ

2. อสุภะ 10 พิจารณาซากศพในระยะต่าง ๆ รวม 10 ประเภท

3. อนุสติ 10 ระลึกถึงอารมณ์ที่สมควรชนิดต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ คือ จาคะ เป็นต้น

4. อัปปปัญญา 10 เจริญธรรมที่เรียกว่า พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยใช้วิธีแผ่ออกไปกว้างขวาง ไม่มีขอบเขต

5. อาหารปฏิกูลสติปัญญา 1 กำหนดความเป็นปฏิกูลในอาหาร

6. ธาตุวัญญู 1 กำหนดพิจารณาธาตุ 4

7. อรูป 4 กำหนดอารมณ์ของอรูปรูปาน 4

วิธีปฏิบัติ 40 อย่างนี้ต่างกันโดยผลสำเร็จ ที่วิธีนั้น ๆ สามารถทำให้เกิดขึ้น สูงต่ำมาก น้อยกว่ากัน และต่างโดยความเหมาะสมแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งจะต้องพิจารณาเลือกใช้เหมาะสมกับลักษณะนิสัย

และความแตกต่างระหว่างบุคคลที่เรียกว่า จริยาต่าง ๆ เช่น อสุภะ เหมาะสำหรับคนหนักทางราคะ เมตตา เหมาะสำหรับคนหนักในโทสะ เป็นต้น จริยามี 6 คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) , 2544 , หน้า 333)

1. ราคจริยา ลักษณะนิสัยที่หนักไปทางราคะรักสวยรักงาม
  2. โทสจริยา ลักษณะนิสัยที่หนักไปในทางโทสะ ใจร้อน หุนหัน
  3. โมหจริยา ลักษณะนิสัยที่หนักไปในทางโมหะ มักหลงลืม ซึมง
  4. สัทธาจริยา ลักษณะนิสัยที่มากด้วยศรัทธา ซาบซึ้ง เชื่อง่าย
  5. พุทธิจริยา ลักษณะนิสัยที่หนักในปัญญา คล่องแคล่ว ชอบคิดพิจารณาเหตุผล
  6. วิตักกจริยา ลักษณะนิสัยที่มากด้วยวิตก ชอบครุ่นคิด กังวล
- บุคคลใดหนักในจริยาใด ก็เรียกว่าเป็น “จริต” นั้น ๆ เช่น ราคจริต โทสจริต

เป็นต้น

#### ความหมายและระดับของสมาธิ

สมาธิ แปลว่าความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด เป็นภาวะที่จิตมี อารมณ์เป็นหนึ่ง เรียกว่า จิตตัสเสกัคคตา หรือ เอกัคคตา คือการที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ ฟุ้งซ่าน

สมาธิแบ่งได้ 3 ระดับ คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) 2544, หน้า 330)

1. **ขณิกสมาธิ** สมาธิชั่วคราวหรือชั่วขณะ ( momentary concentration) เป็นสมาธิที่ใช้ ในการประกอบกิจการงานของคนทั่วไปให้ได้ผลดี
2. **อุปจารสมาธิ** เป็นสมาธิที่จวนจะแน่วแน่ (neighbourhood concentration)
3. **อัปปนาสมาธิ** สมาธิที่แน่วแน่ในขั้นฌาน ( attainment concentration) เป็นสมาธิ

ลำดับสูงสุด

#### ผลสำเร็จในระดับต่างๆ ของการเจริญสมาธิ

ภาวะจิตที่มีสมาธิถึงขั้นอัปปนาสมาธิแล้วเรียกว่า ฌาน ( absorption) ฌานทั่วไปแบ่งเป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ และแบ่งย่อยออกไปอีก ระดับละ 4 รวมเป็น 8 อย่าง เรียกว่า ฌาน 8 หรือสมาบัติ 8 คือ

1. รูปฌาน 4 ได้แก่
  - 1.1 ปฐมฌาน (ฌานที่ 1) มีองค์ประกอบ 5 คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา
  - 1.2 ทุติยฌาน (ฌานที่ 2) มีองค์ประกอบ 3 คือ ปิติ สุข เอกัคคตา
  - 1.3 ตติยฌาน (ฌานที่ 3) มีองค์ประกอบ 2 คือ สุข เอกัคคตา
  - 1.4 จตุตถฌาน (ฌานที่ 4) มีองค์ประกอบ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

## 2. อรูปฌาน 4 ได้แก่

- 2.1 อากาสาัญญาจตนะ ฌานที่กำหนดอากาสนอนันต์
- 2.2 วิญญาณัญญาจตนะ ฌานที่กำหนดวิญญาณอนันต์
- 2.3 อากิญจัญญาจตนะ ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ
- 2.4 เนวสัญญานาสัญญาจตนะ ฌานที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญา ก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็

ไม่ใช่

การบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้เกิดผลเช่นนี้ เรียกว่า สมถะ ซึ่งสมถะล้วน ๆ สามารถทำให้สำเร็จได้สูงสุดแค่ เนวสัญญานาสัญญาจตนะ เท่านั้น ผู้ที่ต้องการบรรลุผลสำเร็จในธรรม ต้องปฏิบัติควบระหว่างสมถะ กับ วิปัสสนา ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเจริญวิปัสสนาโดยใช้สมาธิขั้นต้น ๆ ที่เรียกว่า วิปัสสนา สมาธิ ซึ่งเป็นสมาธิในระดับขณิกสมาธิและอุจารสมาธิ และต้องเข้าถึงภาวะสูงสุดอีกขั้นหนึ่งคือ ขั้นที่ 9 สัญญาเวทิตนโรธ หรือนิโรธสมาบัติ เป็นภาวะที่สัญญาดับ เวทนาดับ คือหยุดปฏิบัติหน้าที่และเป็นความสุขขั้นสูงสุด

### ประโยชน์และผลจำกัดของสมาธิ

ขอบเขตของสมาธิอาจสรุปได้ดังนี้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 2545, หน้า 333 – 334)

1. ประโยชน์แท้ของสมาธิในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมนั้น อยู่ที่การทำจิตใจให้เหมาะสมแก่งาน ในการพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญาและสมาธิเพื่อใช้ในการนี้ ไม่จำเป็นต้องถึงขั้นสูงสุด ในทางตรงข้ามแม้ปฏิบัติสมาธิถึงขั้นสูงสุด หากไม่ก้าวไปสู่ขั้นการใช้ปัญญาย่อมไม่สามารถบรรลุถึงจุดหมายของพุทธธรรมได้
2. ฌานทั้ง 8 ชั้น แม้จะเป็นภาวะจิตที่ลึกซึ้ง แต่เมื่อเป็นสมถะอย่างเดียวยังเป็นชั้นโลกีย์

3. หลุดพ้นได้ชั่วคราว หมายถึง ภาวะแห่งฌานที่เป็นผลสำเร็จของสมาธินั้น กิเลสต่าง ๆ สงบระงับไป เป็นความหลุดพ้นชั่วคราวเฉพาะเมื่ออยู่ในภาวนานั้นเท่านั้น ถอยกลับสู่สภาพเดิมได้ไม่ยั่งยืน เรียกว่า โลกียวิโมกข์ (ความหลุดพ้นชั้นโลกีย์) และกุปวิโมกข์ (ความหลุดพ้นที่กำเริบคือเปลี่ยนแปลงกลับกลายหายสูญได้) และเป็นวิกขัมภนวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้ คือกิเลสระงับไป เพราะกำลังสมาธิข่มไว้เหมือนกับแผ่นหินทับหญ้า ยกแผ่นหินออกเมื่อไร หญ้าย่อมกลับงอกงามได้ใหม่ ดังนั้นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพุทธธรรมนั้น ตัวการที่สำคัญที่สุดคือ ปัญญา ปัญญาที่ใช้ปฏิบัติการณ์นี้เรียกว่า วิปัสสนา ด้วยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องมีเป้าหมายชัดเจนในการเข้าถึงพุทธธรรมและมั่นคงต่อเป้าหมายนั้น โดยไม่แวะเวียนอยู่กับฌานใดฌานหนึ่งใน 8 ฌานนั้น จึงเป็นข้อควรระวังในการปฏิบัติสมถะวิปัสสนา อย่างยิ่ง โดยเฉพาะผู้ที่เป็นฆราวาสที่ปลีกตัวไปปฏิบัติธรรมได้เป็น

ครั้งคราว และผู้ปฏิบัติที่ห่างครูบาอาจารย์ที่รู้จัก อาจเห็นผลได้ยาก และเป็นได้แค่หินทับหญ้าในการปฏิบัติแต่ละครั้ง จำเป็นต้องรักษาความต่อเนื่องในการปฏิบัติอย่างไม่ย่อท้อ

วิธีฝึกปฏิบัติของแนวสมณะ วิปัสสนานี้แม้จะเน้นสมาธิเป็นหลัก แต่ก็ต้องใช้สติควบคู่ไปในการกำหนดสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น การกำหนดลมหายใจ หรือการกำหนด ขุบ – พอง ของท้อง เป็นต้น ส่วนวิธีฝึกปฏิบัติย่อมมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันไปในแต่ละสำนัก ในที่นี้ขอยกตัวอย่าง ของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัญ ฐิติธัมโม) (ม.ป.ป., หน้า 82-88) เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน อำเภอพรหมบุรี จ.สิงห์บุรี

### วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น

**1. การเดินจงกรม** ก่อนเดินให้ยกมือไขว้หลัง มือขวาจับข้อมือซ้าย วางไว้ตรงกระเบนเหน็บ ยืนตัวตรง เหยงหน้า หลังตา ให้สติจับอยู่ที่กลางกระหม่อม กำหนดว่า ยืนหนอ ซ้ำ ๆ 5 ครั้ง เริ่มจากศีรษะลงมาปลายเท้า และจากปลายเท้าขึ้นไปบนศีรษะ กลับขึ้นกลับลงจนครบ 5 ครั้ง แต่ละครั้งแบ่งเป็นสองช่วง ช่วงแรก คำว่า “ยืน” จิตวามโนภาพ ร่างกายจากศีรษะลงมาหยุดที่สะดือ คำว่า “หนอ” จากสะดือลงไปปลายเท้า กำหนดขึ้นคำว่า “ยืน” จากปลายเท้ามาหยุดที่สะดือ คำว่า “หนอ” จากสะดือไปกลางกระหม่อม กำหนดกลับไป กลับมา จนครบ 5 ครั้ง ขณะนั้นให้สติอยู่ที่ร่างกาย อย่าให้ออกไปนอกกาย เสร็จแล้วล้มตาคู้ ก้มหน้าทอดสายตาไปข้างหน้าประมาณ 4 สอกสติจับอยู่ที่เท้า การเดิน กำหนดว่า “ขวา-ข้าง-หนอ” กำหนดในใจ คำว่า “ขวา” ต้องยกสันเท้าขวาขึ้นจากพื้นประมาณ 2 นิ้ว เท้ากับใจนึกต้องให้พร้อมกัน “ข้าง” ต้องก้าวเท้าขวาไปข้างหน้าซ้าที่สุดเท้ายังไม่เหยียบพื้น คำว่า “หนอ” เท้าลงถึงพื้นพร้อมกัน เวลายกเท้าซ้ายก็เหมือนกัน กำหนดว่า “ซ้าย-ข้าง-หนอ” คงปฏิบัติเช่นเดียวกันกับ “ขวา-ข้าง-หนอ” ระยะก้าวในการเดินห่างกันประมาณ 1 คืบ เป็นอย่างมาก เพื่อการทรงตัวขณะก้าวจะได้ดีขึ้น เมื่อเดินสุดทางก็กำหนด แล้วให้หน้าเท้ามาเคียงกัน เหยงหน้าหลังตา กำหนด “ยืน-หนอ” ซ้ำ ๆ อีก 5 ครั้ง เหมือนกับที่ได้อธิบายมาแล้ว ล้มตาคู้ ก้มหน้า

ท่ากลับ การกลับกำหนดว่า “กลับ-หนอ” 4 ครั้ง คำว่า “กลับหนอ” ครั้งที่ 1 ยกปลายเท้าขวา ใช้สันเท้าขวามุนตัวไปทางขวา 90 องศา ครั้งที่ 2 ลากเท้าซ้ายมาติดกับเท้าขวา ครั้งที่ 3 ทำเหมือนครั้งที่ 1 ครั้งที่ 4 ทำเหมือนครั้งที่ 2 ขณะนี้จะอยู่ในท่ากลับหลังแล้ว ต่อไปกำหนด “ยืน-หนอ” ซ้ำ ๆ อีก 5 ครั้งล้มตาคู้ ก้มหน้า แล้วกำหนดเดินต่อไป กระทำเช่นนี้จนหมดเวลาที่ต้องการ

**2. การนั่ง** กระทำต่อจากการเดินจงกรม อย่าให้ขาดตอนลง เมื่อเดินจงกรมถึงที่จะนั่ง ให้กำหนด “ยืน-หนอ” อีก 5 ครั้งตามที่กระทำมาแล้วเสียก่อน แล้วกำหนดปล่อยมือลงข้างตัวว่า ปล่อยมือหนอ ๆ ๆ ๆ ซ้ำ ๆ จนกว่าจะลงสุด เวลานั่งค่อยๆ ย่อตัวลง พร้อมกับกำหนดตามอาการที่นำไปจริงๆ เช่น ย่อตัวหนอ ๆ ๆ ๆ ท้าวพื้นหนอ ๆ ๆ กูกเข้าหนอ ๆ ๆ นั่งหนอ ๆ ๆ เป็นต้น

วิธีนั่งให้นั่งขัดสมาธิ คือขาขวาทับขาซ้าย นั่งตัวตรง หลังตา เอาสติมาจับอยู่ที่สะดือที่ท้องพองยุบ เวลาหายใจเข้าที่ท้องพอง กำหนดว่า “พอง-หนอ” ใจนี้กับท้องที่พองต้องให้ทันกัน อย่าให้ก่อนหรือหลังกัน หายใจออกที่ท้องยุบ กำหนดว่า “ยุบ-หนอ” ใจนี้กับท้องที่ยุบต้องทันกันอย่าให้ก่อนหรือหลังกัน ข้อสำคัญให้สติจับอยู่ที่ท้องยุบเท่านั้น อย่าคลุมที่จมูก อย่าตะเบ็งท้อง ให้มีความรู้สึกตามความเป็นจริง ท้องพองไปข้างหน้า ท้องยุบมาทางหลัง อย่าให้เห็นเป็นไปว่า ท้องพองขึ้นข้างบน ท้องยุบลงข้างล่าง ให้กำหนดเช่นนี้ตลอดไป จนกว่าจะถึงเวลาที่กำหนด

เมื่อมีเวทนา เวทนาเป็นเรื่องสำคัญที่สุด จะต้องบังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติแน่นอน ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความอดทน เพื่อเป็นการสร้างขันติบารมีไปด้วย ถ้าผู้ปฏิบัติขาดความอดทนเสียแล้ว การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็ล้มเหลว

ในขณะที่นั่งหรือเดินจงกรมอยู่นั้น ถ้ามีเวทนาความเจ็บปวด เมื่อมันเกิดขึ้น ให้หยุดเดินหรือหยุดกำหนดพองยุบ ให้เอาสติไปตั้งไว้ที่เวทนาเกิด และกำหนดไปตามความเป็นจริงว่า ปวดหนอๆ เจ็บหนอๆ เมื่อยหนอ คันหนอๆ เป็นต้น ให้กำหนดไปเรื่อยๆ จนกว่าเวทนาจะหายไป เมื่อเวทนาหายไปแล้ว ก็ให้กำหนดนั่งหรือเดินต่อไป

**จิต** เวลานั้นอยู่หรือเดินอยู่ ถ้าจิตคิดถึงบ้าน คิดถึงทรัพย์สิน หรือคิดฟุ้งซ่านต่างๆ นานา ก็ให้เอาสติปกคลุมที่ลิ้นปี่พร้อมกับกำหนดว่า คิดหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าจิตจะหยุดคิด แม้อึดใจ เสียใจ หรือโกรธ ก็กำหนดเช่นกันว่า ดีใจหนอๆ เสียใจหนอๆ โกรธหนอๆ เป็นต้น

**เวลานอน** เวลานอนค่อยๆ เอนตัวนอนพร้อมกับกำหนดตามไปว่า นอนหนอๆ จนกว่าจะนอนเรียบร้อย ขณะนั้นให้เอาสติจับอยู่กับอาการเคลื่อนไหวร่างกาย เมื่อนอนเรียบร้อยแล้ว ให้เอาสติมาจับที่ท้องแล้วกำหนดว่า พอง-หนอ-ยุบ-หนอ ต่อไปเรื่อยๆ ให้คอยสังเกตให้ดีว่าจะหลับไปตอนพองหรือตอนยุบ

**อิริยาบถต่างๆ** การเดินไปในที่ต่างๆ การเข้าห้องน้ำ การเข้าห้องส้วม การรับประทานอาหาร และการกระทำกิจการงานทั้งปวง ผู้ปฏิบัติต้องมีสติกำหนดอยู่ทุกขณะในอาการเหล่านี้ตามความเป็นจริง คือมีสติสัมปชัญญะ เป็นปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา

**หมายเหตุ** การเดินจงกรมนั้น กระทำการเดินได้ถึง 6 ระยะ แต่ในที่นี้อธิบายไว้เพียงระยะเดียว การเดินระยะต่อไปนั้นจะต้องเดินระยะที่ 1 ให้ถูกต้อง คือ ได้ปัจจุบันธรรมจริง จึงจะเพิ่มระยะต่อไปตามผลการปฏิบัติของแต่ละบุคคล

**สรุปการกำหนดต่างๆ พอสังเขป ดังนี้**

1. ตาเห็นรูป จะหลับตาหรือลืมตาก็ตาม ให้ตั้งสติไว้ที่ตา กำหนดว่า เห็นหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะรู้สึกว่ามีเห็นก็สักแต่ว่าเห็น ละความพอใจและความไม่พอใจออกเสียได้ ถ้าหลับตาก็กำหนดไปจนกว่าภาพนั้นจะหายไป
2. หูได้ยินเสียง ให้ตั้งสติไว้ที่หู กำหนดว่า เสียงหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะรู้สึกว่ามีเสียงก็สักแต่ว่าเสียง ละความพอใจและความไม่พอใจออกเสียได้
3. จมูกได้กลิ่น ตั้งสติไว้ที่จมูก กำหนดว่า กลิ่นหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะรู้สึกว่ามีกลิ่นก็สักแต่ว่ากลิ่น ละความพอใจและความไม่พอใจออกเสียได้
4. ลิ้นได้รส ตั้งสติไว้ที่ลิ้น กำหนดว่า รสหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะรู้สึกว่ามีรสก็สักแต่ว่ารส ละความพอใจและความไม่พอใจออกเสียได้
5. การถูกต้องสัมผัส ตั้งสติไว้ตรงที่สัมผัส กำหนดตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ละความพอใจและความไม่พอใจออกเสียได้
6. ใจนึกคิดอารมณ์ ตั้งสติไว้ที่ลิ้นปี กำหนดว่า คิดหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าความนึกคิดจะหายไป
7. อาการบางอย่างเกิดขึ้นกำหนดไม่ทัน หรือกำหนดถูกว่าจะกำหนดอย่างไร ตั้งสติไว้ที่ลิ้นปี กำหนดว่า ฐหนอๆ ไปเรื่อยๆ จนกว่าอาการนั้นจะหายไป

การที่เรากำหนดจิตและตั้งสติไว้เช่นนี้ เพราะเหตุว่า จิตของเราอยู่ได้บังคับของความโลภ ความโกรธ ความหลง เช่น ตาเห็นรูป การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยเอาสติเข้าไปตั้งกำกับตามอายตนะนั้น เมื่อปฏิบัติได้ผลแก่กล้าแล้วก็จะเข้าตัดที่ต่อของอายตนะต่างๆ เหล่านั้น มิให้ติดต่อกันได้ คือว่าเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อได้ยินเสียงก็สักแต่ว่าได้ยิน ไม่ทำความรู้สึกนึกคิด ประชงประเต้งให้เกิดความพอใจหรือความไม่พอใจ ในสิ่งที่ปรากฏให้เห็นและได้ยินนั้น รูปและเสียงที่ได้เห็นและได้ยินนั้นก็ดับไป เกิดและดับอยู่ที่นั่นเอง ไม่ไหลเข้ามาภายใน อกุศลธรรม ความทุกข์ร้อนใจที่คอยจะติดตามรูปเสียงและอายตนะภายนอกอื่นๆ จะเข้ามาก็เข้าไม่ได้

สติที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น นอกจากจะคอยสกัดกั้นอกุศลธรรมและความทุกข์ร้อนใจที่จะเข้ามาทางอายตนะแล้ว สติเพ่งอยู่ที่รูปนาม เมื่อเพ่งถึงเห็นอยู่ก็ย่อมเห็นความเกิดดับของรูปนามที่ดำเนินไปตามอายตนะต่างๆ อย่างไม่ขาดสาย การเห็นการเกิดดับของรูปนามนั้น จะนำไปสู่การเห็นพระไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตนของสังขารหรืออสังขาร อย่างแจ่มแจ้ง

### วิธีฝึกอานาปานสติเบื้องต้น

กล่าว อานาปานสติ ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (2545, หน้า 247) กล่าวว่า อานาปานสติ หมายถึงสติกำหนดลมหายใจเข้าออก

วิธีฝึกอานาปานสติเบื้องต้น ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) บรรยายไว้ (2515, หน้า 3-23) สำหรับผู้สนใจฝึกอานาปานสติ สรุปได้ดังนี้

การปฏิบัติเรื่องอานาปานสติ มี 4 หมวด 16 ขั้นคือ

**หมวดที่ 1 กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** จัดการกับลมหายใจ ให้กายสังขาร สงบระงับ มี 4 ขั้นตอน

**ขั้นที่ 1** กำหนดรู้ลมหายใจยาว ศึกษาเรื่อง ลมหายใจยาวจนรู้ทุกแง่ทุกมุม ว่าลมหายใจยาวคืออะไร เกิดขึ้นแล้วเป็นอย่างไร มีอิทธิพลต่อร่างกายอย่างไร

**ขั้นที่ 2** กำหนดรู้ลมหายใจสั้น มีลักษณะอย่างไร มีอิทธิพลต่อร่างกายอย่างไร ต่างจากลมหายใจยาวอย่างไร เปรียบเทียบได้ว่า ลมหายใจยาวเป็นอย่างไร มีผลอย่างไร ลมหายใจสั้นเป็นอย่างไร มีผลอย่างไร

**ขั้นที่ 3** กำหนดรู้ลมหายใจทั้ง 2 ชนิดปรุงแต่งร่างกายอย่างไร ลมหายใจยาวทำให้ร่างกายปกติ ลมหายใจสั้นทำให้ร่างกายไม่ปกติ เช่น ยามโกรธ เหนื่อย ลมหายใจจะสั้น คุณรู้หลายแง่มุมเกี่ยวกับกายเนื้อและกายลม (ลมหายใจ) ว่ามันปรุงแต่งกัน

**ขั้นที่ 4** ทำกายสังขาร คือลมหายใจให้ระงับอยู่จนเกิดสมาธิ โดยการใช้เคล็ดวิธี 2 อย่างคือ **วังตามลม** กำหนดจุดให้สติวังตามลม 2 จุด คือ จุดที่ลมเข้าที่ปลายจมูก และจุดที่ลมไปสิ้นสุดที่สะดือ ซึ่งเป็นการกำหนดโดยสมมุติเพื่อให้สติคอยวังตามลมหายใจ ลมหายใจวังเข้าสติก็กำหนดตั้งแต่จมูกถึงสะดือ ลมหายใจวังออกสติก็กำหนดตั้งแต่สะดือถึงปลายจมูก เพื่อให้จิตวังตามอยู่ในเส้นทางนั้น เมื่อจิตไม่เหลวไหลออกนอกทางก็มาถึงขั้นต่อไปคือ **เฝ้าดูลม** กำหนดจุดที่ลมเข้า – ออก กระทบคือ ช่องจมูก ให้คอยกำหนดสติเฝ้าดูไว้ตลอดเวลาที่จุดนั้นทั้งลมเข้าและลมออกคอยระวังช่วงระงับที่หายใจเข้าไปก่อนจะกลับออกมา หรือหายใจออกมาก่อนจะกลับเข้าไป ระวังอย่าให้จิตหนีไปเสีย เมื่อทำขั้นเฝ้าดูได้ดี ก็ทำขั้นต่อไป คือ กำหนดหรือสร้างนิมิตตรงจุดที่เฝ้าดู เมื่อเฝ้าดูจนแน่น จะเกิดเป็นนิมิต จากมโนภาพ ซึ่งจะแตกต่างกันในแต่ละบุคคล อาจจะเป็นดวงแก้ว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หรืออะไรก็ได้ แล้วแต่จิตและร่างกายจะทำให้เห็นได้ เรียกว่า สร้างอุคคหนิมิตขึ้นมาสำหรับเฝ้าดูเพื่อให้เกิดความสงบระงับขึ้น เพื่อน้อมจิตไปบังคับนิมิตให้เปลี่ยนไปตามต้องการ เรียกว่า **ปฏิภาคนิมิต** เพื่อบังคับจิตให้ละเอียดขึ้น แต่อย่าคิดว่า เป็นเรื่องจริงจังเพราะเป็นเรื่องที่เราบังคับให้เป็นไปให้จิตประณีตขึ้นเท่านั้น เมื่อทำสำเร็จ คือ สำเร็จในการบังคับจิต บังคับกาย บังคับลมหายใจ ซึ่งที่แท้ก็คือ การที่บังคับลมหายใจมีผลไปยังร่างกาย กายถูกบังคับมีผลไปยังจิต จิตถูกบังคับจนสงบระงับลมหายใจที่ระงับ เมื่อกำหนดให้นิมิตหยุดเปลี่ยนให้ปรากฏชัดได้แล้ว จะเกิด ฌาน คือจะพบความรู้สึก 5 ประการ เรียกว่า วิตก วิจาร ปิติ สุข วิตกคือ จิตกำหนดที่อารมณ์คือ ปฏิภาคนิมิต วิจาร คือ จิตซึมซาบต่ออารมณ์นั้นอย่างทั่วถึง ปิติ ความรู้สึกพอใจ สุข คือความรู้สึกเป็นสุข เหลือเกิน จิตมารวมกันอยู่เป็นหนึ่ง เรียกว่า เอกัคคตา อารมณ์นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ทำได้ถึงขั้นนี้ก็จบหมวด

ที่ 1 กายานุปัสสนา เพราะว่า ลมหายใจก็คือกาย ร่างกายเนื้อก็คือกาย ที่สัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก เมื่อสามารถทำให้ลมหายใจระงับทำให้ร่างกายระงับถึงที่สุดแล้ว สติที่เป็นไปในกายนั้นก็สมบูรณ์

**หมวดที่ 2 เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หมวดนี้มี 4 ขั้นที่เกี่ยวกับเวทนา ซึ่งนับต่อเนื่องจากหมวดที่ 1 คือ

**ขั้นที่ 5** เอาปิตมาพิจารณาว่า ปิติคืออะไร มีลักษณะอย่างไร มีเหตุผลอย่างไร มีอิทธิพลอย่างไร

**ขั้นที่ 6** กำหนดเอาความสุขมาพิจารณาว่า ความสุขนี้เป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร มีเหตุอย่างไร มีผลอย่างไร มีอิทธิพลอย่างไร

**ขั้นที่ 7** รู้จิตสังขาร เครื่องปรุงแต่งจิต คือปิติและความสุขนั่นเองที่เรียกว่า เวทนา เวทนานี้จะมุ่งแต่งจิตให้คิดอย่างนั้น คิดอย่างนี้ เวทนาที่เป็นสุข ก็ปรุงแต่งจิตไปแบบหนึ่งเวทนาที่เป็นทุกข์ ก็ปรุงแต่งจิตไปอีกแบบหนึ่ง

**ขั้นที่ 8** ทำจิตสังขารให้ระงับอยู่ ให้ลอยกำลังลงโดยพิจารณาให้เห็นว่าความสุขนี้ไม่เที่ยง มันหลอกหลวงและเป็นมายา ผลที่เกิดขึ้นเป็นกิเลส เป็นความทุกข์ ไม่ปล่อยให้มันปรุงแต่งทำให้มันลอยกำลังลง เป็นการจัดการกับเวทนา เมื่อทำได้สมบูรณ์ก็จบหมวด เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

**หมวดที่ 3 จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** เป็นการปฏิบัติเกี่ยวกับจิตโดยตรง มี 4 ขั้นที่นับต่อจากหมวดที่ 2 คือ

**ขั้นที่ 9** กำหนดจิต ขณะที่เราหายใจเข้าอยู่ หายใจออกอยู่ จิตกำลังเป็นอย่างไร เช่น กำลังมีปิติ มีสุข กำลังมีโลภะ — ไม่มีโลภะ กำลังมีภีชะ — ไม่มีภีชะ ฯลฯ ขั้นนี้เป็น การดูว่าจิตกำลังเป็นอย่างไร จนคล่องแคล่วดี

**ขั้นที่ 10** บังคับจิตให้ปราโมทย์อย่างเดียว บังคับให้ปราโมทย์อยู่ตลอดเวลา ที่ว่า อภิปุโมทยํ จิตฺตํ อุตฺตสิสุสํมิตฺติกฺขติ ปสุตฺตสิสุสํปิติ สิกฺขติ หายใจเข้าอยู่หายใจออกอยู่

**ขั้นที่ 11** บังคับให้หยุด ให้ตั้งมั่น ให้แน่วแน่ ให้มั่นคง ไม่ให้รู้สึกปราโมทย์แล้ว เพื่อให้เป็นสมาธิที่แน่วแน่ไม่เนื่องด้วยของค์มาน ไม่เนื่องด้วยอะไรทั้งหมด ตลอดเวลาหายใจเข้าจิตก็หยุด หายใจออกจิตก็หยุด

**ขั้นที่ 12** ทำจิตให้เกลี้ยงจากอารมณ์ที่มาเกาะเกี่ยวจิต บังคับจิตให้เปลื้องจากอารมณ์ที่มาเกาะเกี่ยว จบขั้นนี้ก็จบหมวดที่ 3 คือ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

**หมวดที่ 4 ฌมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** ศิกษาธรรมมี 4 ขั้น ที่นับจากหมวดที่ 3 คือ

**ขั้นที่ 13** เห็นชัดแจ้งในความเป็นอนิจจังของสังขารทั้งปวง หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่ด้วยความเห็นแจ้งแห่งอนิจจัง ให้ดูแต่ข้างในแม้แต่ลมหายใจก็ไม่เที่ยง ลมหายใจสั้นก็ไม่เที่ยง การ



ปรุ้งแต่งลมหายใจก็ไม่เที่ยง จิตสังขารที่สงบระงับก็ไม่เที่ยง ปฐมณาก็ไม่เที่ยง จิตปราโมทย์ก็ไม่เที่ยง จิตตั้งมั่นก็ไม่เที่ยง สมาธิก็ไม่เที่ยง ชั้นนี้สำคัญมากถ้าไม่เห็นความไม่เที่ยงก็ไม่ผลต่อไป ถ้าเห็นความไม่เที่ยงชัดแจ้งก็มีผลขั้นต่อไป

**ขั้นที่ 14** วิราคานุปัตติ เห็นอยู่ซึ่งความคลายออกแห่งความยึดมั่นถือมั่น ดูความจางคลายของกิเลส พอเห็นความไม่เที่ยง หนัก ๆ เข้าก็เกิดความจางคลายของความยึดมั่นที่น้อยลง ๆ

**ขั้นที่ 15** นิโรธานุปัตติ เห็นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งความดับลง ๆ แห่งความยึดมั่นและความทุกข์ กิเลสดับไป นั่งดูว่ากิเลสดับไป ความทุกข์ดับไปอย่างไร การคลายเรียกว่า มรรค การดับเรียกว่า ผล

**ขั้นที่ 16** ปฏินิสัคคานุปัตติ ดูความสำเร็จเห็นความสลัดคืนอยู่ตลอดเวลาหายใจเข้าออกอยู่ จบหมวดนี้ซึ่งเกี่ยวกับธรรมทั้งนั้น จึงเรียกว่า ชัมมานุปัตตสนาสติปฏิฐาน ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2515, หน้า 23) สรุปไว้ดังนี้

รวมด้วยกัน 4 หมวดเรียกว่า สติปฏิฐาน 4 ถ้าสติปฏิฐาน 4 ทำได้สมบูรณ์ อย่างนี้ มันก็เป็นผลคือความดับทุกข์หมด เมื่อเราเจริญสติปฏิฐาน 4 อยู่อย่างมี โทษณงค์ 7 มีตามขึ้นมาด้วย เมื่อสติปฏิฐาน 4 สมบูรณ์ ก็ชื่อว่า โทษณงค์ 7 สมบูรณ์ มีสติ ชัมมวิริยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขาอยู่ครบถ้วน เมื่อเราปฏิบัติอยู่ใน 16 ชั้นนี้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อทำสติปฏิฐาน 4 สมบูรณ์ โทษณงค์ 7 ก็สมบูรณ์ เมื่อโทษณงค์ 7 สมบูรณ์ วิชา และวิมุติก็ สมบูรณ์ ญาณทั้งหลายเรียกว่า วิชาที่สมบูรณ์ ก็ตัดกิเลส แล้วก็วิมุติเรื่องนั้น ก็จบกันเท่านั้น

แนวทางการปฏิบัติธรรมที่เน้น สมถะ - วิปัสสนา ยังมีรายละเอียดที่แตกต่างกันแล้วแต่อาจารย์ผู้สอนแต่ละสำนัก ในปัจจุบันมีสำนักปฏิบัติธรรมมากมาย ซึ่งผู้ที่ไปปฏิบัติจะต้องใช้วิจารณญาณของตนว่าแนวทางใดเหมาะสมกับจริตหรืออุปนิสัยของตน

นอกจากการปฏิบัติที่เน้นสมาธิเป็นหลักดังกล่าวมาแล้ว มีแนวทางปฏิบัติธรรมอีกกลุ่มหนึ่งที่มุ่งปฏิบัติโดยวิธีที่สติมีบทบาทสำคัญ และใช้สมาธิเพียงขั้นที่จำเป็น ซึ่งเรียกว่า การเจริญสติ

### การเจริญสติ

#### ความหมายของสติ

**สติ** หมายถึงตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2545, หน้า 279) กล่าวว่า สติ หมายถึง ความระลึกได้ ความสำนึกพร้อมอยู่

ลักษณะการทำงานของสติ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 318 – 319) กล่าวถึงลักษณะการทำงานของสติ และประโยชน์จากการฝึกฝนในเรื่องสติ สรุปได้ดังนี้

ลักษณะการทำงานของสติ นั่นคือการไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อย อารมณ์ ให้ผ่านเมื่อไร หรือไม่ปล่อยให้ความนึกคิด ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ ต่าง ๆ แต่เฝ้าคอย ระวัง เหมือนจับตาอารมณ์ที่ผ่านมาแต่อย่างมุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อต้องการ กำหนดอารมณ์ใด ก็เข้าจับดูติด ๆ ไป ไม่ยอม ให้คลายหาย คือนึกถึงหรือระลึกไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม ...

และ

ในแก่นิเสส สติเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอมให้ความชั่วเกิดขึ้นในจิต และไม่ยอมให้ใช้ความคิด ผิดทาง

ในด้านนำหนูน สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสรับรู้ ความนึกคิด และ พฤติกรรมทุกอย่าง ให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ และจึงเป็นเครื่องมือสำหรับยึดหรือเกาะกุมอารมณ์ใด ๆ ก็ตาม ดูจเอวาวงไว้ข้างหน้าจิต เพื่อพิจารณาจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

ในทางปฏิบัติของพุทธธรรม เน้นความสำคัญของสติมากอย่างที่กล่าวว่า สติจำปรารภณา (คือต้องนำมาใช้) ในกรณีทั้งปวงหรือสติมีประโยชน์ทุกกรณี ...

มีคำเปรียบว่า สติ เป็นเหมือนเสาหลัก เพราะ ปักแน่นในอารมณ์ หรือเหมือนบานประตู เพราะเฝ้าอายตนะต่าง ๆ ที่เป็นทางรับอารมณ์ ตรวจดูอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา

### ประโยชน์ของการฝึกฝนสติ

1. ควบคุมรักษาสภาพจิตให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้และ กระแสความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันออกไปซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ ตรึงกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่ และ ทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย
2. ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่าเป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่าง ๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายใน โลกอย่างได้ผลดี
3. ในภาวะจิตที่เป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด ทำ ขอบเขตการรับรู้และความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่าง ๆ หรือให้เป็นไปต่าง ๆ ได้
4. โดยการยึดหรือจับเอาอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณาวางไว้ต่อหน้า จึงทำให้การ พิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เท่ากับเป็นฐานในการสร้างเสริมปัญญาให้เจริญบริบูรณ์

5. ชำระพฤติกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง (ทั้ง กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม) ให้บริสุทธิ์ อิสระ ไม่เกื้อกมลหรือเป็นไปด้วยอำนาจต้นหาอุปาทาน และร่วมกับสัมปชัญญะ ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้น เป็นไปด้วยปัญญา หรือเหตุผลบริสุทธิ์ล้วน ๆ

### สติ – สัมปชัญญะ เป็นองค์ธรรมหลักของสติปัญญา

สติ เป็นตัวเกาะจับสิ่งที่จะพิจารณา เช่น ลมหายใจ หรือการเคลื่อนไหวของร่างกาย การทำงานของจิต เป็นต้น สัมปชัญญะ คือตัวปัญญาที่รู้ชัดต่อสิ่งหรืออาการที่ถูกพิจารณา ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร ตามความเป็นจริง โดยไม่เอาความรู้สึกชอบ – ชังของตนไปปรุงแต่ง การมีสติ สัมปชัญญะ อยู่ตลอดเวลาจึงเป็นการมีสิ่งที่มีคุ้มครองตนเองให้พ้นจากความประมาท ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2544, หน้า 312) กล่าวว่า

พุทธธรรม เน้นความสำคัญของสติ เป็นอย่างมาก ในการปฏิบัติจริยธรรมทุกชั้น การดำเนินชีวิต หรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติ กำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียก โดยเฉพาะว่า “อัปมาท” คือความไม่ประมาท อัปมาทนี่ เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่ง สำหรับความก้าวหน้าในระบบ จริยธรรม มักให้ความหมายว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความ ได้ว่าการระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาส สำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำ และ ต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำด้วย ความจริงใจ และ พยายามก้าวรุดหน้าอยู่ตลอดเวลา

การเจริญสติ คือการรู้กายรู้ใจตามความเป็นจริง การรู้ทันว่าเกิดอะไรเกิดขึ้นกับกาย รู้ทันว่าอะไรเกิดขึ้นที่ใจ เป็นการดูให้เห็นสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกับกายกับใจแบบตรงไปตรงมาอย่างต่อเนื่องและเป็นปัจจุบัน ดังที่พระอาจารย์เกริกพงษ์ เตชธัมโม (ม.ป.ป., หน้า31) กล่าวไว้ในหนังสือมหัศจรรย์แห่งใจว่า “การเฝ้ารู้กายรู้ใจภายในของตนอยู่เสมอในทุกอิริยาบถ ทุกการกระทำ พุคคิด ในขณะที่ปัจจุบันที่ตนรู้ตนอยู่ เสมอนั้นแหละคือการปฏิบัติธรรมที่แท้จริง ” โดยนัยแห่งความหมายนี้การเจริญสติจึงสามารถปฏิบัติได้ตลอดเวลา นับตั้งแต่ลืมตาขึ้นมาทำให้รู้สึกตัวอยู่ในทุกอิริยาบถของการกระทำ พุค คิด การรู้สึกตัว จะต่างจากการรู้ตัวตามธรรมดา ตามสัญชาตญาณซึ่งเราก็ทำอะไรได้ เช่น การอ่านหนังสือ บางทีก็อ่านได้แต่ไม่ค่อยรู้เรื่องเท่าไร เพราะใจไปคิดเรื่องอื่นด้วย แต่การมีสติที่ต้องฝึกหรือเจริญให้เกิดขึ้นคือ การมีสติคือ ความรู้สึกตัว และสัมปชัญญะ คือรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่ภายในกายในใจของตน

พระอาจารย์เกริกพงษ์ เตชธัมโม (ม.ป.ป., หน้า 26) กล่าวไว้ในหนังสือธรรมแห่งใจว่า

... ขณะทำอะไรมันก็รู้หน้าที่ที่ทำอยู่ แล้วมันก็ทำไปตามความสามารถของตน  
นั้นเป็นอาการ “รู้” ธรรมดาเท่านั้น

แต่เราต้องมีตัว “รู้สึกตัว” เกิดขึ้นซ้อนทับลงไป ในการกระทำนั้นอีกครั้งหนึ่ง  
เป็นการขำอาการกระทำนั้นอีกที คือรู้ตัวที่ 2 จึงจะเรียกว่าเป็น “รู้ในรู้” หรือสติมรรค  
สติผลเป็นสติของการเจริญธรรม คือตัวนี้แหละ

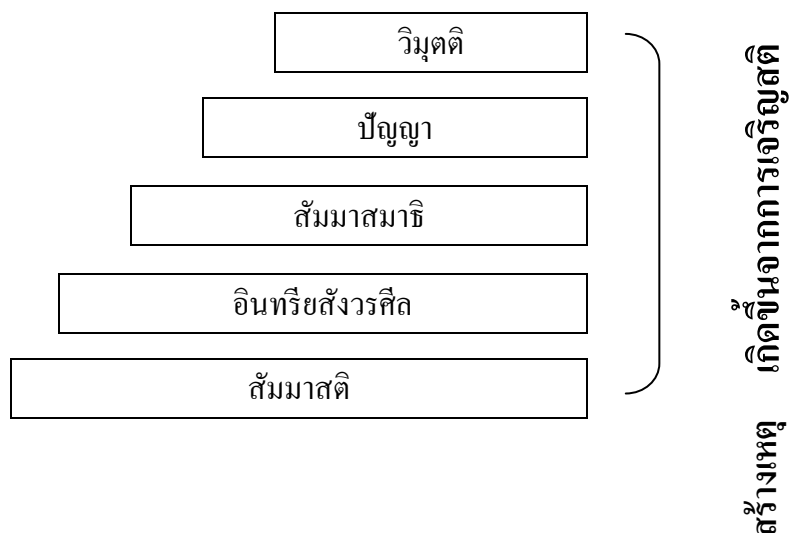
“รู้ทำ” เป็นสติตัวแรก “ขณะทำก็รู้” เป็นสติตัวที่ 2 หรือรู้ในรู้ คือตัวนี้ ต้องเผื่อ  
เผื่อรู้ เผื่อเห็น ตัวรู้นี้บ้อย ๆ เท่าที่จะทำได้จนเกิดความชำนาญ จิตนั้นจะได้ไม่วิ่งออกไป  
ยึดอดีต อนาคต จิตจะมีงานทำอยู่ภายในกาย ในใจตน มันจะไม่คิดฟุ้งซ่านปรงไปใน  
เรื่องต่าง ๆ จนเกิดอุปาทานขึ้นได้

หากมีสติตัวนี้เกิดขึ้นได้นาน ๆ ตลอดสาย จิตจะสงบเย็นเป็นปกติ กายก็สบาย ใจ  
ก็สบาย เบากาย เบาใจจริง ๆ จิตมันจะนิ่งเงียบ หนักแน่น มันคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด  
ที่จะทำให้เกิดทุกข์ทางใจขึ้นได้ ความสงบนิ่งเงียบอันเกิดจากผลของมันนั่นแหละ คือ  
ตัวสมาธิแท้ ๆ แล้วมันเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของการเจริญสติต่างหาก

สมาธินั้นไม่ต้องไปทำมัน เพียงแต่การเจริญสติ รู้กายรู้ใจ ให้เท่าทันปัจจุบันของ  
จิตจริง ๆ ที่ “รู้” เท่านั้น ผลนั้นจะเกิดเป็นสมาธิตัวแท้ ๆ โดยสมบูรณ์ในนั่นเอง มันมี  
อยู่ในนั้นพร้อม

แม้แต่การนั่งหลับตากำหนดลมหายใจก็ต้องมีสติตามรู้อยู่กับปัจจุบันเช่นกัน เพราะ  
สติเป็นแม่ทัพใหญ่ในกองทัพธรรม สติจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของการปฏิบัติธรรม

การเจริญสติเป็นเหตุใกล้ที่ทำให้เกิดผลในทางธรรมตามมาดังภาพที่ 2.4

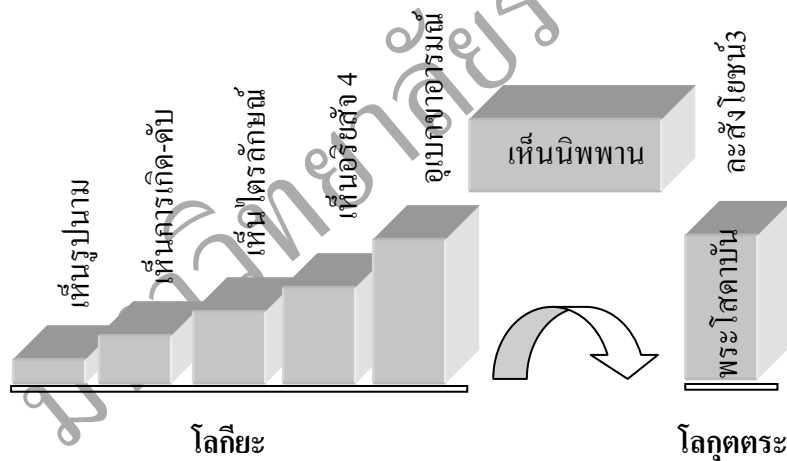


การเจริญสติ

ภาพที่ 2.4 แสดงผลของการเจริญสติ

ที่มา: ประเสริฐ อุทัยเฉลิม, 2552, หน้า 33

จากภาพจะเห็นว่า การเจริญสติ เป็นสิ่งเดียวที่เราทำได้เพราะ เป็นการสร้างเหตุ ให้เกิดผลในลำดับต่าง ๆ เช่น เมื่อเจริญสติอยู่กับการทำงาน มีเสียงเพลงดังมากมากระทบหู รู้สึกรำคาญก็กำหนดจิตที่รำคาญนั้น จนเห็นว่า เมื่อรูป (เสียง) มากระทบ นาม (ใจ) ก็สั่นไหว (รำคาญ) เมื่อดูไปนานๆ ความรำคาญก็เริ่มหายไป จะเห็นการเกิด-ดับ แล้วเกิดรำคาญขึ้นมา แล้วหายไป ดูไปเรื่อย ๆ จะเห็นว่า มันเกิดขึ้นแล้วดับไป เมื่อจิตตั้งมั่นมากขึ้น จะเห็นว่า ทุกข์ (ความรำคาญ) เกิดขึ้นแล้วค่อย ๆ ลดลงแล้วหายไป (อนิจจัง) ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ (ทุกขัง) บางครั้งอาจตั้งอยู่นาน อยากให้ดับก็ไม่ดับ แต่เมื่อค่อย ๆ ดับแล้ว อยากให้เกิดก็ไม่เกิด ไม่อาจบังคับบัญชาได้ เริ่มเข้าใจอนัตตาด้วยตัวเอง เมื่อเห็นไตรลักษณ์ไปเรื่อย ๆ เจริญสติไปเรื่อย ๆ วันหนึ่งมีสิ่งกระทบอารมณ์สติมาทัน จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เริ่มเข้าใจว่า ทุกข์ ที่เราเฝ้าดูนั้น เมื่อรู้ทุกข์ ทุกข์ก็ดับไป เกิดการดับว่าง ทำให้เกิดปัญญาเห็นต้นเหตุที่จิตร้อนรน เมื่อจิตละสมุทัยคือต้นเหตุแห่งทุกข์ก็จะมีความสงบเย็น (นิโรธ) การดำรงชีวิตจึงเป็นปกติสุขไม่มีกิเลสมาชักนำไปห่อเวร เช่น ไม่โกรธ จนจิตร้อนรนหรือไม่ว่ากล่าวผู้ใด จึงเกิดเป็นสัมมาทั้ง 8 ในอริยมรรคอย่างสมบูรณ์ ดังภาพที่ 2.5



ภาพที่ 2.5 แสดงขั้นตอนการบรรลุธรรม

ที่มา: ประเสริฐ อุทัยเฉลิม, 2552, หน้า 36

การเจริญสติเพื่อให้เกิดผลถึงที่สุดแห่งทุกข์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ตามแนวทางของสติปัฏฐาน 4 ด้วยการเริ่มที่ดูกาย จูจิต ตามที่เป็นจริง ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2544, หน้า 324 – 325) กล่าวถึงกระบวนการปฏิบัติไว้ สรุปความได้ดังนี้

## กระบวนการปฏิบัติในการเจริญสติ

### 1. องค์ประกอบในกระบวนการปฏิบัติประกอบด้วย

ฝ่ายกระทำ คือ ฝ่ายที่คอยสังเกตตามความรู้สึก การเคลื่อนไหวของร่างกาย และความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันขณะนั้นๆ ซึ่งเป็นองค์ธรรมหลักในสติปัฏฐาน คือ สติกับสัมปชัญญะ โดยสติ เป็นตัวจับสิ่งที่จะพิจารณาไว้ สัมปชัญญะเป็นตัวปัญญา ที่รู้ชัดต่อสิ่งหรืออาการที่พิจารณานั้น ตามความเป็นจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร เช่น ขณะที่เราเดินที่รู้ชัดว่ากำลังเดิน ไปไหน ไปทำอะไร โดยรู้ตามความเป็นจริงปราศจากการปรุงแต่ง

ฝ่ายถูกกระทำ คือ อาการเคลื่อนไหวทางกาย หรือความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะนั้นๆ

2. การตามดูรู้ทัน เป็นการดู-เห็น-เข้าใจ ว่าอะไรกำลังเป็นอย่างไร ปรากฏผลอย่างไร โดยไม่เกิดปฏิกริยาใดๆ ในใจ ไม่มีการคิด วิचारณ วิวินิจฉัยว่า ดี-ชั่ว-ถูก-ผิด ไม่ใส่ความโน้มเอียงในใจหรือความยึดมั่นถือมั่นว่า ชอบ-ไม่ชอบ ถูกใจ-ไม่ถูกใจ ไม่คิดผนวกว่าเป็นของเรา ของเขา ตัวเรา ตัวเขา เป็นต้น เช่น เมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้น ก็พิจารณาสภาวะที่เกิดขึ้นเผื่ออาการที่เกิดขึ้น-ดับไป โดยไม่เข้าไปร่วมเป็นทุกข์ (ของเรา) หรือ ไม่ไปช่วยเร่งให้ดับด้วยการคิดว่าทุกข์นี้ไม่ดีควรหลบไปคิดเรื่องอื่นแทน ซึ่งจะทำให้ไม่เห็นสภาวะของทุกข์ และต้นเหตุของทุกข์ตามที่เป็นจริง

การเจริญสติตามหลักการดังกล่าวจึงเป็นการปฏิบัติธรรมที่สามารถปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวัน ในการดำเนินชีวิตปกติโดยไม่ต้องหลีกเลี่ยง ไปนั่งหลับตาภาวนาเป็นช่วง ๆ คือพอไปปฏิบัติธรรมแบบสมถะ - วิปัสสนา ได้รับความสงบ จิตสงบลิ้มทุกข์ได้ชั่วขณะหนึ่ง พอออกมาพบสภาพที่ทำให้ทุกข์ก็ต้องกลับมาปฏิบัติอีก การปฏิบัติสมถะ - วิปัสสนา จึงต้องทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์เสียก่อน ซึ่งไม่อาจกำหนดว่าใครจะสำเร็จเมื่อใด ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล ผู้ที่จะปฏิบัติจึงต้องมีเวลาทุ่มเท เช่น ภิกษุสงฆ์ที่มุ่งปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง สำหรับฆราวาสที่มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติไม่ออกบวชหรือไปอยู่วัดปฏิบัติธรรมจนสำเร็จ การเจริญสติในชีวิตประจำวันอาจเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่จะทำให้ค่อย ๆ ดับทุกข์ในใจตนจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังที่พระอาจารย์เกริกพงษ์ เดชธัมโม (ม.ป.ป., หน้า 3 และหน้า 27 – 29) กล่าวไว้ในหนังสือมัทศรธรรมแห่งใจ ว่า

นักมวยที่ฝึกซ้อมกระสอบทรายจนชำนาญ มันเป็นการชกฝ่ายเดียวโดยไม่มีการต่อสู้ของฝ่ายตรงข้าม ยังไม่เจอของจริง ผลนั้นจึงดูเหมือนเป็นผู้ชนะตลอดเวลา เหมือนกับการนั่งหลับตาทำสมาธิ พอจิตสงบก็ลิ้มทุกข์ไปชั่วขณะหนึ่ง มันเป็นการลิ้ม

ทุกข์หรือสิลาทัพบัญญา ยังมีใช้การดับทุกข์ที่แท้จริง เพราะพอออกจากสมาธิเจอสผัสสะก็เกิดทุกข์ได้อีก ของจริงก็ต้องดับกันตรงผัสสะข้างนอกทันทีที่กระทบก็จบลงแค่นั้น ทุกข์จะไม่สามารถเข้าถึงใจได้เลยจึงจะใช้

ดังนั้นผลแท้ ๆ จะพิสูจน์ได้ต่อเมื่อเจอสผัสสะขณะลืมตา คือ การอยู่กับชีวิตจริง ๆ หรือ การขึ้นชกบนเวทีชีวิตอีกที จะต้องพบกับคู่ต่อสู้ทั้งนอกใน ในลีลาต่าง ๆ ที่ได้ตอบมาให้ ได้ทันจริง ๆ การชกในที่นี่มิใช่หมายถึงการต่อสู้ชกตีทางกายภายนอกกับใคร แต่หมายถึงสติปัญญาที่ต่อสู้ห้าหน้ากับกิเลส คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ที่เกิดขึ้นมาภายในจิตของคนเท่านั้น

การเจริญสติในชีวิตประจำวันด้วยการดูกายเคลื่อนไหว คูใจนึกคิดนั้นสำหรับผู้เริ่มฝึกปฏิบัติ การดูกายอาจจะง่าย แต่จำเป็นต้องดูให้ชัดตลอดเวลา ส่วนการดูจิตนั้นเป็นการดูที่ละเอียดอ่อนเพราะความเคยชินของคนในยุคที่ผ่านระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ คือการฝึกให้คิดวิเคราะห์ วิเคราะห์ ด้วยเหตุด้วยผล จึงมักคุ้นเคยกับการอ่านตำรา และการคิดวิเคราะห์ถูกฝึก ดี ชั่วมากกว่าการดูให้เห็นตามที่เป็นจริง ในเรื่องนี้ ประเสริฐ อุทัยเฉลิม (2552, หน้า 33 – 34) ได้แนะนำไว้ในหนังสือ คู่มือชีวิตปริศนา ว่า

การเจริญสติเป็นสิ่งเดียวที่เราทำได้ นอกจากนั้นตั้งแต่สัมผัสมาสดิขึ้นไป เราทำอะไร ไม่ได้สักอย่างเมื่อไรก็ตามที่เราพยายามจะเข้าไปทำ (ตั้งแต่สัมผัสมาสดิขึ้นไป) ด้วยตัวของเราเอง เมื่อนั้นจะเกิดความแปรปรวนทันที เปรียบเสมือนนาฬิกาไขลานสมัยก่อนที่ใช้การหมุนเม็ดมะขม สิ่งที่เราทำได้มีเพียงการไขลานเท่านั้น เมื่อไขลานแล้วเข็มวินาทีจะหมุนไปเอง เข็มสั้นเข็มยาวก็จะเดินเอง เดินไปตามเหตุตามปัจจัยที่เริ่มต้นด้วยการไขลาน ฉะนั้นนั่น การไขลานก็คือการเจริญสติ เมื่อไรก็ตามที่มีคนพยายามแทรกแซงอยากเกิดปัญญาให้เร็วขึ้น จึงไปดึงเม็ดมะขมแล้วหมุนเข็มด้วยตัวเอง เมื่อนั้นการทำงานของนาฬิกาจะเพี้ยนทันที การแทรกแซงในที่นี้ก็คือ การคิด นั่นเอง

เพราะการเจริญสติคือการรู้ การคิดจึงเปรียบเหมือนเหรียญคนละด้าน หากเกิดสภาพคิดก็จะหลุดออกจากสภาพรู้ทันที ตัวอย่างเช่น ขณะที่ความโกรธกำลังเกิดขึ้น ท่านรู้แล้วว่าสิ่งนี้กำลังเกิด ท่านจึงเริ่มคิดว่าสิ่งนี้คืออะไร และเริ่มเรียกมันว่า “โกรธ” แทนที่จะดูความโกรธความทุกข์ไปตามจริง กลับไปคิดว่าโกรธไม่ใช่ออย่างนั้นอย่างนี้ สภาพรู้จึงขาดทันทีตั้งแต่ที่ท่าน “เริ่มคิด” แล้ว สิ่งที่ท่านจะไม่เห็นก็คือ ไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ไตรลักษณ์เป็นหัวใจพื้นฐานในการบรรลุนิพพาน ปัญญาทั้งหมดมีฐานเริ่มต้นที่ไตรลักษณ์ หากท่านคิดทุกอย่างก็จบ

วิธีฝึกปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมที่เน้นสติเป็นหลักในปัจจุบัน มีสำนักปฏิบัติธรรมที่ฝึกปฏิบัติ ด้วยวิธีเจริญสติอยู่หลายแห่ง เช่น สถานปฏิบัติธรรมวัดแพร่แสงเทียน จังหวัดแพร่ เป็นสถานฝึก

กรรมฐานแบบกายคตาสติไม่หลับตา ตามแนวของหลวงปู่เทียณ จิตตสุโก เรียกว่า การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว และที่วัดป่าโสมพนัส จังหวัดสกลนคร ซึ่งปฏิบัติกรรมฐานเดียวกับหลวงปู่เทียณ โดยมีพระอาจารย์สุริยา มหาปัญญา เจ้าอาวาสวัดป่าโสมพนัส เป็นพระวิปัสสนาจารย์ผู้ฝึกสอน เป็นต้น

การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงปู่เทียณ จิตตสุโก

หลวงปู่เทียณ จิตตสุโก (พันธ์ อินทสง) ได้ค้นพบวิธีการฝึกฝนจิตให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ ตามหลักคำสอนของพระพุทธธรรม โดยอาศัยวิธีการที่เรียกว่า “การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว” ซึ่งใจความหลักของการฝึกจิตแบบนี้คือ “การดูกายเคลื่อนไหวและดูจิตใจนึกคิด” โดยมีสติเข้าไปกำหนดรู้ ซึ่งไม่ใช่การเข้าไปกอดหรือข่มอารมณ์ที่เกิดขึ้น เป็นแต่เพียงทำความรู้สึกตัวให้มากพอ เพื่อให้สภาพจิตเกิดญาณเข้าไปสู่สังขารมความจริงของชีวิตตามธรรมชาติ

การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวสามารถปฏิบัติได้ในทุกอิริยาบถและตลอดเวลา เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อยต่างๆ ส่วนในอิริยาบถนั่งจะนั่งท่าใดก็ได้ เช่น การนั่งพับเพียบ นั่งเหยียดขา นั่งขัดสมาธิ หรือนั่งเก้าอี้ แต่ในขณะที่ทำอยู่นั้นไม่ต้องหลับตา ซึ่งเรียกวิธีการดังกล่าวอีกอย่างว่า การสร้างจังหวะมืออยู่ 14 จังหวะคือ



ท่าเตรียมเอามือวางไว้  
ที่ขาทั้งสองข้าง...คว่ำไว้



1. พลิกมือขวาตะแคงขึ้น...  
ทำซ้ำๆ...ให้รู้สึก



2. ยกมือขวาขึ้นครึ่งตัว...  
ให้รู้สึก...มันหยุดก็ให้รู้สึก





3. เอามือขวามาที่สะดือ..

ให้รู้สึก



4. พลิกมือซ้ายตะแคงขึ้น..

ให้รู้สึก



5. ยกมือซ้ายขึ้นครึ่งตัว...

ให้รู้สึก



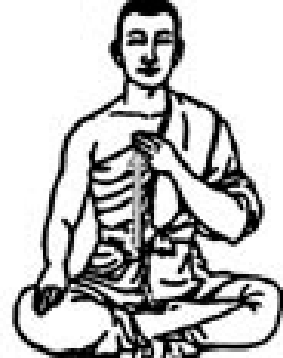
6. เอามือซ้ายมาที่สะดือ...

ให้รู้สึก

7. เลื่อนมือขวาขึ้น  
ที่หน้าอก...ให้รู้สึก

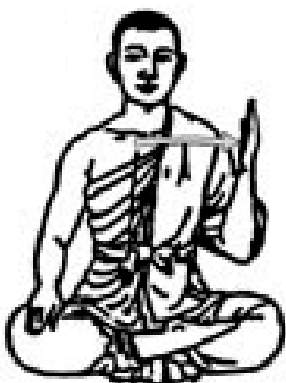
8. เอามือขวาออกตรงข้าง...

ให้รู้สึก



9. ลดมือขวาลงที่ขาขวา

ตะแคงไว้...ให้รู้สึก



10. คว่ำมือขวาลงที่ขาขวา...

ให้รู้สึก



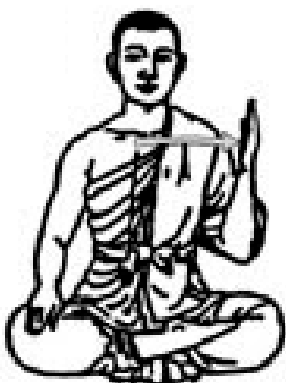
11. เลื่อนมือซ้ายขึ้น

ที่หน้าอก...ให้รู้สึก



12. เอามือซ้ายออกมา

ตรงข้าง...ให้รู้สึก



13. ลดมือซ้ายออกที่ขาซ้าย

ตะแคงไว้...ให้รู้สึก



14. คว่ำมือซ้ายลง

ที่ขาซ้าย...ให้รู้สึก



ภาพที่ 2.6 การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว 14 จังหวะ  
ที่มา: สมหาปัญญาโยกิกขุ, 2552, ไม่ปรากฏเลขหน้า

พอครบทุกจังหวะ ก็ให้ทำต่อไปเรื่อยๆ และให้มีสติกำหนดรู้การเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ให้มีสติกำหนดรู้ให้เป็นเสมือนลูกโซ่ที่เกี่ยวกันไปเรื่อยๆ อย่าให้ขาดตอน เมื่อเปลือกคิดออกไปก็ให้กำหนดรู้กลับเข้ามา ทำความรู้สึกอยู่ที่มือที่เคลื่อนไหวดั้งเดิม จนเป็นความรู้สึกตัวที่แจ่มชัดเป็นมหาสติ ที่สามารถกำหนดรู้ทันอาการของกายที่เคลื่อนไหวและจิตที่นึกคิดตามความเป็นจริงเกิดเป็นความรู้แจ้งในสังขารมัจฉินมา

การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวเป็นอุบายในการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งพระพุทธานันทกิกขุ (หลวงพ่อดุสิตเรก พุทธยานันโท) (2551, หน้า 16) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ เคลื่อนไหวไปสู่ความรู้สึกตัวทั่วพร้อม (ภายใน 7 วัน) ว่า

การภาวนาแบบรู้ต้นเบิกบาน โดยใช้การเคลื่อนไหวแบบของหลวงพ่อดุสิตเรก จิตตสุโก เป็นอุบายเป็นสิ่งที่ง่าย เบาสบายและได้ผลไว เพราะเป็นการสัมผัส กับตัวรู้ตรง ๆ ตัวรู้เป็นสภาวะปรมาตถ์ การใช้มือเคลื่อนไหว ก็เพื่อปลุกความรู้สึก ตัวขึ้นมาเป็น อารมณ์กรรมฐาน ก็คือการเอาปรมาตถ์เป็นอารมณ์ปฏิบัติ นั้นจึงเป็นทาง ลัดสู่วิปัสสนา โดยไม่ตรงไปหลงอยู่ในอารมณ์สมถะนานเกินไป

การเจริญสติตามแบบดังกล่าวเป็นการเจริญสติที่มีทั้งรูปแบบในการใช้มือสร้างจังหวะ การเดินจงกรมและการรู้สึกตัวในการกระทำ พุค คิด ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งพระอาจารย์ที่สอนในสายของหลวงพ่อดุสิตเรก ในขณะนี้มียุอยู่หลายรูปและมีสำนักปฏิบัติอยู่หลายแห่ง

แนวความคิดการเจริญสติอีกแบบหนึ่ง เป็นการเจริญสติที่ไม่มีรูปแบบในการฝึกปฏิบัติ เป็นการเน้นให้รู้สึกตัว ในทุกอิริยาบถในการดำเนินชีวิตประจำวัน ที่พระอาจารย์เกริกพงษ์ เตชธัมโม (ม.ป.ป., หน้า 27 - 30) อธิบายไว้ในหนังสือมหัศจรรย์แห่งใจ ดังนี้

ระยะที่ 1 การเจริญสติทำได้เมื่อไร

การเจริญสติทำได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุกอิริยาบถ ทุกการกระทำ พุด คิด เช่น ตื่นนอน  
ขึ้นมา รู้สึกตัว อาบน้ำก็รู้ ถูสบู๊ก็รู้ ราดน้ำก็รู้ เสร็จแล้วก็รู้ สวมเสื้อผ้าก็รู้ กายสดชื่นเย็นสบายก็รู้ หรือใน  
การกินอาหารก็สามารถกินอย่างมีสติ คือ กำลังกินก็รู้ ตักอาหารก็รู้ กำลังเคี้ยวก็รู้ รสอย่างไรก็รู้ จิตชอบ  
ไม่ชอบก็รู้ เป็นต้น

การเจริญสติในชีวิตประจำ โดยการคอยจับสังเกตรู้ชัดในอาการทางกายและทางจิต เป็น  
แนวทางเพิ่มพูนสติให้เข้มแข็ง เป็นการฝึกจิตซึ่งทำให้จิตได้เรียนรู้อารมณ์และสภาวะธรรมต่างๆ ทั้งความรัก  
ความโลภ ความโกรธ ความหลง และจะเกิดปัญญาในที่สุด

### ระยะที่ 2 เมื่อจับสติได้ชำนาญแล้ว

ให้พิจารณาการกระทำนั้นๆ ว่าจิตสั่งให้ทำอะไรบ้าง ทำอย่างไร

### ระยะที่ 3 น้อมให้เกิดปัญญา

ให้เฝ้าดู การเกิดดับของ ความคิด และอารมณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อเห็นไตรลักษณ์ และอริยสัจ ใน  
ที่สุด

พระวิปัสสนาจารย์ที่สอนให้เจริญสติโดยเน้นความรู้สึกตัว ในวิถีชีวิตประจำวันโดยไม่มีรูปแบบ  
อีกรูปหนึ่งคือ พระอาจารย์นวลจันทร์ กิตติปัญโญ (กิตติปัญโญ) (2552, หน้า 21-22) พระอาจารย์มี  
คำเตือนเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมไว้ในหนังสือเพียงแค่ว่า อย่าปฏิบัติธรรมเพื่ออวดผู้อื่นดังนี้

อย่าปฏิบัติธรรมเพื่อโชว์ใคร รวมทั้งโชว์ตัวเองด้วย  
เพราะถ้าเป็นการปฏิบัติเพื่อการโชว์แล้ว  
เราก็จะพยายามทำหรือปฏิบัติเพื่อให้ดูดี  
อาจเป็นการคิดค้นหาวิธีการต่าง ๆ รูปแบบต่าง ๆ  
เพื่อให้ดูดีเรียบร้อยสวยงามหรือยิ่งใหญ่อลังการ  
หรือเรียบง่ายติดดิน ใส่ชุดเสี้าหมอง ไซ้ เป็นต้น  
แล้วยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างนั้น . . .

และ

เพราะปฏิบัติธรรมเพื่อการโชว์มาตลอดหรือเปล่าจึงยังไม่บรรลุนิพพาน  
ปฏิบัติธรรมตามกระแสนิยมหรือเปล่า . . .  
ปฏิบัติธรรมเป็นการยกสถานะของตัวเองเพื่อให้ดูดีหรือเปล่า . . .  
ปฏิบัติธรรมเพียงเพื่อจะได้เข้าหมู่คณะ  
ในหมู่คณะที่ตัวเองต้องการหรือเปล่า . . .  
ถ้าเป็นอย่างที่กล่าวมาก็สมควรแล้วที่ท่านยังไม่ได้บรรลุนิพพาน

ฉะนั้น . . . แต่ต่อไปท่านรู้แล้วใช่ไหมว่าสมควรปฏิบัติเช่นไร

ในด้านกิจที่ควรที่ท่านเตือนไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันว่า ก่อนที่จะคิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ควร  
ทำตัวให้พ้นทุกข์ให้ได้ก่อน (กิตติปัญญาภิธาน, 2552, หน้า 40)

โดยธรรมดาทั่วไปแล้วถ้าเรามีสิ่งใด  
เราก็ม่อมที่จะนำสิ่งนั้นไปให้กับผู้อื่นได้  
แต่ถ้าตัวเราไม่มีสิ่งนั้น  
เราก็ไม่สามารถให้สิ่งนั้นกับใคร ๆ ได้จริง ๆ  
ตัวเราไม่มีความสุข  
แล้วเราจะไปทำให้ผู้อื่นมีความสุขได้อย่างไร  
ถ้าเราไม่มีธรรมะ เช่น เมตตากรุณา เป็นต้น  
แล้วผู้อื่นจะได้รับธรรมะจากเราได้อย่างไร

ในแง่การปฏิบัติธรรมท่านสอนว่าอย่าพยายามดับกิเลส หรือคอยตามดับกิเลส หรือพยายาม  
รู้สึกตัวเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดกิเลส โดยการเพ่งจ้องหรือบังคับควบคุมตัวเอง ซึ่งเป็นเรื่องสุดโต่ง ทางที่ดี  
ควรอยู่บนทางสายกลาง (กิตติปัญญาภิธาน, 2552, หน้า 64)

ที่นี้ผู้ฉลาดที่สุดก็จะอยู่บนทางสายกลาง  
ไม่สุดโต่งไม่บังคับอะไร ๆ ทั้งนั้น  
ได้แก่การรู้เนื้อรู้ตัวไปตามปกติเท่าที่จะรู้ได้  
รู้สึกตัวไปตามปกติเท่าที่จะรู้สึกได้  
ผลไปก็รู้ว่าผลไปและยอมรับความผลไป  
ว่ามันก็ผลอกันได้ (เรื่องผลไปเป็นเรื่องธรรมชาติ)  
เมื่อกิเลสเกิดก็รู้ว่ากิเลสเกิดและยอมรับว่า  
ธรรมดาของผู้มีกิเลสอยู่แล้ว  
การที่จะไม่ให้กิเลสเกิดนั้นจะเป็นไปได้อย่างไร  
เรียกว่าไม่เกิดกิเลสกับกิเลส  
ดังนั้นผู้ฉลาดสูงสุดก็คือผู้ที่ยอมรับความจริง  
และอยู่กับความจริงในปัจจุบันจริง ๆ

การเฝ้าดูเฝ้าสังเกตอารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงจะทำให้ได้เห็นกระบวนการเกิด  
— ดับตามธรรมชาติ แต่ถ้าเข้าไปกำกับดูแลก็จะขัดขวางกระบวนการนั้นๆ และไม่ได้เห็นตามที่เป็นจริง ไม่  
สามารถจะรู้ — ตื่น — เบิกบานได้ การพยายามบังคับ จับจ้อง กิเลส ตัณหา ราคะและพยายามดับให้ได้ใน

ทันทีทันใดนั้น ไม่มีประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมและไม่ใช้การปฏิบัติธรรม ถึงจะมีความรู้จากการอ่านตำรามากมายแต่ก็ไม่อาจเห็นสภาวะที่เป็นจริงจนเกิดความปล่อยวางความยึดติดต่าง ๆ ได้ ดังที่ ท่าน กิตติปัญโญ (2552, หน้า 160) กล่าวว่า

อย่าเข้าไป “ทำกรรม” อย่าเข้าไปบูชียุทธ์ธรรม  
 อย่าเข้าไปใช้อำนาจกับกรรม การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องนั้น  
 ก็ไม่ได้เข้าไปทำอะไร ให้เป็นอะไร  
 แต่เป็นการตื่นขึ้นมาด้วยความจริงว่าอะไรเป็นอะไร  
 เมื่อรู้ความจริงว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว (อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตตา,  
 ชัมภูจิตตา, ชัมมนิยามตา, อิทัปปัจจยตา, ตถาตา, สญญตา และ  
 อตัมมยตา) ก็จะวิราโค ปฏินิสสัคโคและวิมุตโต ได้แก่ คลายคืน  
 ความยึด สติคืนความคิด ในที่สุดก็ปล่อย เมื่อปล่อยก็พ้น เมื่อพ้นก็  
 เป็นอิสระ เขาโล่งไม่มีน้ำหนัก ไม่มีภาระ หลุดพ้นจากกรรม ไม่ยึดมั่น  
 ถือมั่นกรรมอีกต่อไป

สิ่งสำคัญในการเจริญสติ คือ การรู้สึกตัว รู้การเคลื่อนไหวของกายและรู้อาการของจิตตามความเป็นจริง โดยไม่มีการเพ่ง ช้อง บังคับ ควบคุม ปรุงแต่ง หรือคิดวิเคราะห์ วิचारณ์ ด้วยเหตุผล โดยมีรูปแบบที่ไม่เคร่งครัด ตายตัว หรือมีแบบแผนมากนัก มีหลักการพื้นฐานที่สำคัญคือการดูให้เห็นสภาวะต่างๆ ของอารมณ์ให้เห็นตามที่เป็นจริง โดยไม่พยายามคิดเปลี่ยนแปลงบังคับหรือหาเหตุผลใดๆ ใดๆ ใดๆ ก็ตามการเจริญสติตามคำสอนของวิปัสสนาจารย์อาจแตกต่างกันบ้างในวิธีการ เช่น

กลุ่มเจริญสติแบบเคลื่อนไหว ตามแนวทางของหลวงปู่เทียน จิตตสุโภ โดยการสร้างจังหวะมือ 14 ท่า ดังกล่าวมาแล้ว และการเดินจงกรมโดยไม่มีรูปแบบมากนอกจากรู้สึกตัวว่าเท้าใดแตะพื้น เป็นต้น

กลุ่มเจริญสติโดยไม่เน้นรูปแบบ แต่ให้รู้สึกตัวตลอดเวลาที่กายเคลื่อนไหว ใจนึกคิด หรือเมื่อเกิดความรัก โลก โกรธ หลง ขึ้นก็ให้ดูสภาวะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ดูการเกิด-ดับ จนเห็นชัด เป็นการพาจิตไปเรียนรู้โดยไม่ใช้การคิดช่วย หรือการเอาสมองไปสอนจิต ให้ใช้จิตสัมผัสไปเรื่อยๆ จนเกิดปัญญาในที่สุด ดังภาพ 2.4 เป็นต้น อาจมีการเดินจงกรม และการนั่งภาวนา แต่ไม่เน้นสมถะมากนัก แต่ให้รู้สึกตัวและเป็นเพียงผู้ดู ดังที่ พระอาจารย์นวลจันทร์ กิตติปัญโญ (2554, หน้า 58) กล่าวไว้ดังนี้

ในวิปัสสนาภาวนา ผู้ภาวนาหรือผู้ปฏิบัติ ไม่ได้เข้าไปทำอะไร ให้เป็นอะไร พ้นจากการกระทำ ไม่มีผู้กระทำ แต่เป็นเพียงแค่รู้ สักแต่ว่ารู้ตามความเป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร

อะไรเกิดก็รู้ว่าอะไรเกิด อะไรปรากฏก็เพียงแค่ว่าอะไรปรากฏ จะอยู่กับสิ่งที่ปรากฏไม่เข้าไปทำอะไรอื่นๆ นอกจาก “รู้” ไม่เข้าไปปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เสริมแต่ง ดึงเข้า ผลักออก ทำนี่ให้เป็นนั่น ทำนั่นให้เป็นนี่ แทรกแซงสภาวะ จะไม่ทำอย่างนั้น ปล่อยให้เขาทำงานของเขาเองโดยอิสระ ให้เขาเป็นอิสระเถิด จะได้เป็นอิสระจากเขา ถ้าไม่ให้เขาเป็นอิสระแล้ว จะเป็นอิสระจากเขาได้อย่างไร

อย่างไรก็ตามความหลากหลายในวิธีการปฏิบัตินั้นเป็นเพียงอุปกรณ์หรือวิถีที่จะไปสู่ความดับทุกข์ ซึ่งเป็นจุดหมายที่สูงสุดของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจมีหลายเส้นทางในการเดินทางขอเพียงให้อยู่ในเส้นทางของอริยมรรคอย่างแท้จริง คือทางสายกลางที่ไม่สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง หรือตีความด้วยกระบวนการทัศนของตนเองที่เกินเลยจากพุทธบัญญัติ เช่น ในสติปัฏฐาน 4 การตามรู้รู้ทันกาย จิตนั้นเป็นการดูให้เห็น — เข้าใจว่า ขณะนั้นกายกำลังทำอะไร จิตกำลังเป็นอย่างไร ในพระบาลีนั้นใช้คำ “ปชานาติ” แปลว่าความรู้ชัดหรือรู้ชัด เช่น ขณะนั่งอยู่ก็รู้ชัดว่ากำลังนั่งอยู่ โดยไม่ต้องคิดช่วยว่า ขณะนี้เรากำลังนั่งอยู่ หรือพอโกรธก็รู้ว่าโกรธ แล้วเฝ้าดูอาการที่เกิดขึ้น แล้วค่อยๆ ดับไปเอง ไม่ใช่พอโกรธก็รีบห้ามความโกรธทันทีหรือเริ่มคิดว่าความโกรธไม่ใช่อะไร ซึ่งจะไม่ได้เห็นกระบวนการเกิด — ดับ และไม่ได้ใช้ความโกรธเป็นอุปกรณ์ของสติปัฏฐานอย่างแท้จริง จึงเป็นข้อคิดในการเลือกวิธีปฏิบัติธรรมว่าวิธีใดที่ไม่ได้ตีความจนเกินเลยจากคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธองค์ ผู้วิจัยจะได้เลือกยึดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับกระบวนการทัศนของเขวชน และไม่คลาดเคลื่อนจากคำสอนของพระพุทธองค์ในการสังเคราะห์รูปแบบการฝึกอบรมจากข้อมูลที่ได้อภิเคราะห์ไว้ในบทที่ 2 นี้ต่อไป